

1.914

1917

วิเคราะห์บทความของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี

ปริชานิพนธ์

ของ

วาสนา รัตนมิ่ง

- 1 ก.ย. 2535

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย

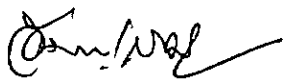
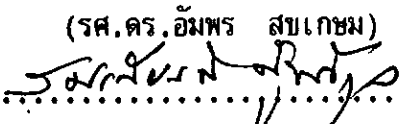
กันยายน 2534

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

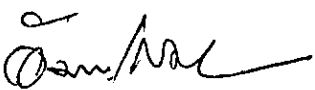
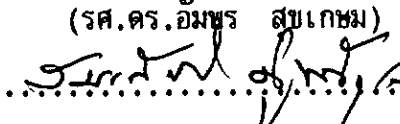
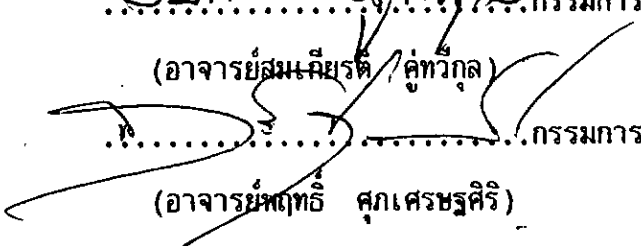
180251

คณะกรรมการควบคุมและคณะกรรมการสอบได้พิจารณาปริญญานิพนธ์ฉบับนี้แล้ว
เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอก
ภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

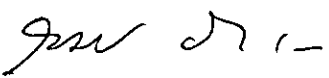
คณะกรรมการควบคุม

.....ประธาน
(รศ.ดร. อัมพร สบเกษม)

.....กรรมการ
(อาจารย์สมเกียรติ คู่ทวีกุล)

คณะกรรมการสอบ

.....ประธาน
(รศ.ดร. อัมพร สบเกษม)

.....กรรมการ
(อาจารย์สมเกียรติ คู่ทวีกุล)

.....กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(อาจารย์หฤทธิ สุภเศรษฐศิริ)

บัณฑิตวิทยาลัยอนุมัติให้รับปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

.....คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(ศ.ดร.สมพร บัวทอง)

วันที่ 23 เดือน กันยายน พ.ศ. 2534

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้เพราะผู้วิจัยได้รับความช่วยเหลืออย่างยิ่งจาก
รองศาสตราจารย์ ดร. อัมพร สุขเกษม อาจารย์สมเกียรติ คู่ทวีกุล และอาจารย์พฤทธิ
ศุภเศรษฐศิริ ได้กรุณาให้คำแนะนำอันมีค่า และตรวจแก้ไขข้อบกพร่องด้วยความเอาใจใส่
เป็นอย่างดียิ่งตลอดมา

กราบขอบพระคุณศาสตราจารย์รัฐปะเนี้ย นาคทรพรพ ที่กรุณาให้คัดลอกข้อมูล
บางประการ และให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ต่อการวิจัย

ขอบคุณคุณพรเทพ บัญจรัตน์ คุณสุขุมลย์ จันทวี ตลอดจนพี่ ๆ และเพื่อน ๆ
ที่ช่วยอำนวยความสะดวกในเรื่องต่าง ๆ เป็นอย่างดี ผู้ที่อยู่เคียงข้างผู้วิจัยและเป็นที่รักยิ่ง
คือ คุณไพยม นาระคล ที่ช่วยให้กำลังใจในการทำปริญญานิพนธ์ฉบับนี้จนสำเร็จ

คุณค่าและประโยชน์ของปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ ขอมอบเป็นเครื่องบูชาพระคุณบิดามารดา
ครู อาจารย์ที่ได้เมตตา อบรมสั่งสอนให้ผู้วิจัยมีความมานะพากเพียร และประสบความสำเร็จ
ในการศึกษา

วาสนา รัตเม็ง

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ	1
ภูมิหลัง	6
ความมุ่งหมายในการศึกษาค้นคว้า	6
ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า	6
ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า	6
นิยามศัพท์เฉพาะ	7
วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า	7
ขั้นตอนในการศึกษาค้นคว้า	7
เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้า	10
2 วิเคราะห์แนวคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีที่ปรากฏในบทความ	
แนวคิดทางการศึกษา	24
คุณค่าของการศึกษา	24
การจัดการศึกษา	28
การจัดการประถมศึกษา	31
การจัดการมัธยมศึกษา	41
การจัดการอาชีวศึกษา	44
การจัดการฝึกหัดครู	51
การจัดการอุดมศึกษา	53
การส่งนักเรียนไปศึกษาต่างประเทศ	56
การจัดการศึกษาสำหรับสตรี	58

แบบเรียน	63
การเรียนการสอน	66
แนวคิดทางเศรษฐกิจ	71
การธุรกิจและการพาณิชย์	73
การเก็บภาษีอากร	78
การยกฐานะทางเศรษฐกิจของประชาชน	82
การแก้ปัญหาการรุกรานทางเศรษฐกิจ	85
3 กลวิธีในการเขียนบทความ	92
1. การตั้งชื่อเรื่อง	92
ตั้งชื่อเรื่องตามความสำคัญของเรื่อง	93
ตั้งชื่อเรื่องแบบเร้าความสนใจ/	97
ตั้งชื่อเป็นรูปคำถาม	99
ตั้งชื่อเรื่องแบบเปรียบเทียบ	100
ตั้งชื่อแบบขัดความ	101
ความสัมพันธ์ระหว่างการตั้งชื่อบทความและการเสนอแนวคิด	101
2. การเขียนความนำ	103
ขึ้นต้นด้วยการบอกจุดมุ่งหมายของการเขียนบทความ	105
ขึ้นต้นด้วยการเอ่ยถึงความหลังสภาพหรือปรากฏการณ์	108
ขึ้นต้นด้วยการให้คำจำกัดความหรืออธิบายศัพท์	111
ขึ้นต้นด้วยการบอกบทสรุปใจความสำคัญของบทความ	113
ขึ้นต้นด้วยข้อความที่เป็นข่าว	116
ขึ้นต้นด้วยข้อความที่เป็นเรื่องเล่า	119

ขึ้นต้นด้วยข้อความที่เป็นคำถาม	120
ขึ้นต้นด้วยการแสดงความคิดเห็น	123
ความสัมพันธ์ระหว่างการเขียนความยากกับการเสนอแนวคิด	124
3. การเขียนเนื้อเรื่อง	126
วิธีการเสนอเนื้อเรื่อง	126
ภาษาที่ใช้ในการเสนอเนื้อเรื่อง	130
4. การเขียนสรุปเรื่อง	138
สรุปด้วยการสรุปใจความสำคัญของเรื่อง	140
สรุปด้วยการแสดงความคิดเห็นของผู้เขียน	144
สรุปด้วยการเรียกร้องขอความร่วมมือ	147
สรุปด้วยการทิ้งท้าย	149
สรุปด้วยการตอบคำถาม	151
สรุปด้วยการตั้งความปรารถนาหรือความหวัง	152
จบเรื่องโดยไม่มีบทสรุป	154
สรุปด้วยการนำสุภาษิตหรือบทกวีมากล่าว	156
ความสัมพันธ์ระหว่างการเขียนสรุปกับการเสนอแนวคิด	157
4 สรุปอภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	159
สรุปผลการศึกษาค้นคว้า	159
แนวคิดทางด้านการศึกษา	159
แนวคิดทางด้านเศรษฐกิจ	161
กลวิธีการเขียนบทความ	162
อภิปรายผล	164
ข้อเสนอแนะ	168

บรรณานุกรม 169

ประวัติย่อของผู้วิจัย 175

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

มนุษย์เป็นหน่วยหนึ่งของสังคม ลักษณะทางสังคมบางประการย่อมมีบทบาทหรือส่งอิทธิพลอย่างสม่ำเสมอแก่ผู้คนในสังคม ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม ทำให้มนุษย์มีแนวคิดและพฤติกรรม ผิดแผกกันไปตามแต่คตินิยมของสังคมนั้น ๆ เป็นสำคัญ การที่จะเข้าใจความคิดและพฤติกรรมของมนุษย์จำเป็นต้องมองพฤติกรรมสร้างสรรค์ให้ลึกซึ้งลงไปทั้งในอดีตและปัจจุบัน ส่วนหนึ่งของพฤติกรรมสร้างสรรค์ของมนุษย์คือ วรรณกรรม ซึ่งสร้างสรรค์โดยผู้ซึ่งได้รับการเรียกขานว่า กวี หรือนักเขียน

กวีผู้สร้างบทประพันธ์ ไม่ว่าจะ เป็นกวีท้องถิ่นหรือกวีในเมืองหลวง ไม่ว่าจะ เป็นชาติใด ภาษาใดต่างก็เป็นสมาชิกของสังคมและตกอยู่ในอำนาจของสังคม ดังคำกล่าวของ วิทย์ ศิวะศรียานนท์ (2519 : 141) ที่ว่า "ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับสังคมเป็นเรื่องที่ไม่อาจปฏิเสธได้ ทั้งนี้เพราะนักเขียนคนเดียว เปรียบเสมือนคนสามคน คือ นอกจากเป็นนักประพันธ์ข้างแต่งหนังสือแล้ว ยังเป็นหน่วยหนึ่งของคนรุ่นนั้น สมัยนั้น และเป็นพลเมืองด้วย นักเขียนจึงยากที่จะหลีกเลี่ยงอิทธิพลของสังคมในยุคสมัยของตนได้ และตรีศิลป์ บุญจรรยา (2523 : 6 - 10) ก็ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับสังคมไว้ในหนังสือนวนิยายกับสังคมไทยไว้ว่า

...ความสัมพันธ์ของวรรณกรรมกับสังคม อาจเป็นได้ 3 ลักษณะ คือ เป็นภาพสะท้อน ประสบการณ์ของผู้เขียนและเหตุการณ์ส่วนหนึ่งของสังคม ลักษณะที่สอง สังคมมีอิทธิพลต่อวรรณกรรมหรือต่อนักเขียน สภาพการณ์ของสังคมย่อมเป็นสิ่งที่กำหนดโลกทัศน์และชีวิตคนของเขา แต่ลักษณะที่สาม วรรณกรรมหรือนักเขียนมีอิทธิพลต่อสังคม คือ สามารถสร้างสรรค์วรรณกรรมให้มีชีวิต โน้มน้าวจิตใจผู้อ่าน นักเขียนจึงมีบทบาทในฐานะผู้นำแนวความคิดของสังคมและผู้นำทางวัฒนธรรมที่สำคัญยิ่ง...

คนในส่วนรวมของสังคมจะคิดเห็นอย่างไร มีความเชื่ออย่างไรก็แสดงออกให้ปรากฏ เห็นในรูปของภาษา ประเพณี กิจกรรมงาน ศาสนา ตลอดจนสิ่งต่าง ๆ ที่คนในส่วนรวม สร้างขึ้นแล้วถ่ายทอดไว้ให้แกกัน วรรณกรรมก็เป็นส่วนหนึ่งในการบันทึกและถ่ายทอดสิ่งเหล่านั้น ออกมา พยานหลักฐานความเป็นจริงดังกล่าว อาจพิจารณาได้จากข้อความของผู้รู้ ผู้สนใจทาง วรรณกรรม ดังต่อไปนี้ คือ

ศิลปินสร้างสรรค์งานศิลปะของตนเองขึ้น เพราะเขาเหล่านี้ได้รับความบันดาลใจจาก สิ่งแวดล้อม (พระยาอนุมานราชธน. 2517 : 7)

สิ่งแวดล้อมมีอิทธิพลต่อความคิดมนุษย์ (เจตนา นาควัชระ. 2521 : 14) และที่กา- เนิดอันแท้จริงของศิลปะและวรรณคดี คือ ชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ และชีวิตความเป็นอยู่ ของมนุษย์นั่นเองที่กำหนดสมองของศิลปินและนักเขียน (บรรจง บรรเจิดศิลป์. 2524 : 86)

ในยุคสมัยที่สังคมมีความขัดแย้งทางความคิดอย่างรุนแรง มีปัญหาซึ่งยังคงเลือก แนวทางแก้ไขไม่ได้ นักเขียนผู้สนใจศึกษาสังคมจะสร้างวรรณกรรมเพื่อสะท้อนภาพความขัดแย้ง เหล่านั้น นักเขียนบางคนนอกจากจะสะท้อนภาพแล้วยังเสนอแนวคิด แนวทางแก้ปัญหาของตนด้วย ตั้งแต่ปัญหาการทามาหากิน ปัญหาศีลธรรม ปัญหาการศึกษา ฯลฯ จนถึงการเสนอให้เปลี่ยนแปลง โครงสร้างของสังคมเสียใหม่ เพื่อขจัดต้นเหตุของปัญหาด้านต่าง ๆ ดังกล่าว

หากยุคใดมีเสรีภาพ บรรยากาศทางการเมืองเอื้อต่อการแสดงความคิดเห็น ปัญหาและ ความขัดแย้งในสังคมก็จะยิ่งถูกสะท้อนออกมาในวรรณกรรมมากขึ้น นักเขียนสามารถแสดงแนวคิด แนวทางแก้ปัญหาของตนได้อย่างเต็มที่ ผลจากบรรยากาศดังกล่าวทำให้มีการเขียนวรรณกรรมขึ้น เป็นจำนวนมาก

สังคมจึงเป็นเครื่องจักรกลที่วางเงื่อนไขต่อนักเขียนให้นักเขียนเกิดอารมณ์สะเทือนใจ เกิดแรงบันดาลใจ เกิดจินตนาการ และท้ายที่สุดก็ถ่ายทอดความรู้สึกนั้นออกมาในบทประพันธ์ ในรูปลักษณะต่าง ๆ กัน แล้วแต่ความถนัดของแต่ละคนไป บางคนเสนอผลงานออกมาในรูป วรรณกรรมร้อยกรอง เป็นคำประพันธ์ เช่น โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน หรือเป็นบทละคร บางคนเสนอผลงานออกมาในรูปวรรณกรรมร้อยแก้ว ทั้งที่เป็นสารคดีและบันเทิงคดี วรรณกรรม สารคดีนั้นเป็นวรรณกรรมที่นักเขียนใช้แสดงทัศนะความรู้หรือเรื่องราวต่าง ๆ อันเป็นสาระ รูป แบบที่สำคัญอย่างหนึ่งของวรรณกรรมประเภทนี้ ก็คือบทความนั่นเอง

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นสมัยที่แนวความคิดทางตะวันตก ได้เข้ามามีอิทธิพลต่ออารยธรรมไทย ทั้งในด้านรูปแบบและเนื้อหา ทั้งนี้เนื่องด้วยประเทศไทยได้ติดต่อกับประเทศทางตะวันตกมากขึ้น มีคนไทยไปศึกษาดูงานในประเทศทางแถบนี้เป็นจำนวนมาก เช่น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ หม่อมเจ้าอากาศดาเกิง รพีพัฒน์ พระยาสุรินทรราชา (นภยูง วิเศษกุล) และเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) เป็นต้น บุคคลเหล่านี้ได้นำแนวความคิดใหม่ของวรรณกรรมแบบตะวันตกเข้ามาเผยแพร่ในวงวรรณกรรมไทย ประกอบกับในสมัยนี้กิจการพิมพ์ได้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว มีหนังสือพิมพ์รายวัน วารสารและนิตยสารเกิดขึ้นหลายฉบับด้วยกัน เช่น ดุสิตสมิต กรุงเทพ เดลิเมล์ไทย จีนโนสยามวารศัพท์ บางกอกการเมือง ผดุงวิทยาสยามสาส์น เป็นต้น จึงช่วยให้แนวคิดของนักเขียนเหล่านี้ขยายตัว กว้างขวางไปกว่าเดิมเป็นอันมาก

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กิจการหนังสือพิมพ์เจริญถึงขีดสุด พระองค์โปรดกิจการหนังสือพิมพ์เป็นอย่างยิ่ง โดยทรงอุปการะหนังสือพิมพ์ไทย เพื่อเป็นสนามหรือเวทีสำหรับพระราชานิพนธ์ บทความของพระองค์และข้าราชการ เพราะทรงเล็งเห็นว่าหนังสือพิมพ์ควรจะได้มีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นเครื่องมืออย่างดีในการเผยแพร่ความคิด ความรู้ และสาระต่าง ๆ และประการสำคัญ คือ เป็นเครื่องมือของฝ่ายปกครองที่จะได้รู้ถึงความคิดและความต้องการของประชาชน เกี่ยวกับเรื่องเสรีภาพของหนังสือพิมพ์ในสมัยรัชกาลที่ 6 นี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ประทานความเห็นไว้ว่า (2513 : 395)

"ในแผ่นดินพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว หนังสือพิมพ์บางฉบับหัวหาเหตุเป็นอย่างที่สุด ฝรั่งเศสหลายคนที่อยู่ในกรุงเทพฯ พูดว่า จะหาประเทศไหนที่หนังสือพิมพ์ "ฟรี" เหมือนสยามเห็นจะไม่มีแล้ว..."

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นนักเขียนผู้หนึ่งใหญ่คนที่ใช้บทความเป็นสื่อแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับสภาพสังคม หรือเรื่องต่าง ๆ ที่น่าสนใจ ท่านใช้นามปากกาว่า "ครูเทพ" "เขี้ยวหวาน" "จิงโจ้" และ "ธรรมศักดิ์มนตรี" ในการเขียนบทความลงในหนังสือ วิทยากรย์ ลัทธิวิทยา หนังสือพิมพ์ทวีปัญญา เสนาศึกษา ไทยเขมม มหาวิทยาลัย ประมวลวัน เป็นต้น ถ้าพิจารณาอย่างลึกซึ้ง จะพบว่า บทความส่วนใหญ่ของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี มักชี้

ให้เห็นปัญหาของสังคม และเสนอแนะวิธีแก้ไขปัญหาเหล่านั้น เป็นค้นคว้า เมื่อมีประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาใน ปี พ.ศ. 2464 มีเด็กเข้าเรียนในระดับชั้นประถมศึกษาเป็นจำนวนมาก ทำให้ร้านจำหน่ายหนังสือแบบเรียนดีโอกาสขึ้นราคา คนทั่วไปเดือดร้อนเพราะต้องซื้อแบบเรียนในราคาแพง ท่านได้เสนอปัญหาและแนวทางแก้ไขไว้ในบทความชื่อ "พรอพิเทียม หรือตลาดหน้าคอก" มีดังนี้

...ประเทศสยามในเวลานี้ก็ประสบคราวที่อาจมีพรอพิเทียม สำหรับแบบเรียนได้ เพราะเนื่องจากพระราชบัญญัติประถมศึกษา ความต้องการแบบเรียนเกิดขึ้นมากมายทันที การพิมพ์แบบเรียนจำหน่ายให้สมประสงค์จะไม่ทันเวลาที่ จึงเป็นโอกาสเพื่อการลงทุนกับแบบเรียนและขายขึ้นราคา เอาๆไรได้นัก แต่พรอพิเทียมนี้จะกันไปเฉพาะแบบเรียนอย่างเดียว เจ้าหน้าที่ของรัฐบาลคือ กระทรวงศึกษาธิการ ยังมีทางที่จะป้องกันได้โดยไม่ต้องออกกฎหมายให้เป็นการยุ่งยากด้วยพาณิชย์ จึงเพียงแต่ออกระเบียบการจำหน่ายแบบเรียน...

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้เริ่มรับราชการในกระทรวงธรรมการตั้งแต่นั้นผู้น้อยจนถึงเป็นเสนาบดี และรัฐมนตรีว่าการ ในชีวิตราชการของท่าน ท่านได้เห็นพัฒนาการแห่งการศึกษาแผนโบราณมาสู่ปัจจุบัน และในสมัยที่ท่านเป็นเสนาบดีก็ได้เห็นกำเนิดสถานอุดมศึกษาแห่งแรก คือ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และได้เห็นกำเนิดพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ก้าวสำคัญทั้งสองก้าวนี้ท่านไปได้ด้วยความลำบากยากยิ่ง แต่ก็สำเร็จ และได้เริ่มจัดตั้งได้ก็ด้วยพระปรีชาญาณของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และความมานะอดทนและสุขุมคัมภีรภาพของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี

เกี่ยวกับแนวความคิดในการจัดการศึกษา ซึ่งเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี มีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงนั้น ท่านได้เสนอแนวคิดที่เป็นประโยชน์หลายประการไว้ในบทความหลายเรื่อง เช่น การศึกษาชาติ ความเห็นพ่อถึกเรื่อง พระราชบัญญัติประถมศึกษา ปัญหาการศึกษาที่คนสนใจ ฯลฯ ท่านเปรียบเทียบการศึกษาเหมือนต้นไม้ จากความเรียงเรื่อง แผนการศึกษาของ

มนุษย์ ในหัวข้อว่า "จะคลุกเคล้าหรือแบ่งแยกสามัญกับวิสามัญได้อย่างไร" ท่านกล่าวว่า
 "ลำดับเป็นส่วนสามัญศึกษา และถึงทั้งหลาย ตลอดจนถึงยอดเป็นวิสามัญศึกษา ใครประสงค์จะ
 ขึ้นถึงยอดก็ต้องเป็นลำดับขึ้นไป ตลอดจนถึงยอด ซึ่งเปรียบด้วยอุดมศึกษาชั้นมหาวิทยาลัย..."

* (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี. 2479 : 46) และเสนอให้การศึกษาเป็นแบบเปิดเสรีให้บุคคล
 ทุกชั้น เข้าเรียนได้ตามควรแก่อัธภาพของแต่ละคน

* สมัย สุนทง (2517 : 31 - 33) กล่าวถึงแนวความคิดทางการศึกษาของ
 เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีว่า

...แนวความคิดทางการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ซึ่งยังคงเป็นรากฐานของ
 การจัดการศึกษาในปัจจุบันอยู่อย่างเหนียวแน่น และงานสร้างสรรค์อันมีค่าต่าง ๆ
 ของท่านแล้ว เราอาจจะกล่าวได้ว่าเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นนักปฏิบัติทาง
 การศึกษาที่สำคัญคนหนึ่ง ในสมัยเมื่อ 50 กว่าปีก่อนนั้น นับเป็นความคิดใหม่และ
 นาสัสมัยมาก เป็นการผลักดันให้ประวัติศาสตร์การศึกษาของไทยก้าวไปข้างหน้า และ
 ยกระดับขั้นอีกขั้นหนึ่ง...

นอกจากท่านได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาแล้ว ท่านยังได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับ
 เศรษฐกิจไว้ในบทความเรื่อง เศรษฐวิทยา ความตกต่ำแห่งเศรษฐกิจ สยามกับพาณิชย์
 เป็นต้น บทความเหล่านี้เป็นเครื่องยืนยันถึงความเป็นนักเศรษฐศาสตร์ของท่านด้วย ซึ่ง
 สอดคล้องกับ สุจิตรา สุกเดียวกโร (2518 : 33 - 34) ที่ได้กล่าวไว้ว่า "เจ้าพระยา
 ธรรมศักดิ์มนตรี เป็นนักวิชาการที่มีความคิดริเริ่ม และมีหัวก้าวหน้า เป็นนักภาษา
 นักเศรษฐศาสตร์ นักการเมือง นักการศึกษา..."

ดังที่กล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ว่า เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นนักประพันธ์เชิงสร้าง
 สรรค์ เสนอเรื่องราวของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อมรอบตัว ทั้งด้าน
 การศึกษา เศรษฐกิจ การเมือง ที่สำคัญคือ ท่านมุ่งที่จะถ่ายทอดความคิดในการแก้ไขปัญหา
 ต่าง ๆ เพื่อยกระดับสังคม และความเป็นอยู่ของสมาชิกในสังคมให้ดีขึ้นกว่าเดิม จะเห็นได้ว่า

บทความของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีประโยชน์ต่อสังคมและประเทศชาติเป็นอันมาก ผู้วิจัยจึงเห็นว่า งานเขียนของท่านเป็นงานที่น่าสนใจศึกษาอย่างยิ่ง ประกอบกับงานร้อยแก้วของท่านยังไม่มีผู้ใดได้ศึกษาค้นคว้ามาก่อน ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะนำบทความของท่านมาศึกษาค้นคว้าอย่างละเอียดลึกซึ้ง

ความมุ่งหมายในการศึกษาค้นคว้า

1. เพื่อศึกษาแนวคิดทางการศึกษา เศรษฐกิจ ที่ปรากฏในบทความของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี
2. เพื่อวิเคราะห์กลวิธีการเขียนบทความของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี

ความสำคัญของศึกษาค้นคว้า

1. ทำให้ทราบถึงแนวคิดทางการศึกษา และเศรษฐกิจ ของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี
2. ทำให้ทราบถึงกลวิธีการเขียนบทความของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี

ขอบเขตของศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีครั้งนี้มุ่งศึกษาค้นคว้าที่ตีพิมพ์ในหนังสือต่อไปนี้

1. หนังสือพิมพ์และวารสารในสมัยรัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 8 คือ มหาวิทยาลัย

ข้าราชการพลเรือน ประมวลวัน วิทยากรย์ และลัทธิวิทยา

2. ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพเล่ม 1 - การศึกษา
3. ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพเล่ม 2 - เศรษฐกิจ
4. ทำไมเราจึงต้องเรียนภาษาต่างประเทศและเรื่องอื่น ๆ
5. บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ
6. งานกับเล่น

การศึกษาวินิจฉัยบทความครั้งนี้ศึกษาเฉพาะกลวิธีและแนวคิด

คำนิยามศัพท์เฉพาะ

กลวิธีการเสนอแนวคิด หมายถึง วิธีการที่นักเขียนใช้เสนอแนวคิดของตนให้เป็นที่ น่าสนใจ และมีประสิทธิผลกว่าการบอกเล่าตามธรรมดา วิธีการดังกล่าว ได้แก่ การตั้งชื่อเรื่อง การเขียนความนำ การเขียนเนื้อเรื่อง การสรุปเรื่อง

แนวคิดทางการศึกษา หมายถึง ความคิดเห็นของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เกี่ยวกับการ ค่าของการศึกษา การจัดการศึกษาในด้านต่าง ๆ คือ การจัดการประถมศึกษา มัธยมศึกษา การอาชีวศึกษา การฝึกหัดครู การอุดมศึกษา แบบเรียนและการเรียนการสอน

แนวคิดทางเศรษฐกิจ หมายถึง ความคิดเห็นของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เกี่ยวกับการแก้ปัญหาด้านธุรกิจและการพาณิชย์ การเก็บภาษีอากร การยกฐานะทางเศรษฐกิจของประชาชนและการแก้ปัญหาการรุกรานทางเศรษฐกิจ

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ใช้วิธีวิจัยเอกสาร โดยใช้ข้อมูลจากเอกสารขั้นต้นและเอกสาร ชั้นรองประกอบกัน และเสนอผลการศึกษาแบบพรรณนาวิเคราะห์

ขั้นตอนในการศึกษาค้นคว้า

1. ศึกษาชีวิตประวัติและผลงานของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี แล้วนำเสนอโดยสรุป
2. สืบรวบรวมความเท่าที่ระบุไว้ในขอบเขตการวิจัย
3. ศึกษาบทความที่รวบรวมไว้อย่างละเอียด
4. วิเคราะห์แนวคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีทางด้าน

* 4.1 แนวคิดทางการศึกษา ศึกษาเกี่ยวกับ

 / 4.1.1 ค่าของการศึกษา

 / 4.1.2 การจัดการศึกษา

- ✓ 4.1.3 แบบเรียน
- ✓ 4.1.4 การเรียนการสอน
- ✓ 4.1.5 การจัดการศึกษาสำหรับสตรี

4.2 แนวคิดทางเศรษฐกิจ ศึกษาเกี่ยวกับ

- 4.2.1 การแก้ปัญหาด้านธุรกิจและการพาณิชย์
- 4.2.2 การเก็บภาษีอากร
- 4.2.3 การยกฐานะทางเศรษฐกิจของประชาชน
- 4.2.4 การแก้ปัญหการรุกรานทางเศรษฐกิจ

5. วิเคราะห์กลวิธีการเขียนในด้านต่าง ๆ ดังนี้

5.1 การตั้งชื่อเรื่อง

5.1.1 เกณฑ์ในการวิเคราะห์การตั้งชื่อเรื่องจำแนกเป็น 5 กลุ่ม คือ

- 5.1.1.1 ตั้งชื่อเรื่องตามความสำคัญของเรื่อง
- 5.1.1.2 ตั้งชื่อเป็นรูปคำถาม
- 5.1.1.3 ตั้งชื่อเรื่องแบบตรงตัว
- 5.1.1.4 ตั้งชื่อเรื่องแบบเร้าความสนใจ
- 5.1.1.5 ตั้งชื่อเรื่องแบบเปรียบเทียบ

5.1.2 หาความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดและการตั้งชื่อเรื่อง

5.2 การเขียนความน่า

5.2.1 เกณฑ์ในการวิเคราะห์จำแนกเป็น

- 5.2.1.1 ขึ้นต้นด้วยข้อความที่เป็นข่าว
- 5.2.1.2 ขึ้นต้นด้วยข้อความที่เป็นคำถาม
- 5.2.1.3 ขึ้นต้นด้วยการบอกจุดมุ่งหมายการเขียนบทความนั้น

เป็นการขึ้นแบบตรง ไปตรงมา เข้าถึงจุดทันที

- 5.2.1.4 ขึ้นต้นด้วยสุภาษิต บทกวี คำกล่าวหรืออุปมาอุปไมย

นี้

เนื้อเรื่อง

- 5.2.1.5 ขั้นต้นด้วยการบอกบทสรุปใจความสำคัญของบทความ
- 5.2.1.6 ขั้นต้นด้วยการทำความเข้าใจความเดิมเปิดเรื่องเพื่อนำไปสู่
- 5.2.1.7 ขั้นต้นแบบให้คำจำกัดความหรือคำอธิบายศัพท์
- 5.2.2 หาความสัมพันธ์ระหว่างการเขียนความสนใจและการเสนอแนวคิด
- 5.3 การเขียนเนื้อเรื่อง
 - 5.3.1 วิธีการเสนอเนื้อเรื่อง
 - 5.3.2 ภาษาที่ใช้ในการเสนอเนื้อเรื่อง
- 5.4 การสรุปเรื่อง
 - 5.4.1 เกณฑ์ที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ จำแนกเป็น
 - 5.4.1.1 ปิดเรื่องโดยสรุปใจความสำคัญของเรื่อง
 - 5.4.1.2 ปิดเรื่องโดยแสดงความคิดเห็นของผู้เขียน
 - 5.4.1.3 ปิดเรื่องโดยทิ้งท้าย
 - 5.4.1.4 ปิดเรื่องโดยเรียกร้องขอความร่วมมือ
 - 5.4.1.5 ปิดเรื่องโดยตอบคำถาม
 - 5.4.1.6 ปิดเรื่องโดยตั้งความปรารถนาความหวัง
 - 5.4.1.7 ปิดเรื่องโดยนำสุภาษิตหรือบทกวีมากล่าว
 - 5.4.2 หาความสัมพันธ์ระหว่างการสรุปเรื่องและการเสนอแนวคิด
- 6. สรุปผลการศึกษาค้นคว้าและข้อเสนอแนะ

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้า

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้า ผู้วิจัยจะขอลำถึง เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาศิลปะการใช้ภาษา และกลวิธีการเขียนบทความดังนี้

บทความ (Article) เป็นคำประพันธ์ร้อยแก้ว ประเภทสารคดีที่มีเนื้อหามุ่งเสนอความรู้ ความคิดเห็น หรืออาจเสนอแนะแนวทางในการแก้ปัญหา หรือแนวทางปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งแก่ผู้อ่าน และจะต้องมีศิลปะในการเขียนให้ผู้อ่านเพลิดเพลินไปพร้อมกันด้วย มีผู้ให้ความหมายเกี่ยวกับบทความไว้หลายท่านดังนี้

เปลื้อง ณ นคร (2507 : 118) ให้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับบทความว่า บทความเรื่องนี้ อาจมีความยาวตั้งแต่หน้ากระดาษเดียวถึงห้าหกหรือหน้า โดยมากมีความยาวขนาดเรื่องสั้น และเขาถือว่าเรื่องใด ๆ ถ้าไม่ใช่เป็นนิยายอย่าง เรื่องสั้นหรือนิยาย นับเป็นพวกบทความเรื่องสั้นนั้น บทความเรื่องอาจเป็นเรื่องชนิดที่ปากคอก เช่น เรื่องแวนตา เข็มขัด แก้ว ปลา กัดมวยไทย ไปจนถึงเรื่องอันเป็นปรัชญาลึกซึ้ง เช่น บทความเรื่องว่าด้วยความรู้ ความคิดของมนุษย์ (Essay Concerning Human Understanding)

ผู้เขียนบทความควรมีความคิดดี ถ้ายิ่งเป็นพหูสูต รู้อะไรกว้างขวาง ก็เขียนบทความเรื่องได้ดียิ่งขึ้น ทุกคนอาจเขียนได้ตามความชัดเจนของตน ทหาร ตำรวจ นายอำเภอ ครู พ่อค้า ฯลฯ อาจเขียนสิ่งใดที่อยู่ใกล้ตัวที่สะกิดความรู้สึกและเขียนอย่างวิจารณ์ ชิงชวณให้ขึ้น ชิงแนะนำสั่งสอน ชิงอธิบายความรู้ได้ตามชอบใจ

ประสิทธิ์ ภาพยนตร์กลอน (2516 : 197) กล่าวว่า บทความเขียนขึ้นเพื่อเสนอข้อคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เรื่องที่เขียนเป็นบทความจึงต้องเป็นเรื่องที่คนกำลังสนใจทันต่อเหตุการณ์มีสาระ แทรกทัศนะที่ชวนอ่าน ชวนคิด ไม่ใช่เรื่องคาด ๆ

สิทธา พินิจภูตล (2516 : 75) กล่าวว่า บทความคือความเรียงที่เขียนขึ้น โดยมีหลักฐาน ข้อเท็จจริง และผู้เขียนแทรกข้อเสนอแนะเชิงวิจารณ์หรือเชิงสร้างสรรค์เอาไว้ด้วย

ทัศนีย์ ศุภเมธี (ม.ป.ป. : 75 - 82) กล่าวว่า บทความหมายถึงการแสดงความรู้ ความคิดอย่างกว้างเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ทานองวิจารณ์ อาจจะเป็นบทความทางการเมืองหรือบทความเชิงความรู้ก็ได้ บทความเป็นความเรียงที่มีเรื่องราวจากความเป็นจริง เป็นเรื่อง

ที่อยู่ในความสนใจของคนทั่วไปในขณะนั้น หรือไม่กี่เจตนาเขียนเพื่อให้นักสนใจเรื่องนั้น ๆ เรื่องที่เขียนอาจเป็นการวิเคราะห์ปัญหาข้อขัดแย้งต่าง ๆ มีการกล่าวอ้างอิงถึงหลักข้อมูลที่สำคัญ คือ มีการเสนอทัศนะข้อคิดเห็นบางประการของผู้เขียนเองด้วย ในแง่ของการเขียนบทความมักมีภาษาที่กระชับเป็นทางการ แต่อาจมีแนวการเขียนต่าง ๆ กัน เช่น นักเขียนบทความบางคนใช้ภาษาที่ห้วน แข็งกร้าว มีท่าทีเป็นจริงเป็นจัง แต่บางคนก็อาจเขียนทงนองที่เล่นที่จริง ปัจจุบันบทความส่วนใหญ่นิยมใช้ภาษาพูดมากขึ้นกว่าเดิม และมักจะเสนอความคิดเห็นเป็นช่อง ๆ บทความส่วนใหญ่มักลงในหนังสือพิมพ์ ฉะนั้นการเขียนบทความแต่ละเรื่องจึงมีขนาดสั้น ๆ แสดงความคิดเห็นเพียงเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือส่วนใดส่วนหนึ่งของเรื่องเท่านั้น

เจือ สตะเวทิน (2517 : 63 - 87) ให้ข้อคิดเกี่ยวกับลักษณะของบทความไว้ว่า การเขียนบทความ คือ การเรียงความชนิดหนึ่ง ผิดกับเรียงความเพียงส่วนปลีกย่อย เรียงความเป็นเรื่องสำหรับสอบไล่แข่งขัน บทความนั้นเขียนเป็นการเป็นงาน การเขียนบทความเป็นวิชาชีพ เพราะฉะนั้นการเขียนบทความจำเป็นต้องใช้ภาษาและเทคนิคเป็นพิเศษผิดแผกไปจากเรียงความ

บทความเป็นอาหารทางสมองของผู้อ่าน เป็นเรื่องจริงจัง ผู้เขียนมีความรับผิดชอบมากเป็นพิเศษ ใช้เป็นหลักฐาน ข้อเท็จจริงต้องแน่นนอนไม่ผิดพลาด ต้องสอบสวนหลักฐานเป็นลายลักษณ์อักษร รวบรวมข้อเท็จจริงไว้มาก ต้องตรวจแล้วตรวจอีกเพื่อความถูกต้อง บทความประกอบด้วย ความน่า ตัวเรื่อง และคาลงท้าย

เจือ สตะเวทิน ได้แบ่งประเภทของบทความต่าง ๆ ไว้ดังนี้

1. บทความบรรยาย คือ เรารู้เรื่องอะไรมาเป็นพิเศษเฉพาะตัวเรา แล้วนำเรื่องมาเล่าให้ผู้อื่นฟัง หรือเรียกว่า Narrative Article
2. บทความรายงาน คือ ชนิดที่มีเหตุการณ์เกิดขึ้นที่ใดที่หนึ่งเหมือนข่าว แต่ขยายรายงานให้ละเอียดพิสดารยิ่งกว่า เพราะได้ค้นคว้าต่อมามาก เรียกว่า Report Article
3. บทความเชิงโต้ข้อขัดแย้ง นักเขียนเลือกปัญหาแล้วแสดงความคิดเห็นไปทางใดทางหนึ่ง หรืออาจเสนอความคิดเห็นทุก ๆ ด้านของคนทั่วไปแล้วให้ผู้อ่านตัดสินใจเองก็ได้ ข้อเขียนจะต้องประกอบด้วยข้อเท็จจริงและเหตุผลต้องมีพยานบุคคลหรือพยานเอกสารประกอบด้วยอย่างชัดเจน หรือเรียกว่า Controversial Article

4. บทความที่คนสนใจ เป็นบทความที่สำคัญที่สุดของสารคดี มักเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์ หรือ เรียกว่า Interest Article

5. บทความสัมภาษณ์ เป็นบทความที่แสดงความคิดเห็นของบุคคลที่เกี่ยวกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เรื่องที่ควรนำมาเขียนนี้ เราต้องไปสัมภาษณ์หาข้อเท็จจริงมาเสนอ เรียกว่า Interview Article

6. บทความประเภทอธิบายวิธีทำอะไรอย่างหนึ่ง หรือเรียกว่า The How-To-Do It Article ต้องบอกรายละเอียดตั้งแต่เริ่มทำงานจนสำเร็จ

7. บทความแสดงความคิดเห็นใหม่ เป็นเรื่องที่ยังไม่มีใครเขียน หรือเรียกว่า New Idea Article

8. บทความร่างบุคลิกลักษณะบุคคล หรือเรียกว่า Personality Sketch Article มุ่งให้ผู้อ่านทราบเฉพาะคุณสมบัติที่ทำให้เขามีชื่อเท่านั้น ไม่จำเป็นต้องบอกรายละเอียดเกี่ยวกับตระกูล หรือตัวเลขต่าง ๆ

9. บทความในครบรอบปีในงานพิธีต่าง ๆ หรือเรียกว่า Anniversary Article

10. บทความทั่วไป (General Article) เป็นบทความที่ยังไม่ได้กล่าวไว้ในประเภทอื่น ๆ เช่น บทความทางวิชาการต่าง ๆ เป็นบทความวรรณคดี บทความการเมือง โสขณา การประชาสัมพันธ์

เปลื้อง ณ นคร (2507 : 118) ได้แบ่งบทความเรียงแยกออกเป็นประเภทใหญ่ 2 ประเภท คือ เชิงสาระ (Formal Essay) กับเชิงปกิณฑกะ (Informal Essay)

บทความเรียงเชิงสาระนั้นหนักไปในทางวิชาการ ผู้เขียนต้องการอธิบายความรู้อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นเรื่องสำหรับนักศึกษาอ่านเพื่อหาความรู้ในการเขียนบทความเรียงชนิดนี้ ผู้เขียนมีความประสงค์จะชี้แจงความรู้เป็นข้อใหญ่ ไม่คำนึงถึงการใช้สำนวนโวหาร และไม่ถึงถึงความเพลิดเพลินของผู้อ่าน เพราะถือว่าเป็นเรื่องความรู้ ผู้อ่านต้องการปัญญาความคิด ไม่ใช่ความสนุก

ส่วนบทความเรียงปกิณฑกะนั้น แม้ผู้เขียนจะเพ่งเล็งที่จะแนะนำให้ความนึกคิดแก่ผู้อ่านก็จริง แต่ย่อมคำนึงที่จะให้อ่านกันอย่างเพลิดเพลินเป็นขั้นต้น

ขณะ เวชกุล (2524 : 59 - 61) กล่าวถึงส่วนประกอบของความเรียงนอกจาก
 คำนำ เนื้อเรื่อง และสรุปแล้ว ยังมีองค์ประกอบย่อยเสริมอีก คือ

1. จุดมุ่งหมายในการเขียน
2. การวางโครงเรื่อง
3. เอกภาพ (Unity) คือความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน สัมพันธภาพ (Coherence)

คือ ความต่อเนื่องกันและสารัตถภาพ (Emphasis) คือ การเน้นข้อคิด หรือใจความสำคัญ

4. การจัดลำดับเรื่อง

นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึง ประเภทของความเรียงว่ามี 2 ประเภท คือ

1. ความเรียงเชิงสาระ (Formal Essay) คือ ความเรียงที่มุ่งให้ผู้อ่านได้รับความรู้เชิงวิชาการ ผู้เขียนประสงค์จะให้ความรู้แก่ผู้อ่านเป็นประเด็นสำคัญ ไม่คำนึงถึงสำนวนโวหารและความเพลิดเพลินเท่าใดนัก หวังแต่ให้ปัญญาความคิดแก่ผู้อ่าน

2. ความเรียงเชิงปะกิติกะ (Informal Essay) คือ ความเรียงที่มุ่งให้ผู้อ่านได้รับความเพลิดเพลินเป็นหลักใหญ่ ในขณะที่เดียวกันก็แทรกแนวคิด หรือความรู้เล็ก ๆ น้อย ๆ ความเรียงประเภทนี้ผู้เขียนจะพิถีพิถันในการใช้ถ้อยคำและสำนวนภาษาเป็นพิเศษ

เป็นที่สังเกตว่า การเขียนเรียงความทั้งสองประเภทนี้ยากจะแยกออกจากกันได้โดยเด็ดขาด เพราะนักเขียนฝีมือดีสามารถทำให้น่าอ่านได้ทั้ง ๆ ที่เป็นสาระและปะกิติกะปนกันในเรื่องเดียว

อนึ่ง ความเรียงที่ตีพิมพ์แสดงทั้งความคิดเห็นและข้อเท็จจริง คือ ความรู้ทั่ว ๆ ไปพร้อม ๆ กันไป จะทำให้ความเรียงนั้นมีคุณค่า่าน ทั้งเป็นประโยชน์ต่อสังคมอีกประการหนึ่ง

ประสิทธิ์ กาพย์กลอน (2518 : 198) กล่าวถึงหลักในการเขียนบทความไว้ว่า

1. เลือกเขียนเรื่องที่คนกำลังสนใจ
2. เขียนได้มีสาระน่าอ่าน และให้ความเพลิดเพลิน
3. เขียนอ้างอิงข้อเท็จจริงอย่างมีหลักวิชา และมีหลักฐานชัดเจน
4. แทรกข้อคิด หรือทัศนะที่กว้างขวางลึกซึ้ง
5. เขียนให้ผู้อ่านคล้อยตาม มีความแจ่มแจ้ง ไม่คลุมเครือ

6. เขียนเร้าใจผู้อ่าน ให้ผู้อ่านเกิดความประทับใจ
7. วิธีเขียนดำเนินแบบเดียวกับเรียงความ คือ ต้องวิเคราะห์เรื่อง วิเคราะห์ผู้อ่าน ทำโครงเรื่อง มีค่านา เนื้อเรื่อง และสรุป
8. ตั้งชื่อเรื่องได้เหมาะสม

การศึกษาศิลปะการใช้ภาษาและกลวิธีการเขียนบทความในครั้งนี ได้อาศัยหลักเกณฑ์จากหนังสือและเอกสารต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

กุหลาบ มัลลิกะมาส (2517 : 21 - 28) อธิบายว่า Style หรือ ท่วงทำนอง การเขียน หมายถึง ท่วงทำนองที่แสดงออกเป็นลักษณะเฉพาะของกวี กวีแต่ละคนต่างก็มีแบบ เป็นของตนเอง ปรากฏอยู่ซ้ำ ๆ จนสรุปได้ว่า การเขียนแบบนี้สำนวนนี้เป็นของใคร กวีมีวิธี ลำดับเนื้อเรื่อง เลือกใช้ถ้อยคำ ประโยค วรรคตอน หรือแสดงแนวคิดอันเป็นลักษณะของ ตนเองไปต่าง ๆ กัน

ท่วงทำนองเขียนมี 2 ลักษณะ คือ ท่วงทำนองเขียนเฉพาะของผู้แต่งแต่ละคน และ ท่วงทำนองเขียนตามขนบธรรมเนียมของส่วนรวม อันเป็นแบบแผนของเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ ใน ขนกลุ่มอื่น ๆ ตามลักษณะที่เห็นว่าจะงามอยู่ในหมู่ชนนั้น

นอกจากนี้ท่วงทำนองเขียนยังช่วยให้ผู้อ่านได้ทราบบุคลิกภาพของผู้แต่งด้วย เพราะ เมื่ออ่านงานของนักเขียนคนหนึ่งหลาย ๆ เรื่อง ก็จะทำให้ทราบว่านักเขียนคนนั้นชอบหรือไม่ชอบอะไร และท่วงทำนองเขียนยังบอกให้ทราบว่า ผู้แต่งมีศีลธรรมระดับใด มีความรับผิดชอบต่อสังคมอย่างไร ลาเอียง ชื่อ สุจริตใจขนาดใดอีกด้วย

กลวิธีการเขียน

เจือ สตะเวทิน (2517 : 123) กล่าวถึงการตั้งชื่อเรื่องความเรียงไว้ว่า

ลักษณะชื่อเรื่องที่ดี มีอยู่หลายประการด้วยกัน เช่น

1. เหมาะแก่กาลเทศะ
2. แปลกใหม่ และคมคาย
3. จำง่าย
4. คลุมถึงเนื้อเรื่องทั้งหมดได้ดีที่สุด

ส่วน ลีธา พินิจภูตล และคนอื่น ๆ (2516 : 40 - 41, 75 - 86) กล่าวถึง การเขียนบทความในหัวข้อต่าง ๆ ดังนี้

การตั้งชื่อเรื่อง

1. ตั้งชื่อตามความสำคัญของเรื่อง
2. ตั้งชื่อเป็นรูปคำถาม
3. ตั้งชื่อแบบขัศความ
4. ตั้งชื่อเรื่องแบบตรงตัว
5. ตั้งชื่อแบบเร้าความสนใจ
6. ตั้งชื่อแบบเปรียบเทียบ

ลีธา พินิจภูตล (2514 : 212) กล่าวถึงโครงเรื่องของบทความว่ามี 3 ตอน คือ ความนำ เนื้อเรื่อง และความลงท้าย

ความนำ หรือคำนำ เป็นการกล่าวเปิดเรื่อง เป็นตอนที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะ จะต้องเขียนให้ผู้อ่านเกิดความสนใจใคร่รู้ และกระหายที่จะได้อ่านต่อไป โดยทั่ว ๆ ไปแล้ว มีวิธีที่จะเขียนความนำอยู่หลายวิธีดังนี้

1. ขึ้นต้นด้วยข้อความที่เป็นข่าว
2. ขึ้นต้นด้วยข้อความที่เป็นคำถาม
3. ขึ้นต้นด้วยการบอกจุดมุ่งหมายของการเขียนบทความนั้น ๆ เป็นการขึ้นแบบตรงไปตรงมาเข้าถึงจุดทันที

4. ขึ้นต้นด้วยการบอกบทสรุปใจความสำคัญของบทความนั้น
5. ขึ้นต้นด้วยสุภาษิต บทกวี คำกล่าว หรือคำอุปมาอุปไมย
6. ขึ้นต้นด้วยเรื่องเกร็ดอันเป็นเรื่องราว ๆ ชั้น ๆ เพื่อให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์พอใจ
7. ขึ้นต้นด้วยข้อความที่กระทบใจ
8. ขึ้นต้นด้วยบทพรรณนา
9. ขึ้นต้นด้วยข้อความที่เป็นเรื่องเล่า

10. เริ่มต้นด้วยการเอ่ยถึงความหลัง สภาพหรือปรากฏการณ์หรือเหตุการณ์ที่เคยปรากฏหรือเคยเป็นมาในอดีต

11. เริ่มต้นด้วยการสนทนา ปฏิสันถารผู้อ่านโดยตรง

เนื้อเรื่อง แบ่งเป็นสองตอน คือ ตอนที่ขยายความให้รับกับคำนำ อธิบายความคิดเห็นให้กระจ่างชัด แล้วจึงถึงตอนที่สอง คือ ตอนที่หาหลักฐานข้อเท็จจริง ตลอดจนสถิติข้อมูลต่าง ๆ มาสนับสนุนความคิดเห็นของตนให้มีหลักฐานหนักแน่น น่าเชื่อถือยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ เจือ สตะเวทิน (2517 : 123 - 135) กล่าวถึง เทคนิคของการเริ่มต้นในการเขียนบทความหรือความเรียงต่าง ๆ ไว้ดังนี้

เทคนิคของการเริ่มต้น

การเริ่มต้นในเรียงความ เรียก คำนำ (Introduction) แต่ในการเขียนบทความข่าว และสารคดี เรียก ความนำ (Lead) มีวิธีเริ่มต้น ดังนี้

1. ความนำที่สรุปความสำคัญ (Summary) ปกติ ใช้หลัก "พ ทั้ง 5" ของภาษาอังกฤษ คือ Who (ใคร) What (อะไร) When (เมื่อไร) Where (ที่ไหน) และ Why (ทำไม)
2. ความนำที่กระทบใจ
3. ความนำที่เป็นข่าว
4. ความนำที่บอกเจตนา
5. ความนำที่เป็นคำถาม
6. นำด้วยการพรรณนา
7. ความนำที่เป็นสุภาษิตหรือบทกวี
8. นำด้วยเหตุการณ์เด่นของเรื่อง
9. ความนำที่เป็นเรื่องเล่า
10. ความนำที่เป็นคำอ้าง
11. ความนำที่ตรงกันข้าม

12. ความน่าที่เอ่ยถึงพื้นฐานด้านหลัง
13. ความน่าที่แสดงสีสัน
14. ความน่าที่ประหลาด

เทคนิคของการลงท้าย

1. วิธีใช้ประโยคประทับใจให้เห็นจุดที่ต้องการ
2. วิธีสรุปความบททวนโดยใช้คำใหม่
3. วิธีจบด้วยบทกลอน
4. วิธีจบด้วยการเรียกร้องขอความร่วมมือ
5. วิธีจบแบบให้ความรู้อย่างแปลก
6. ลงท้ายด้วยจุดสุดยอดแบบเรื่องสั้น
7. จบด้วยวิธีตัดกลับหรือทวนกลับ
8. วิธีทิ้งท้ายไว้ให้คิดเอาเอง

กระแสรู มัลยากรณ์ (2530 : 22) กล่าวถึงแนวคิดและจุดมุ่งหมายในการเขียน

ไว้ว่า

...จุดมุ่งหมายและแนวคิดให้ผู้อ่าน 4 ประการ ความรู้ ความคิด ความเห็น และ
ความน่าสนใจ แนวคิดนั้นมาก่อนจุดมุ่งหมาย แต่ค้นหายากกว่า แบ่งได้ 2 ประการคือ
แนวคิดส่วนตัวและแนวคิดสากล แนวคิด ส่วนตัวนั้นถ้าพิจารณาไปแล้ว มีคนคิดแบบนั้น
มากขึ้น ๆ ก็กลายเป็นแนวคิดสากล ถ้ายังไม่เป็นที่ยอมรับหรือคิดกันทั่วไปแล้ว ก็ยังคง
เป็นแนวคิดส่วนตัวอยู่ แนวคิดทั่วไปหรือสากลนั้นโดยปกติคนมักจะไม่รู้สึกว่าคุณก็มี
แนวคิดนี้อยู่ หากแต่ถ้าถ้ามีใครแะใครบอก คุณก็อาจรู้สึกขึ้นมาว่าความจริงตนก็คิด
อย่างนี้เหมือนกัน หนังสือสภาศิตต่าง ๆ อาจจะเป็นแนวทางศึกษาแนวคิดสากลได้...

ในการศึกษาวิเคราะห์บทความต่าง ๆ ได้มีผู้ศึกษาไว้ดังนี้

ระดับ จันทรสุขศรี (2521) ศึกษาเรื่อง "วิเคราะห์บทความหนังสือพิมพ์จีนในสยาม วารศัพท์ พ.ศ. 2453 - 2466" ในด้านลักษณะเฉพาะกลวิธีในการเขียนบทความภาษาที่ใช้ในหนังสือพิมพ์ ตลอดจนศึกษาแนวคิดที่ปรากฏในบทความเชิงสังคม สรุปได้ว่า กลวิธีในการเขียนบทความคล้ายคลึงกับการเขียนบทความทั่วไปในปัจจุบัน แต่มีลักษณะเฉพาะคือ การเขียนบทความในรูปของข่าวแทรกบทวิจารณ์ได้เสมอ ภาษาที่ใช้แตกต่างจากปัจจุบัน ระบบการเขียนหนังสือ ยังไม่เป็นแบบแผน และการถ่ายอักษรจากภาษาต่างประเทศยังไม่มีหลักเกณฑ์แน่นอน เป็นบทความที่สะท้อนสภาพสังคมไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นอย่างดี นับว่าเป็นหนังสือพิมพ์ที่มีความสำคัญต่อสถาบันการปกครองมากที่สุด มีจุดมุ่งหมายในการออกหนังสือพิมพ์ต่างไปจากหนังสือพิมพ์ฉบับอื่น ๆ ในสมัยเดียวกัน กล่าวคือ ใช้หนังสือพิมพ์เป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดความคิดและความเคลื่อนไหวเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงการปกครองของชาวจีนจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช เป็นระบบสาธารณรัฐ

นวลศรี จงถาวร (2524) ได้ศึกษา "วิเคราะห์พระราชนิพนธ์บทความที่เกี่ยวกับชาวจีนในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว" ในลักษณะท่วงทำนองการพระราชนิพนธ์บทความ ได้แก่ ภาษา สำนวน ไวยากรณ์ และกลวิธีพระราชนิพนธ์ และศึกษาบทบาทชาวจีนอันเป็นปัญหาต่อการเมือง การปกครอง และเศรษฐกิจของไทย ผลการศึกษา พบว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีลักษณะท่วงทำนองการพระราชนิพนธ์บทความรุนแรงและกระฉ่างชัด ได้แก่ ทรงใช้คำตรงไปตรงมา ทรงใช้ประโยคทั้งขนาดสั้นและยาว ทรงใช้ไวยากรณ์เปรียบเทียบเพื่อแสดงความรู้สึกและอารมณ์ของพระองค์ท่าน มีการอภิปรายโดยชี้เหตุผลและข้อเท็จจริง รวมทั้งชี้แนะวิธีที่จะปฏิบัติไว้อย่างพร้อมมูล และทรงปลุกฝังความรู้สึกที่เป็นไทยให้แก่ชาวจีน และปลุกใจให้คนไทยรักชาติ

สมจิต พันธุ์เหล็ก (2527) ศึกษาบทความคอลัมน์ "ข่าวไกลนา" และ "คลื่นใต้น้ำ" ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ในด้านศิลปะการใช้ภาษา กลวิธีในการเขียน และแนวความคิดเกี่ยวกับการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และบทบาทของหนังสือพิมพ์ ผลการศึกษา พบว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นผู้ที่มีความสามารถในการใช้ภาษาเพื่อแสดงความคิด

ความรู้สึก และทัศนะเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยพิจารณาจากการใช้ถ้อยคำ ประโยค จุลบท และสัญลักษณ์ ส่วนด้านกลวิธีการเขียนนั้น มีความหลากหลายในการเสนอเรื่อง การเขียนความหมายและการสรุปเรื่อง ตลอดจนแทรกอารมณ์ขันเสียดสีไว้ในงานเขียน มีแนวความคิดสนับสนุนนโยบายการปกครองระบอบประชาธิปไตย เสนอวิธีการแก้ปัญหาการขาดดุลการค้ากับประเทศผู้ผลิตน้ำมัน และนำให้คนไทยยกย่องเทิดทูนพระมหากษัตริย์ต่อต้านความเชื่อมหายทาง ไทโรศาสตร์ และชี้ให้เห็นคนไทยตระหนักในคุณค่าของศิลปวัฒนธรรมไทยทุกสาขา ทั้งยังได้แสดงความคิดต่อต้านการจำกัดเสรีภาพของหนังสือพิมพ์ และในขณะเดียวกันก็พยายามชี้แนะให้นักหนังสือพิมพ์มีความรับผิดชอบในการปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างเที่ยงธรรม

นุชจรี สุนทรวรรณ (2529) ได้ศึกษาเรื่อง "วิเคราะห์บทความของหลวงวิจิตรวาทการ" ในด้านท่วงทาทองการเขียนในด้านต่าง ๆ คือ การนำเสนอเรื่อง ระดับ ภาษา ลักษณะประโยค ไวยากรณ์ภาพพจน์ และน้ำเสียง ผลการศึกษาพบว่า หลวงวิจิตรวาทการมักจะใช้ภาษาที่ไม่เป็นแบบแผนเข้าใจง่าย น้ำเสียงในบทความที่พบมาก คือ น้ำเสียง ถากถาง และประชดประชัน ท่านมีแนวความคิดสนับสนุนการปกครองระบอบประชาธิปไตยต่อต้าน คอมมิวนิสต์ ปลุกสำนึกความเป็น "ชาตินิยม" ให้คนไทยทุกกลุ่มสังคมร่วมมือกันสร้างคนสร้างชาติ มีความสามัคคีกัน เสนอให้ประชาชนประหยัด ร่วมกันรักษาและเผยแพร่ขนบธรรมเนียมประเพณี รักษาเอกลักษณ์ความเป็นชาติไทย และแนะนำให้นักพุทธศาสนา ช่วยแก้ไข้ปัญหาการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม

* จินดาศิริ เทียมเดช (2524) ศึกษาเรื่อง วิเคราะห์ทรัพยากรของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี สรุปได้ว่า ผลการศึกษาท่วงทาทองเขียน พบว่า ท่านเลือกสรรถ้อยคำและ ประยุกต์ใหม่มาใช้ได้เป็นอย่างดี เหมาะสมกับเนื้อเรื่องและรูปแบบ ส่วนโวหารที่ท่านเรียบเรียง มาใช้นั้น ทำให้ผู้อ่านเข้าใจเนื้อความได้อย่างชัดเจน และแนวคิดของท่านทางการศึกษา ท่าน ได้เสนอแนวคิดอันเป็นประโยชน์เกี่ยวกับคุณค่าของการศึกษา การจัดการศึกษาแบบเรียน และการเรียนการสอนในระดับต่าง ๆ ด้านเศรษฐกิจท่านได้เสนอทัศนะเกี่ยวกับการผลิต การจำหน่าย การเก็บภาษีอากร ด้านการเมืองนั้น ท่านให้ข้อคิดที่เป็นประโยชน์เกี่ยวกับ ระบบการปกครองประเทศ นโยบายในการปกครองภายในประเทศ นโยบายเกี่ยวกับต่าง

ประเทศ และบทบาททางการเมืองของประชาชน ส่วนแนวคิดทางจริยธรรมท่านได้เสนอแนวทางในการประพฤติปฏิบัติ เพื่อสร้างความเจริญก้าวหน้าแก่ตนเอง เพื่อส่งเสริมความสัมพันธ์อันดีระหว่างมนุษย์ และเพื่อส่งเสริมชาติให้เจริญรุ่งเรืองและมั่นคง

แนวความคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีนั้น มีผู้ศึกษาไว้ดังนี้

แนวความคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ส่วนใหญ่จะมีผู้ศึกษาจากบทร้อยกรอง ผู้ทรงคุณวุฒิหลายท่าน ได้ศึกษาแนวคิดที่สอดแทรกอยู่ในบทร้อยกรองของท่านนั้น เป็นต้นว่า ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ (2514 : 82) ชลธิรา กลัดอยู่ (2518 : 37) สัจจิรา สุดเดี่ยวไกร (2518 : 32) และปัทมาภรณ์ เชื้อสุทร (2518 : 108 - 109) มีความเห็นคล้ายคลึงกันว่า เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นนักคิดที่มีหัวก้าวหน้า ซึ่งจะเห็นได้จากเนื้อหาบทร้อยกรองของท่าน ล้วนแต่ได้เสนอความคิดใหม่ ๆ มีทั้งความคิดทางการศึกษา การเมือง เศรษฐกิจและสังคม ที่สำคัญคือ แนวคิดทางการศึกษา เพราะท่านเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการในสมัยนั้น

✕ พันเอกไชย ประทีปะเสน (2486 : ไม่มีเลขหน้า) เห็นว่าแนวความคิดทางการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ซึ่งปรากฏในบทร้อยกรองของท่านนั้น มีส่วนในการส่งเสริมการศึกษาอยู่เสมอ สมัย สันทอง (2517 : 31 - 33) เป็นอีกผู้หนึ่งที่ได้ศึกษาแนวความคิดทางการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ในเรื่องการจัดระบบการศึกษาสายสามัญศึกษาและอาชีวศึกษาและเห็นว่า ความคิดเห็นทางการศึกษาของท่านก็คือ การจัดระบบการศึกษาเป็นแบบระบบเปิดเสรี เพื่อให้การศึกษาแก่คนทั้งชาติ แนวความคิดนี้ยังคงเป็นรากฐานของการจัดการศึกษาในปัจจุบันอยู่ จึงเป็นความคิดที่ใหม่และทันสมัยมากในยุคสมัยที่ท่านยังมีชีวิตอยู่

สำหรับแนวความคิดทางเศรษฐกิจของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี นิตยา มาพึ่งพงศ์ (2518 : 258 - 305) ได้ศึกษาความคิดเรื่องอิทธิพลทางการค้าของชาวจีนในเมืองไทย ปัญหาและทางแก้ไขภาวะเศรษฐกิจของประเทศ และความสำคัญของการค้าระหว่างประเทศ

เกี่ยวกับแนวความคิดทางการเมือง ชัยสิริ สุ่มทวนิช (2518 : 187 - 257)

ได้กล่าวไว้ในบทความเรื่อง "โลกทัศน์ทางการเมืองในวรรณกรรมของครูเทพ" ว่า เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีโลกทัศน์แบบสังคมนิยมประชาธิปไตย (Democratic Socialism) ท่านเชื่อว่า

สังคมจะพัฒนาได้ด้วยการปรับระดับการศึกษา คือ ถ้าปรับภูมิปัญญาของมนุษย์แล้ว มนุษย์จะมี
คุณธรรม ศีลธรรม และจะกำหนดสังคม สิ่งแวดล้อมให้ดีขึ้นได้ ดังนั้น การเข้าสู่สังคมนิยม
แบบของท่านจึงเป็นวิธีปฏิรูปแบบประนีประนอม โดยใช้หลักอนุโลมตามธรรมชาติ

แนวความคิดทางจริยธรรมนั้น ยศ วัชรเสถียร (2517 : 125) อรรถสิทธิ์ สิทธิสุนทร
(2510 : ไม่มีเลขหน้า) และทิพย์สุนทร อัมมบุตร (ม.ป.ป. : 80) มีความเห็นที่
สอดคล้องกันว่า บทร้อยกรองของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเพียบพร้อมไปด้วยคติสอนใจ และแนว
การประพาดิตนให้เป็นคนดีในสังคม และยังก่อให้เกิดสันติสุขแก่ตนเองและสังคมอีกด้วย
นอกจากนั้น ชลธิรา กลัคอยู่ (2518 : 37 - 50) ซึ่งศึกษาวรรณกรรมคาสอนของเจ้าพระยา
ธรรมศักดิ์มนตรี ได้แบ่งศึกษาเป็นคาสอนเรื่องกีฬา สุขศึกษา พุทธศาสนา และเรื่องทั่วไป
ชลธิรา กลัคอยู่ แสดงความเห็นไว้ว่า ขอบเขตการสอนของท่านกว้างขวางลึกซึ้งเป็นอย่างมาก
คือ สอนทั้งระดับครอบครัว ระดับโรงเรียน เรื่อยไปจนถึงระดับชาติ

จากข้อวิจารณ์ที่กล่าวมาแล้วนั้น จะเห็นได้ว่า แนวความคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์
มนตรีในทางการศึกษา เศรษฐกิจ การเมือง และจริยธรรม เป็นแนวความคิดอันเป็นประโยชน์
ต่อชีวิตความเป็นอยู่ของคนส่วนใหญ่ในสังคม จากการศึกษาเอกสารที่ใช้อ้างอิงบทร้อยกรองในข้อ
วิจารณ์เหล่านั้น ปรากฏว่าเป็นการศึกษาจากผลงานร้อยกรองของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี
เพียงบางส่วน คือ ศึกษาจากโคลงกลอนของครูเทพ 3 เล่ม และ จินตาศิริ เทียมเดช
(2524 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาแนวคิดของท่านเพิ่มเติมโดยศึกษาจากบทร้อยกรองที่ตีพิมพ์ในที่อื่น ๆ
ด้วย ผู้วิจัยเห็นว่า ไม่มีใครศึกษาแนวคิดจากบทความของท่าน จึงเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่จะได้
รวบรวมบทความของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี จากหนังสือพิมพ์ วารสาร นิตยสาร และ
หนังสือที่ตีพิมพ์ในสมัยที่ท่านยังมีชีวิตอยู่ รวมทั้งรวบรวมจากหนังสือที่ตีพิมพ์เพื่อเป็นอนุสรณ์ในงาน
พระราชทานเพลิงศพของท่าน ตลอดจนบรรดาญาติในสกุลเทพหัสติน ๗ อยุธยา และบุคคลอื่น
แล้วนำบทเหล่านั้นมาศึกษาวิเคราะห์ให้ละเอียดลึกซึ้งยิ่งขึ้น โดยศึกษาแนวคิดของท่านทั้งทาง
การศึกษา และ เศรษฐกิจ ดังนี้

1. แนวคิดทางการศึกษา เช่น
 - 1.1 คุณค่าของการศึกษา
 - 1.2 การจัดการศึกษา
 - 1.3 แบบเรียน
 - 1.4 การเรียนการสอน
2. แนวความคิดทางเศรษฐกิจ เช่น
 - 2.1 การแก้ปัญหาด้านธุรกิจและการพาณิชย์
 - 2.2 การเก็บภาษีอากร
 - 2.3 การยกฐานะทางเศรษฐกิจของประชาชน
 - 2.4 การแก้ปัญหาการรุกรานทางเศรษฐกิจ

วิเคราะห์แนวคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีที่ปรากฏในบทความ

บทความเป็นวรรณกรรมร้อยแก้วประเภทสารคดีที่มีเนื้อหาสาระมุ่งเสนอความรู้และความคิดเป็นประการสำคัญ ทั้งกระตุ้นให้ผู้อ่านเกิดความคิด ขยายวงความรู้ ประสบการณ์ของผู้อ่านให้กว้างขวางและลึกซึ้งยิ่งขึ้น บทความที่คัดย่อให้คุณค่าทางภูมิปัญญาแก่ผู้อ่าน สะท้อนให้เห็นชีวิตความเป็นอยู่และขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ของคนในสังคมนั้น ๆ ตลอดจนแสดงให้เห็นถึงความคิด ความนิยมของนักเขียน และคนในชาติอีกด้วย

คนในสังคมจะคิดเห็นอย่างไร รู้สึกอย่างไร มีความเชื่ออย่างไร ก็แสดงออกให้ปรากฏเห็นในรูปของภาษา ประเพณี กิจกรรมงาน ศาสนา ตลอดจนสิ่งต่าง ๆ ที่คนในสังคมสร้างขึ้นแล้วถ่ายทอดไว้ให้แก่นักเขียน บทความเป็นส่วนหนึ่งในการบันทึกและการถ่ายทอดสิ่งเหล่านั้นออกมา โดยนักเขียนย่อมมองดูโลก และชีวิตมนุษย์ในแง่มุมต่าง ๆ กัน และต่างก็มีแนวความคิดของตนต่อสิ่งเหล่านั้น แตกต่างกันไปด้วย นักเขียนจะพยายามถ่ายทอดแนวความคิดของตนลงในบทประพันธ์เสมอ (กุหลาบ มลลิกะมาส, 2519 : 105)

แนวความคิดของนักเขียนเป็นผลมาจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคม และสภาพสังคมในสมัยที่นักเขียนยังมีชีวิตอยู่ ดังนั้น เหตุการณ์สำคัญและสภาพความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว-อานันทมหิดล อันเป็นช่วงชีวิตของ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงนั้นจึงมีผลต่อแนวความคิดของท่านด้วย เหตุการณ์สำคัญอันเกิดขึ้นในระยาะเวลานั้นก็คือ การล่าเมืองขึ้นของจักรวรรดินิยมตะวันตก สงครามโลกครั้งที่หนึ่ง และการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เหตุการณ์เหล่านี้มีผลทำให้ไทยในระยาะนั้นเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมเป็นอันมาก เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้รู้เห็นเหตุการณ์และสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปดังกล่าว ท่านจึงได้เสนอแนวความคิดในอันที่จะช่วยสร้างสรรค์สังคมไว้มากมาย ทั้งทางด้านการศึกษาและเศรษฐกิจ ซึ่งผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงแนวความคิดของท่านแต่ละด้านโดยศึกษาจากบทความ ดังต่อไปนี้

แนวความคิดทางการศึกษา

การจัดการศึกษาของไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 1800-พ.ศ. 2411) มีวัดและบ้านเป็นสถานศึกษาที่สำคัญของประชาชนต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ปรับปรุงการศึกษาของชาติ มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 และในปี พ.ศ. 2435 ได้จัดตั้งกระทรวงธรรมการขึ้น เพื่อรับผิดชอบเกี่ยวกับการจัดการศึกษา

เมื่อเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้รับตำแหน่งเสนาบดี กระทรวงศึกษาธิการระหว่าง พ.ศ. 2459 ถึง พ.ศ. 2469 ท่านได้เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงสำคัญท่านหนึ่งในการจัดการศึกษาของชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดการศึกษากาตังคับ ท่านมีความสนใจเรื่องการศึกษาเป็นอย่างยิ่ง โดยได้ศึกษาและดูงานทางการศึกษาทั้งในประเทศและต่างประเทศอยู่เสมอ ท่านได้รับตำแหน่งหน้าที่เกี่ยวกับการศึกษามาตั้งแต่แรกเข้ารับราชการ คือ เป็นทั้งครูผู้สอน และผู้บริหารการศึกษาในตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการถึง 2 ครั้ง ด้วยเหตุท่านมีความเกี่ยวข้องกับวงการศึกษาย่างใกล้ชิดนี้เอง ทำให้ท่านมีประสบการณ์ในด้านนี้เป็นอย่างมาก ท่านได้เสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับการศึกษาที่น่าสนใจไว้หลายประการ ในการศึกษาวิเคราะห์ครั้งนี้จะได้นำแนวความคิดทางการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ซึ่งปรากฏอยู่ในบทความของท่านมา กล่าวไว้โดยจำแนกออกเป็น 5 ประการ คือ คุณค่าของการศึกษา การจัดการศึกษา แบบเรียน การเรียนการสอน และความมุ่งหมายทางการศึกษา ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. คุณค่าของการศึกษา

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นผู้ที่ตระหนักในความสำคัญของการศึกษาเป็นอย่างดี คือ ท่านเห็นว่ามนุษย์เราได้อาศัยการศึกษาเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดศิลปวิทยาการที่ตนเรียนรู้ไปสู่ชนรุ่นหลัง เพื่อจะได้ใช้เป็นพื้นฐานในการแสวงหาความรู้เพิ่มเติมให้เพียงพอแก่การพัฒนาคนและประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้าสืบไป เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีปรารถนาที่จะชี้แนะให้สาธารณชนเห็นถึงคุณประโยชน์ของการศึกษาดังกล่าว จึงเรียบทความขึ้นเพื่อใช้เป็นสื่อในการถ่ายทอดความคิดของท่านไปยังรัฐบาลและผู้เกี่ยวข้องทั้งหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง

ประชาชนชาวไทยในสมัยนั้น ซึ่งส่วนใหญ่ยังไม่เห็นคุณประโยชน์ของการศึกษา แม้แต่การศึกษาพื้นฐานที่ควรจะได้รับ แนวความคิดเกี่ยวกับคุณค่าของการศึกษาที่ท่านเสนอไว้ในบทความมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1.1 การศึกษาช่วยพัฒนาคน การศึกษาเป็นกระบวนการอันสำคัญยิ่งในการพัฒนาคน ซึ่งเป็นทรัพยากรหลักของประเทศให้เกิดความรู้ความสามารถ มีประสิทธิภาพเพียงพอแก่การพัฒนาประเทศ แต่การศึกษามีได้หมายความว่าเฉพาะ แต่การเรียนในโรงเรียนเท่านั้น การเรียนรู้เกิดจากการเข้าสู่สังคม และการเรียนรู้จากธรรมชาติก็เป็นการศึกษาคด้วยเช่นกัน เกี่ยวกับเรื่องการเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ จากธรรมชาตินี้ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีความเห็นว่า ควรจัดการศึกษาให้คนดีกว่าปล่อยให้ตามยถากรรม เมื่อคนได้รับการศึกษาแล้ว อาจจะนำความรู้ที่ได้รับมานั้น พัฒนาตนเองให้เป็นพลเมืองที่ดีได้ ดังข้อความว่า

...มนุษย์ไม่สอน ปล่อยให้ธรรมชาติสอนไปฝ่ายเดียว จะกลับเป็นภัยที่ข้าพเจ้าขอเรียกว่า "ภัยท่าม" ร้ายหนักขึ้นเสียอีกไหน ๆ ธรรมชาติต้องเปิดโรงเรียนอยู่เสมอ มนุษย์ตกกระไดพลอยโจน เปิดโรงเรียนของมนุษย์ สอนมนุษย์ให้เข้าคลองที่ปรารถนาเสียทีเดียว จะดีกว่าปล่อยให้ตามยถากรรม แล้วต้องประสพความไม่ราบรื่น ดังมีตัวอย่างมาหลายแห่งแล้ว การศึกษานี้แหละข้าพเจ้าเชื่อว่าเป็นอาวุธวิเศษของประเทศแท้จริง ถ้าหากรู้จักใช้ และใช้ให้ดี...

("มนุษย์กับการศึกษาม," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 23)

1.2 การศึกษาช่วยพัฒนาประเทศ เนื่องจากคนเป็นทรัพยากรอันสำคัญยิ่งในการพัฒนาประเทศดังกล่าวมาแล้ว การพัฒนาคนจึงจำเป็นต้องอาศัยการศึกษาเป็นเครื่องมือสำคัญ ดังนั้นจึงนับได้ว่า การศึกษามีบทบาทในการพัฒนาประเทศเป็นอย่างมาก ซึ่งเรื่องนี้ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีความเห็นว่า เมื่อประชาชนได้รับการศึกษาอบรมให้มีความรู้ความสามารถในการประกอบอาชีพ และดำรงตนเป็นพลเมืองดีแล้ว จะช่วยพัฒนาประเทศให้มี

ความมั่นคงและเจริญก้าวหน้าไม่ล่าหลังประเทศอื่นอีกต่อไป ดังข้อความว่า

...ความเจริญของบ้านเมืองนี้ย่อมอาศัยความเจริญของคนทั้งในวันนี้ ตัวอย่างที่พอจะชักมาให้เห็นเป็นพยานได้ง่าย ๆ ก็มี คือ ในประเทศสยามนี้ กรุงเทพฯ ย่อมก้าวหน้าไปสู่ความเจริญรวดเร็วยิ่งกว่าที่อื่น ๆ ในประเทศสยาม ทั้งนี้ก็เพราะในกรุงเทพฯ หลเมืองที่มีความรู้ มีหุตาสว่างมีมากกว่าในที่อื่น ๆ...

("ทำไมเราจึงต้องเรียนภาษาต่างประเทศ," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 110 - 111)

และท่านได้กล่าวไว้อีกว่า

...การศึกษาชาตินี้เอง เป็นวิธีที่จะยกชาติให้สูงขึ้น เป็นต้นเหตุแห่งความเจริญอื่น ๆ ซึ่งต้องเกิดเป็นเงาตามตัว เพราะคนเจริญ บ้านเมืองก็ต้องเจริญด้วย...

("ความมุ่งหมายแห่งการศึกษา," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 84)

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรียังได้ให้ข้อคิดไว้อีกว่า ปัจจุบันนานาประเทศทั่วโลกพยายามสนับสนุนให้ประชาชนของตนได้รับการศึกษาสูงขึ้น เพื่อให้สามารถเรียนรู้อารยธรรมใหม่ ๆ ก็จะมาพัฒนาประเทศของตน วิธีการหนึ่งก็จะใช้เป็นเครื่องมือในการศึกษาอารยธรรมใหม่ คือ การเรียนรู้ภาษาต่างประเทศ ซึ่งอาจจะเรียนควบคู่ไปกับภาษาของตนเอง หรือเรียนเพิ่มเติมภายหลัง อีกนัยหนึ่งอาจกล่าวได้ว่า เมื่อประชาชนมีความรู้ดี สามารถอ่านออกเขียนได้ในภาษาต่างประเทศก็จะนำความรู้ หรือวิทยาการใหม่ ๆ ได้รับมานั้นมาพัฒนาประเทศต่อไป เพื่อไม่ให้ประเทศของตนล้าหลังประเทศอื่น ดังข้อความว่า

...การบ้านเมืองทั่วไปที่จะได้ทะเยอทะยานก้าวหน้าให้ทันกันอยู่เสมอ เพราะความเจริญนี้ไม่มีที่สิ้นสุด ต่างประเทศก็เสาะแสวงหาความรู้จริง ตามธรรมดาให้มากขึ้น ๆ ทุกที่ประเทศใดได้ความรู้อะไรใหม่ ๆ แปลก ๆ สามารถให้เกิดประโยชน์ยิ่งขึ้น ประเทศอื่น ๆ ที่มีความเจริญปานกันก็ต้องคอยเสาะแสวงหาให้รู้เท่าเทียมกันอยู่เสมอ ถ้าประเทศใดปิดประตูบ้านไม่เหลียวแลดูพวกห้องภายนอกแล้ว ถึงประเทศนั้นจะจัดการภายในให้เจริญได้ดีเพียงไรก็อาจล้าหลังประเทศอื่นได้ ในบางอย่างในเวลาไม่เนิ่นช้านัก การที่เรียนแต่ภาษาของตนไม่เรียนภาษาต่างประเทศนั้น ก็ชื่อว่าปิดประตูบ้าน ไม่เหลียวแลดูผู้อื่นภายนอกเหมือนกัน...

(“ทำไมเราจึงต้องเรียนภาษาต่างประเทศ” ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 115)

การที่ประเทศของเรากำลังพัฒนา จึงจำเป็นต้องถ่ายทอดหรือรับความรู้วิธีการใหม่ ๆ จากต่างประเทศมาใช้ ท่านได้เสนอข้อเตือนใจไว้ว่า การที่เรานำวิธีการของประเทศอื่น ๆ มาใช้นั้นควรรู้จักเลือกหยิบมาใช้แต่สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ประเทศ โดยนำมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับของเดิมที่มีอยู่แล้ว ไม่ใช่ของใหม่มาเปลี่ยนแปลงของเดิมโดยสิ้นเชิง ดังข้อความว่า

...การที่เอาอย่างหรือถ่ายแบบกันตรง ๆ จึงมักใช้ไม่ได้ ได้แต่เป็นเครื่องรู้เสมอ เป็นครูสำหรับเตือนสติ และช่วยให้ง่ายเข้า ที่ของเขาถูกแล้ว เราจะได้ถือเอาที่ของเขาผิดเราจะได้ระวัง พุคอีกนัยหนึ่ง การกระทำของประเทศใหม่ โดยเหลียวแลดูแบบอย่างแห่งประเทศเก่า ๆ ควรเป็นไปในทางที่แก้ไขไปจากพื้นเดิมของตน ไม่ใช่เปลี่ยนไปจากพื้นเพของตน (Evolution ไม่ใช่ Revolution)...

(“ความมุ่งหมายแห่งการศึกษา” ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพฯ เล่ม 1. ม.ป.ป.: 67)

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับคุณประโยชน์ของการศึกษา ที่มีต่อส่วนรวม คือ การศึกษาช่วยสร้างคนที่มีความรู้ความสามารถให้แก่ประเทศ เพื่อเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศ และท่านยังส่งเสริมให้ศึกษาภาษาต่างประเทศเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการศึกษาวิทยาการใหม่ ๆ ด้วย

2. การจัดการศึกษา

การจัดการศึกษาแบบใหม่ในสมัยนั้นต้องให้คนส่วนใหญ่ของประเทศได้รับการศึกษาให้มากที่สุด เพื่อจะได้เป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศ การจัดการศึกษาของประเทศอื่น ๆ เช่น อินเดีย รัสเซีย จัดการศึกษาเน้นในระดับอุดมศึกษามากกว่าระดับประถมศึกษา แต่ผู้ป้อนในการจัดการศึกษาแบบเส้นราบ คือให้ทุกคนได้รับการศึกษาอย่างทั่วถึง ซึ่งไทยได้รับแนวความคิดในการจัดการศึกษามาจากญี่ปุ่นนำมาจัดเป็นแผนศึกษาชาติในไทย ซึ่งมีหลักการว่า "ให้ทวยราษฎร์ได้รับการศึกษาพอเหมาะสมควรแก่อัธภาพทั่วหน้า รัฐบาลเป็นผู้อำนวยความสะดวกและปรับปรุงการศึกษาภายในประเทศทั่วไป" ("แผนการศึกษาชาติ," บทประพันธ์บางเรื่อง, 2514 : 55) การที่จะจัดให้ทุกคนได้รับการศึกษาทั่วกันนั้นต้องจัดในลักษณะแผนราบ เพื่อให้คนเรียนหนังสือมีจำนวนมาก ดังความว่า

...ต้องรักษารูปเจดีย์ Pyramid คือ ฐานใหญ่ยอดเรียว เพื่อกลิ้นคนเป็นชั้น ๆ จากประถม มัธยม และอุดม จะได้เลือกคนทั่วประเทศ ไม่ใช่เลือกเฉพาะชั้นหรือเฉพาะในกรุง จะเป็นการเลือกอย่างกาไรงามที่สุด เพราะได้กำลังมากที่สุด และทุกคนเกิดมาแล้วได้รับการศึกษาเหมาะแก่อัธภาพ นี่ก็หมายความว่าต้องจัดการศึกษาอย่างแผนปัจจุบัน คือ แผนเส้นราบไม่ใช่แผนเส้นตั้ง...

("ปัญหาศึกษาที่คนสนใจ," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ. เล่ม 1. ม.ป.ป. : 152)

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเห็นด้วยกับหลักการจัดการศึกษาในแผนเส้นราบนี้
ท่านกล่าวไว้ว่า

...ข้าพเจ้ายืนยันทุกเมื่อและทุกแห่ง ว่าแผนเก่าดีสำหรับครั้นกระนั้น แต่สำหรับ
ทุกวันนี้ใช้ไม่ได้ต้องใช้แผนปัจจุบัน และแผนปัจจุบันต้องรับรวบรัดเอาปริมาณก่อน
แล้วค่อยให้ดีขึ้นเป็นลำดับ ที่จะให้ได้ทั้ง Quantity และ Quality ไปตั้งแต่ต้นเมื่อ
เป็นวิธีของผู้จะไม่ทำ เพราะเป็นของทำไม่ได้ เป็นข้อแก้ตัวที่ชะงัด...

("ปัญหาศึกษาที่คนสนใจ," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 152)

เพื่อให้ประชาชนได้รับการศึกษาตามควรแก่อัธภาพ และได้รับการศึกษาอย่างทั่วถึงกันนั้น
รัฐบาลได้ดำเนินการจัดการศึกษาเป็นแผนกทั้งสามัญศึกษาและวิสามัญศึกษา เพื่อให้ประชาชนได้
เลือกเรียนตามความสนใจของตนเอง ดังความว่า

...การศึกษาในสมัยนี้จึงทรงแก้ไขให้เข้ารูปเป็นการศึกษาชาติ National Education
สำหรับประชาชนให้มีสามัญศึกษา General Education แพร่หลายออกไป สำหรับ
ผู้หน้าที่พิเศษก็ให้ได้มีการศึกษาพิเศษ Special Education ได้ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยขึ้น...

("ศึกษาทัศน์," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 180)

การจัดการศึกษาในระยะเริ่มแรกจัดสำหรับผู้ชายก่อน หญิงไม่ได้รับการส่งเสริมให้ได้รับ
การศึกษาในโรงเรียนเหมือนกับผู้ชาย ต่อมาแนวคิดนี้มีการเปลี่ยนแปลง โดยให้ผู้หญิงเรียน
ร่วมกับผู้ชาย

เมื่อให้เด็กหญิงชายเรียนปนกันแล้วมีเสียงตำหนิ ไม่เห็นด้วยหลายประการ เพราะ
เด็กในแต่ละวัยจะมีความแตกต่างกันทั้งพฤติกรรมความสนใจ บุคลิกลักษณะ ท่านจึงชี้แจงให้

ทราบว่า ในการจัดการศึกษาให้เด็กนั้น ให้เรียนรวมกันเป็นบางช่วง และแยกกันเป็นบางช่วง ตามหลักการเจริญเติบโตแห่งร่างกายจิตใจของเด็ก ซึ่งหลักในการจัดแบบนี้ก็ยังคงใช้กันอยู่ในปัจจุบัน ดังข้อความว่า

...การศึกษาชาติ คือ ที่จะจัดให้แพร่หลายทั่วหน้าไม่เฉพาะตระกูลหรือคณะ ไม่ว่าประเทศใด ๆ หมด ใช้วิธีให้เด็กหญิงชายเรียนปนกันได้ ในชั้นมูลศึกษากับประถมศึกษา ชั้นมัธยมศึกษา ต้องแยกกันบ้าง รวมกันบ้าง ต่อถึงชั้นอุดมศึกษา จึงให้รวมกันได้อีก จัดตั้งนี้ย่อมเป็นคุณ และแทบจะกล่าวได้ว่าปราศจากโทษ...

("สหศึกษาเรื่องให้เด็กหญิงชายเรียนปนกัน," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 101)

ผู้ที่มีหน้าที่จัดการศึกษาให้ทั้งเด็กหญิงและชาย คือ รัฐบาล แต่รัฐบาลมีงบประมาณจำกัด มีบุคลากรจำกัด จึงมอบหมายให้หน่วยงานในท้องถิ่นและเอกชนเป็นผู้ร่วมจัดการศึกษาที่สำคัญในท้องถิ่นของตนเอง หลักการดังกล่าวนี้ส่งเสริมระบบการบริหารงานแบบประชาธิปไตย ให้ทุกคนมีสิทธิ์มีส่วนร่วมในการพัฒนาตนเอง เมื่อทุกคนรู้สึกว่าเป็นเจ้าของ จะทำให้เขาเอาใจใส่ดูแลผลประโยชน์ของโรงเรียนส่งผลให้โรงเรียนเจริญก้าวหน้าไปได้อย่างรวดเร็ว

ดังข้อความว่า

...ส่วนวิธีจัดก็มีการแบ่งแรง คือ รัฐบาลกลางรับตั้งโรงเรียน รัฐบาลเป็นตัวอย่าง มัธยมมหณฑลละโรง มัธยมต้นหรือมัธยมกลางจังหวัดละโรง ประถมอำเภอละโรง (อีกสักยี่สิบปีจะสำเร็จได้ตามระยะเงินที่มี หรือซึ่งควรจะเปลี่ยนเรียกเสียว่าไม่มี) นอกนั้นให้รัฐบาลท้องถิ่นเก็บศึกษาพลีตั้งโรงเรียนประชาบาลให้แก่ท้องถิ่นของตนเอง จนพอ ตำบลใดมีเงินจัดได้มากก็ขึ้นหน้า ตำบลใดยากจนหรือซักซ้าล่าเด็กไม่ทัน

เพื่อน ซึ่งจะต้องโทษตัวเอง จะโทษคนอื่นหรือตาบอื่นไม่ถูก ส่วนอุดมศึกษาชั้นมหาวิทยาลัยนั้น รัฐบาลกลางทำเองและตั้งขึ้นไว้แห่งเดียวที่ในกรุงเทพฯ...

("ความเห็นพ้องถึงเรื่องคดีการศึกษาแผนปัจจุบัน," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของกรุงเทพ เล่ม 1.
ม.ป.ป. : 142 - 143)

แนวความคิดในการจัดการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี คือ ให้ทุกคนได้รับการศึกษาทั่วหน้าตามควรแก่อัธภาพของตนและให้เด็กหญิงชายเรียนรวมกันบางช่วง แยกกันเป็นบางช่วง และให้ท้องถิ่นเอกชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้เสนอข้อคิดในการจัดการศึกษาเกี่ยวกับการประถมศึกษา การมัธยมศึกษา การฝึกหัดครู การอุดมศึกษา การอาชีวศึกษา และการศึกษาสำหรับสตรี มีรายละเอียดดังนี้

2.1 การจัดการประถมศึกษา

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีสนับสนุนแนวคิดในการจัดการศึกษาภาคบังคับว่า สมควรที่จะจัดให้ประชาชนทั้งปวง ได้รับการศึกษาโดยทั่วถึงกัน ไม่เลือกว่าจะเป็นคนในชนบทหรือในเมือง จะร่ำรวยหรือยากจน ให้ทุกคนได้รับการศึกษาในโรงเรียนตามควรแก่อัธภาพ คือ ตามควรแก่ความสามารถทางสติปัญญา ฐานะครอบครัว และความพยายามของแต่ละบุคคล เด็กที่มีอายุระหว่าง 7 - 14 ปี จะต้องเข้าเรียนในโรงเรียนประถมศึกษา โดยไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียน การศึกษาภาคบังคับนี้จึงต่างไปจากการศึกษาแผนเก่า คือ การศึกษาภาคบังคับจะช่วยเหลือระดับความรู้ให้แก่คนจำนวนมาก ส่วนการศึกษาแผนเก่านั้น ไม่มีการบังคับให้เรียนจึงทำให้ได้คนที่มีความรู้เพียงกลุ่มน้อยเท่านั้น ดังข้อความว่า

...การศึกษาของประเทศก็จะได้รูปประมิต คือ ฐานใหญ่ยอดเรียวเล็กขึ้นไปเป็นชั้น ๆ ใครจะอยู่เพียงชั้นล่างหรือจะขึ้นชั้นกลาง ชั้นบน ก็เป็นอันได้โอกาสทั่วกันหมด ต้องต่างกันตามแต่ความสามารถของตัวเท่านั้น จึงเป็นอันว่าการศึกษาของชาติให้

ความรู้แก่คนทั่วหน้าตามอัธยาศัยของตน ๆ แม้เศรษฐียาก็ต้องรับว่าแผนการศึกษา
ของประเทศดังกล่าวนี้ เป็นทางประหยัดที่สุด และได้ผลงามที่สุด...

("การศึกษา-วิจารณ์จากแง่ของผู้ให้," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 52)

การศึกษาภาคบังคับนี้ ควรจัดให้เด็กได้รับการศึกษาทั่วถึงกัน ทุกคนไม่ว่าจะอยู่ใน
เมืองหรือนอกเมือง เพราะทุกคนมีหน้าที่พัฒนาชาติบ้านเมืองเหมือนกันทุกคน

...คนหมู่มาก ในกรุงเทพฯ ก็ให้การศึกษากันอย่างเต็มที่ เงินพอมือจะลงทุนทำอะไร
ทุ่มเทลงไปที่กรุงเทพฯ พวกเด็กเลี้ยงควายตามหัวเมืองจะแบกโง้งอยู่ต่อไปอีกทำอะไร
ก็ช่างมัน ไตขึ้นให้มีแรงหาเงินมาเสียภาษีช่วยพวกเราแล้วกัน จำเพาะพระเจ้า
อยู่หัวของเราก็ได้พระราชทานแล้ว พระราชทานอิสรภาพแก่ราษฎรของท่าน
ทั่วหน้าแล้ว แผนการศึกษาโบราณที่เฉพาะชั้น เฉพาะเหล่า จึงเป็นอันล้าหลังสมัย
ไปด้วย...

("ปัญหาศึกษาที่คนสนใจ," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 152)

การที่จะประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา ไม่ประสบความสำเร็จเนื่องจากการ
คัดค้านในเรื่องงบประมาณที่จะใช้จัดการศึกษาในระดับนี้ แต่ความคิดที่จะประกาศใช้พระราช
บัญญัติประถมศึกษาคงดำเนินเรื่อยมา ดังจะเห็นได้ว่าในปี พ.ศ. 2458 เมื่อเจ้าพระยา
พระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว. เปีย มาลากุล) ได้กราบถวายบังคมลาออกจากเสนาบดี
ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา)
ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการสืบแทน

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้ร่วมต่อสู้และมีแนวความคิดเช่นเดียวกับเสนาบดีคนก่อน
จึงได้เพิ่มความพยายามในการที่จะประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาให้สำเร็จให้จงได้ ท่าน
ได้เขียนบทความลงในหนังสือพิมพ์ นิตยสารต่าง ๆ ซึ่งให้เห็นถึงผลเสียของคนที่ไม่ได้รับ

การศึกษา การรู้ไม่เท่ากัน ปรากฏการณ์ธรรมชาติ จากบทความเรื่อง จันทรปราคา
วันที่ 20 กุมภาพันธ์ 66 จดตามไต่สวนของผู้ไม่ยอมไต่สวน ว่ามีเหตุการณ์ที่ไม่ควรจะเกิดใน
กรุงเทพฯ ซึ่งเป็นเมืองหลวง เป็นศูนย์กลางความเจริญของประเทศไทย ดังข้อความว่า

...เหตุการณ์ข้างต้นนี้ เกิดขึ้นในกรุงเทพมหานครเอง ซึ่งควรหรือเป็นไปได้ถึงเพียงนี้
เสียงสนั่นหวั่นไหวด้วยประทัด ระฆัง ปืนน้ำมัน และอะไร ๆ ที่ใคร ๆ นึกว่า
พอจะทำให้พระราหูตกใจได้...

("จันทรปราคา วันที่ 20 กุมภาพันธ์ 66," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ, ม.ป.ป.: 212)

ท่านได้แสดงความเห็นไว้ว่า ควรจะมีการใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาได้แล้ว
เพราะว่าสภาพในกรุงเทพมหานคร ยังมีเหตุการณ์แบบนี้เกิดขึ้น ถ้าในต่างจังหวัดจะมีเหตุการณ์
แบบนี้เกิดขึ้นมากเพียงใด

...ลูกศิษย์วัดนอกจากที่ถือคันทันอยู่บนหอรระฆัง ยังมีถือสังกะสี กระเบื้อง
กระโหลกกะลาอยู่ตามประตูวัด ถนนรณแควและตามบ้านตามช่องเคลื่อนกลาด
พวกนี้ต้องการพระราชบัญญัติประถมศึกษาจะได้เกณฑ์ให้เข้าโรงเรียน เลิกประเพณีตัว
เป็นสมุนพระจันทร์เสียบ้าง ส่วนเจ๊กต้องปล่อยให้จุดประทัดไป และส่วนยายแก่ก็
ต้องปล่อยให้มุ่งง่ามบดยาแจกลูกหลานกิน...

("จันทรปราคา วันที่ 20 กุมภาพันธ์ 66," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1,
ม.ป.ป. : 212)

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้ใช้หนังสือพิมพ์เป็นสื่อในการเผยแพร่แนวความคิดการศึกษา
โดยชี้ให้ราษฎรและผู้บริหารได้เห็นความสำคัญของการศึกษา ท่านได้แสดงให้เห็นว่า การศึกษา
เห็นเครื่องมืออันสำคัญยิ่งในการพัฒนาสังคมมนุษย์ การปล่อยให้มนุษย์ศึกษาหาความรู้ด้วยตนเอง

โดยไม่มีการจัดการศึกษาที่ดีให้ มนุษย์อาจจะได้รับความรู้ที่ผิด ๆ ซึ่งไม่เป็นประโยชน์ต่อตนเอง และสังคม ทำให้เสียเวลาในการศึกษาไปโดยเปล่าประโยชน์ได้ ฉะนั้นบ้านเมืองใดที่ปล่อยให้ประชาชนศึกษาหาความรู้ด้วยตนเอง ไม่จัดการศึกษาที่ดีให้เพื่อพัฒนาคนในชาติ ก็เหมือนว่าบ้านเมืองนั้นไม่รู้จักพัฒนาตนเอง แนวความคิดดังกล่าวนี้ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้เสนอต่อสาธารณชนเพื่อเป็นการย้ำเตือนรัฐและบุคคลที่เกี่ยวข้องให้คำนึงถึงความสำคัญของการจัดการศึกษาแก่มวลชน ซึ่งท่านได้เสนอไว้ในบทความเรื่อง "มนุษย์กับการศึกษา" และ "จดหมายครูเทพ" ดังข้อความว่า

...โรงเรียนธรรมชาติที่เปิดสอนอยู่เสมอเนิ่น เดียวนี้คนมาคิดติดอกันทั่วโลกแล้ว ได้ทำให้โลกแคบเข้ามามาก วิธีสอนของโรงเรียนธรรมชาติอันกว้างขวางมีจำนวนครูมากมาย สอนด้วยวิธีทำตัวอย่างให้ดู ให้ศิษย์เอาอย่างครูนั้น นอกจากที่มีมนุษย์ต่างตัวสมทบเข้ามาเป็นครูด้วย ยังมีหนังสือ ข่าวก และสมุดพิมพ์ต่าง ๆ ช่วยสอนเป็นครูผู้สามารถอยู่อีกส่วนหนึ่ง... การศึกษานี้แหละข้าพเจ้าเชื่อว่าเป็นอาวุธวิเศษของประเทศแท้จริง ถ้าหากรู้จักใช้และใช้ให้ดี...

("มนุษย์กับการศึกษา," ความเรียงและโคลงกลอนของครูเทพ, 2509 : 13)

การจัดการประถมศึกษาชั้น เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เห็นว่า ควรจะให้เด็กทุกคนได้รับการศึกษาด้านหน้ากัน วิธีที่จะจัดการประถมศึกษาให้บรรลุจุดมุ่งหมายที่ตั้งไว้ คือ ให้ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด ในที่สุดก็มีการประกาศพระราชบัญญัติประถมศึกษา โดยมีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคม 2464

2.1.1 ปริมาณและคุณภาพของผู้เรียน ในเรื่องปริมาณและคุณภาพของผู้เรียนนั้น เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เห็นว่าในระยะแรกนั้นผู้ได้รับการศึกษายังมีน้อย ดังนั้นจึงควรคำนึงถึงปริมาณก่อนแล้วจึงค่อยปรับปรุงให้มีคุณภาพภายหลัง เพราะถ้าจะรอฝึกครูที่มีคุณภาพให้พร้อมเสียก่อน จึงค่อยเกณฑ์เด็กเข้าเรียน จะไม่ทันกับความต้องการของประเทศที่จะ

ต้องเร่งพัฒนาคนในชาติให้มีความรู้ ความสามารถ เพื่อช่วยกันพัฒนาประเทศให้เจริญรุ่งเรือง
ทัดเทียมอารยประเทศ ดังข้อความว่า

...เรื่องรสกับปริมาณ โต้่งที่ถือเอาแต่ปริมาณฝ่ายเดียวเท่านั้น ไม่ต้องการรส
หรือคุณภาพเสียเลย เป็นสุดโต่งที่ไม่มีใครปรารถนา แต่โต่งที่จะตั้งต้นด้วยรสหรือ
คุณภาพ แล้วไม่ว่าจะขยายปริมาณออกไปเท่าไร ก็รักษารสและคุณภาพให้เต็มที่ไว้
ก็เป็นสุดโต่งอีกข้างหนึ่งเหมือนกัน มีผู้พูดถึงและสนับสนุนอยู่มาก ถึงแก่ได้
เข้าหูฉันก็มี แต่ขึ้นชื่ออะไร ๆ ที่สุดโต่งแล้ว มันไว้ใจยากทั้งนั้น ฉันไม่เชื่อทางสุด
โต่งใด ๆ แห่งปัญหาการศึกษาเลย ฉันพอใจในมัชฌิมาปฏิปทา คือ เอาปริมาณ
เท่าที่พอจะมีได้ เข้าไว้ก่อน แล้วเพิ่มทั้งปริมาณทั้งรสไปตามลำดับ...

("ปัญหาการศึกษาที่คนสนใจ," บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ. 2514 : 70 - 71)

การจัดการประถมศึกษาในสมัยนี้ เริ่มมีปัญหาเกิดขึ้น คือ ปริมาณของนักเรียนเพิ่มมากขึ้น
ทุกปี แต่ปริมาณของครูผู้สอนเพิ่มขึ้นไม่ได้สัดส่วนกับจำนวนนักเรียน ทำให้ผลการเรียนของ
นักเรียนในรุ่นแรก ๆ ไม่ได้ผลเหมือนที่คนทั่วไปคาดหวังไว้ ดังข้อความว่า "ได้มีเสียงตักทักกัน
ในทางปกครองและทางบกพร่องความสามารถยังต้องสอนชั้นใหญ่ ๆ ก็ยังปรากฏว่าเด็กเข้า
โรงเรียนตั้งปี 2 ปี ยังอ่านหนังสือไม่แตกก็มี..." ("การศึกษาชาติ," บทประพันธ์บางเรื่อง
ของครูเทพ. 2514 : 49) ที่เป็นดังนี้อาจเป็นเพราะการเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมากของนักเรียน
หลังจากที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาฉบับนั้น ก็จำเป็นต้องจัดหาครูเพิ่มขึ้นมากเช่นเดียวกัน
แต่ในเวลานั้นโรงเรียนฝึกหัดครูไม่สามารถที่จะผลิตครูให้เพียงพอแก่จำนวนที่ต้องการได้ครูคนหนึ่ง
ต้องสอนนักเรียนจำนวนมาก ตัวอย่างเช่นในปี พ.ศ. 2465 จำนวนนักเรียนทั้งหมด 448,380 คน
แต่มีครูเพียง 9,741 คน เฉลี่ยแล้วครูคนหนึ่งต้องสอนนักเรียนถึง 48 คน และเจ้าพระยา
ธรรมศักดิ์มนตรี ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ในปัญหาการศึกษาว่า

...ท่านจะเห็นได้จากสถิติต่อไปนี้ ซึ่งจับคัมมาแต่รายงานการศึกษาฉบับหลังที่สุด (ศก 2475) ทั้งนี้...เฉลี่ยจำนวนนักเรียนในโรงเรียนประชาบาลทั้งหมด ตกเป็นครูคนหนึ่งต้องสอนนักเรียนถึง 55 คน...

("ปัญหาการศึกษา," บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ. 2514 : 71)

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เห็นว่าคุณภาพของนักเรียนยังไม่ถึงเกณฑ์ เพราะจำนวนครู ไม่สมดุลกับจำนวนนักเรียน เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้คุณภาพการเรียนของนักเรียนต่ำลง แต่ไม่มีทางเลือกท่านจึงเห็นว่าต้องปล่อยให้ดำเนินไปเช่นนี้เสียก่อน จึงจะปรับปรุงคุณภาพในภายหลัง ดังข้อความว่า

...แต่ในข้อหลังนี้ เผอิญฉันไม่พอใจเลย เพราะในระยะ 14 ปีนี้ ปริมาณเดินไม่ช้า แต่รสเดินลากก้าม บางระยะก็กลับถอยหลังเสียอีก ถึงแม้ว่าคุณภาพการศึกษาจะได้ไม่ถึงเกณฑ์ตามที่คาดหวังไว้ กระทรวงธรรมการก็จำเป็นต้องยอมให้เหตุการณ์ดำเนินต่อไป เพื่อให้พระราชบัญญัติประถมศึกษามีผลบังคับใช้ทั่วประเทศในเวลาอันรวดเร็ว และทางเลือกเพื่อนำไปสู่เป้าหมายได้เร็วขึ้น ทางการได้เลือกเอาวิธีอาศัยแรงโรงเรียนราษฎร์และโรงเรียนท้องถิ่น คือ ประชาบาลและเทศบาลเข้าช่วยเป็นหัวแรง...

("การศึกษาของประเทศสยามระหว่างกึ่งศตวรรษที่แล้วมา" 2479 : 12)

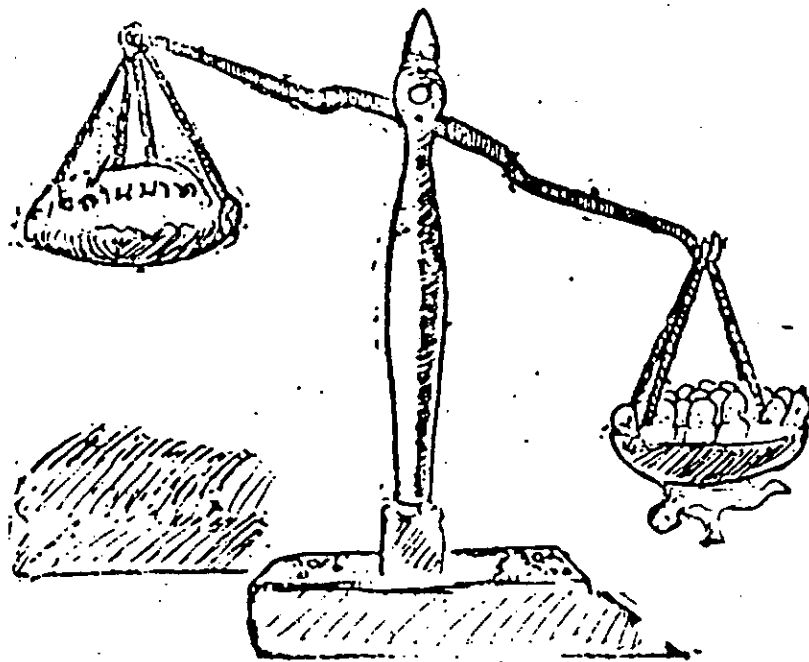
ปริมาณของครูและนักเรียนไม่สมดุลกัน คือ นักเรียนมีจำนวนมาก ครูมีจำนวนน้อยอาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้คุณภาพของการศึกษาไม่ถึงเกณฑ์ที่ตั้งไว้ อย่างไรก็ตามเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้พยายามให้ประชาชนทุกคนได้รับการศึกษาตามอัธยาศัย พยายามพัฒนาคุณภาพและปริมาณของผู้เรียนให้ได้สัดส่วนพอดีกัน

2.1.2 งบประมาณในการจัดการศึกษา

การจัดการประถมศึกษาของไทยในระยะเวลาแรกที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา^๑นี้มีปัญหาด้านงบประมาณการจัดการศึกษามาก เพราะกระทรวงพระคลังในขณะนั้นยังไม่เห็นความจำเป็นจะต้องพัฒนาทางการศึกษา และเสถียรภาพการคลังของประเทศไม่มั่นคง กระทรวงพระคลังไม่สามารถให้งบประมาณตามที่กระทรวงศึกษาธิการขอได้ (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. 2464 : 32) ในเรื่องนี้เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เห็นว่าควรแก้ปัญหาด้วย การเก็บ "ศึกษาพลี" ศึกษาพลี คือเงินที่เก็บจากราชกรรมาชยาอายุระหว่าง 18 ถึง 60 ปี ตั้งแต่ 1 บาทถึง 3 บาท ตามสภาพของท้องถิ่น เพื่อนำมาใช้จ่ายในการจัดการศึกษาประชาชนของท้องถิ่นนั้น ๆ โดยเก็บอัตราเดียวกันทุกคนไม่ว่าจะมีฐานะเช่นไร ดังข้อความว่า

...ข้าพเจ้าขอใจจึงยอมสนทนากับแกต่อไปโดยให้ความเห็นว่า พ่อถึกควรจะรู้ว่า ภาษีแผ่นดินเหมือนช้างเท้าหน้า ภาษีท้องที่เหมือนช้างเท้าหลัง ถ้าเท้าหน้าของของช้างยังไม่ก้าว เท้าหลังมันจะก้าวเฉไปรอดหรือ ฉันทิดก็ตี ถ้าการแผ่นดินยังเก็บเป็นรายหัวอย่างรัชชูปการ ภาษีท้องที่ เช่น ศึกษาพลี จะไปเก็บตามมีตามจน จะเอาสถิติตัวเลขอะไรมายึดถือ ถ้าหากตัวเลขของเจ้าพนักงานกับของผู้จะต้องเสียเงินเกิดเดียวกันขึ้น ผู้ปกครองกับผู้อยู่ในปกครองจะมีต้องขึ้นศาลกันมิหยุดหย่อน หรือ ฉะนั้น ศึกษาพลี ก็ต้องจำเป็นเก็บจากชายฉกรรจ์คนละเท่า ๆ กันไปเช่นนี้แหละ...

("พระราชบัญญัติประถมศึกษา," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1. ม.ป.ป. :

งบประมาณ์งบประมาณกระทรวงศึกษาธิการ

วันอังคารที่ ๑๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๖๖

นางกนกวรรณเมือง

ภาพประกอบ 1 แสดงงบประมาณของกระทรวงศึกษาธิการ

การเปรียบเทียบงบประมาณการจัดการศึกษาที่กระทรวงศึกษาธิการได้รับไม่สอดคล้องกับจำนวนนักเรียนที่กระทรวงศึกษาธิการต้องรับผิดชอบ

2.1.3 การขยายการศึกษาภาคบังคับ ระยะแรกที่ประกาศใช้

พระราชบัญญัติประถมศึกษา มณฑลต่าง ๆ ยังไม่สามารถประกาศใช้พระราชบัญญัตินี้ได้ครบทุก
ตำบล คือ ประกาศได้เพียง 2,311 ตำบล จากตำบลทั้งหมด 5,000 ตำบล คิดเป็นร้อยละ
45.76 มณฑล ที่ประกาศใช้พระราชบัญญัตินี้มี อยู่ธยา นครชัยศรี ราชบุรี ปราชินบุรี
จันทบุรี นครสวรรค์ พิชณุโลก มหาราชบุรี พายัพ นครราชสีมา อุดร อุบลราชธานี
ร้อยเอ็ด สุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช ภูเก็ต และปัตตานี สำหรับกรุงเทพฯ ยังมีได้
ประกาศใช้พระราชบัญญัตินี้ในปี พ.ศ. 2464 แต่เริ่มประกาศใช้เป็นบางตำบลในปี พ.ศ. 2466
(จารุวรรณ ไวยเจตน์. 2517 : 66 - 68) ซึ่งเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเห็นว่าจะยังไม่
เพียงพอ ควรจะได้ประกาศใช้ทั่วราชอาณาจักร เด็กที่เกิดในประเทศไทยทุกคนจะได้มีโอกาสรับ
การศึกษาอบรมให้เป็นพลเมืองที่ดีของประเทศเท่าเทียมกัน เพื่อให้แนวความคิดนี้แพร่ไปสู่
สาธารณชน ท่านจึงเสนอบทความเรื่อง "ความเห็นพ่อถึกเรื่องพระราชบัญญัติประถมศึกษา"

...ข้าพเจ้าจึงเลยพรรณนา ให้พ่อถึกฟังถึงวิธีการศึกษาของชาติที่ท่านจัดให้เราอยู่
ทุกวันนี้ โดยมีพระราชบัญญัติประถมศึกษาตราไว้มณฑลใดสามารถจัดตามนั้นได้เพียงใด
ก็ประกาศจัดไปตามลาพัง แต่หลักสูตรประถมศึกษาชั้น มีวิชาต้องเรียนมากกว่า
ประถมศึกษาของพ่อถึกที่เรียนมา แต่หลวงพ่อวัดโตนดมาก ข้าปีที่ 4 ที่ 5 ยังเป็น
การเรียนวิชาชีพด้วย...

("ความเห็นพ่อถึกเรื่องคดีการศึกษาแผนปัจจุบัน," วิทยาคารยี่. ม.ป.ป. : 291 - 307)

และเรื่องจันทบุรีราคา วันที่ 20 กุมภาพันธ์ 66 ซึ่งลงพิมพ์เผยแพร่ในหนังสือวิทยาคารยี่ ก็ได้
กล่าวถึงพระราชบัญญัติประถมศึกษาไว้ดังนี้

... เหตุการณ์ข้างต้นนี้ เกิดขึ้นในกรุงเทพมหานครเอง ซึ่งควรหรือเป็นได้
ถึงเพียงนี้ เสียงสนั่นหวั่นไหวด้วยประทัด ระฆัง ปืนน้ำมัน และอะไรก็ใคร ๆ
นึกว่าพอจะทำให้พระราหูตกใจได้... นี่แหละกรุงเทพมหานคร เมื่อ พ.ศ. 2466
กรุงเทพฯ ซึ่งเป็นใจกลางของประเทศสยาม อันประเทศศิวิไลซ์ละที่รักของเรา
ควรใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาหรือยังเจ้าข้า...

("จันทบูรราคา 20 กุมภาพันธ์ 66," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 212 - 215)

บทความทั้งสองเรื่องนี้เน้นให้เห็นว่า คนที่ไม่ได้รับการศึกษานั้นจะยึดมั่นอยู่แต่ความเชื่อ
ดั้งเดิม ซึ่งอาจเป็นความเชื่อที่ผิด ชาติเหตุผลที่แท้จริง แม้แต่ชาวเมืองหลวงยังมีความเชื่อว่า
เมื่อเกิดจันทบูรราคาขึ้นต้องจุดประทัด เคาะระฆัง เคาะกระป๋อง ฯลฯ เพื่อที่จะช่วยให้พระราหู
คายพระจันทร์หรือต้องเอาเข็มกลัด กลัดชายพกของหญิงมีครรภ์ เพื่อป้องกันมิให้เด็กเกิดมา
ตาเหล่เหล่านี้นั้นเป็นความเชื่อที่ไร้เหตุผล นอกจากบทความทั้งสองเรื่องดังกล่าวแล้ว ท่านยังได้
เขียนบทความเรื่อง "ชาวบ้านนอกหาความชาวกรุง" เพื่อชี้ให้รัฐบาลและบุคคลที่เกี่ยวข้องกับ
การจัดการศึกษาของชาติ เห็นว่าการที่มีได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในกรุงเทพฯ
ทั้ง ๆ ที่ประกาศใช้ในหัวเมืองแล้วนั้น เด็กจากหัวเมืองจะหนีการเกณฑ์เข้าศึกษาตาม
พระราชบัญญัตินี้เข้ามาในกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นช่องทางให้ชาวหัวเมืองกล่าวโจมตีได้ว่า กรุงเทพฯ
เหมือนแหล่งช่องสุ่ม เด็กที่ไร้การศึกษา จึงควรประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา ในเขต
กรุงเทพฯ ด้วย เพื่อให้เด็กไทยทุกคนได้รับการศึกษาไม่ว่าจะอยู่ที่ไหนก็ตาม ดังข้อความว่า

...เมื่อชาวกรุงได้ใช้พระราชบัญญัตินี้แล้ว ถึงชาวบ้านนอกจะปล่อยเด็กเข้ามา ก็จะไม่
หลีกพ้นการเกณฑ์ไปได้ เวลานี้รัฐบาลจัดโรงเรียนรัฐบาลในกรุงเทพฯ ให้ศิวิเศษว่าโรงเรียน
รัฐบาลบ้านนอก ค่าเล่าเรียนก็ได้ขึ้นให้แพงกว่าตามคุณานุรูปของโรงเรียนแล้ว ชาวบ้าน
นอกเอ๋ย เลิกเสียที อย่าเพ้อหาความว่า กรุงจะเป็นช่องหรือจะเป็นที่อยู่เต็มไปด้วย
ทารกเลย...

("ชาวบ้านนอกหาความชาวกรุง," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 209)

การขยายการศึกษาภาคบังคับนั้นนอกจากจะช่วยพัฒนาคนทั้งในด้านความรู้ ความคิด ตลอดจนมีส่วนควบคุมให้เด็กใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ ยังช่วยแก้โรคช้ำก็เกียจให้คนได้ คนที่ไม่ได้รับการศึกษาส่วนหนึ่งจะปล่อยชีวิตให้ว่างเปล่าเที่ยวเตร่ไปวัน ๆ ไม่ทำอะไรที่เป็น เก่งสาร ท่านได้เสนอว่ายาที่จะแก้โรคช้ำก็เกียจได้ คือ งานและการศึกษา โดยการออก พระราชบัญญัติประถมศึกษา เหนือให้ทุกคนมารับการศึกษาตั้งข้อความว่า

...งานกับโรงเรียนเป็นยาป้องกันโรคนี้ได้ดี แต่ต้องป้องกันแต่อายุน้อย ๆ เมื่อเริ่ม ข้ามเขตอยู่ไม่สุข คือ เขตมี Immunity ในตัว โรงเรียนมักป้องกันไม่ตลอดเพราะ เด็กสามัญออกจากโรงเรียนตั้งแต่อายุยังน้อย การระบาดของโรคนี้ในปัจจุบันชนบท พระราชบัญญัติประถมศึกษาช่วยได้มาก เด็ก ๆ แขนตามโคนไม้ริมตลิ่งหายไป แต่ในกรุงเทพฯ หรือนครต่าง ๆ จะต้องแก้ด้วยพระราชบัญญัติกับโรงเรียน ประกอบกัน เพราะฉะนั้น น่ากลัวว่า กรมสาธารณสุขจะช่วยไม่ได้...

("โรคระบาดพบใหม่," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 167 -168)

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เห็นว่าควรจะประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา ใน กรุงเทพฯ เพราะในกรุงเทพฯมีทั้งคนที่สนใจจะส่งลูกเข้าเรียนและคนที่ไม่สนใจจะ ส่งลูกเข้าเรียน ทั้งยังเป็นภาระป้องกันไม่ให้เด็กต่างจังหวัดที่ไม่อยากเรียนหนังสือ แอบหนีมา อยู่ในกรุงเทพฯด้วย เมื่อคนมีการศึกษาก็จะรู้จักใช้ชีวิตอย่างคุ้มค่า ทาประโยชน์ให้แก่สังคม

2.2 การจัดการมัธยมศึกษา

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว การขยายงานด้าน มัธยมศึกษาก็ยังอยู่ในลักษณะจำกัด โรงเรียนมัธยมที่เป็นของรัฐบาล จัดเป็นตัวอย่างได้เพียง จังหวัดละโรง "ส่วนวิธีจัดก็มีการแบ่งแรง คือ รัฐบาลกลางรับจัดตั้งโรงเรียนรัฐบาลเป็นตัวอย่าง มัธยมเทศบาลละโรง มัธยมต้นหรือมัธยมกลางจังหวัดละโรง..." ("ความเห็นของพ่อถึก เรื่อง

คติการศึกษาแผนปัจจุบัน," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 142) เหตุผลที่เป็นดังนี้ อาจจะเป็นเพราะขาดแคลนบุคคลที่จะใช้สอนในระดับนี้ ตลอดจนงบประมาณ และอีกประการหนึ่งที่สำคัญอย่างยิ่งก็คือ นโยบายของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีที่มุ่งเน้นประถมศึกษา ดังคติของท่านที่ว่า "ไม่ต้องปั้นเทวดา เมื่อยกมนุษย์ทั้งกระบี่ก็ได้เทวดาเอง..." ดังข้อความว่า

...ทุกวันนี้ใครจะรู้เอง คิดเองทุกอย่างไปวัยไม่ยาวพอ บรรวณิงผู้เป็นกวีเอก กล่าวไว้ว่า
อย่างสร้างยักษ์สร้างเทวดาอีกเลย จงพยายามยกคนทั้งชาติให้สูงขึ้นเถิด นี่เป็นคติ

การศึกษสมัยนี้ ถ้าได้ยกชาติให้เจริญขึ้นแล้ว ผู้วิเศษต่าง ๆ เหล่านั้นก็จะต้องเกิดขึ้นเองไม่ไปไหนเสีย...

("ความมุ่งหมายแห่งการศึกษา," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 73 - 74)

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เห็นว่า คนไทยสมัยนั้นนิยมศึกษาวิชาสามัญ เพื่อเข้ารับราชการกันมาก โดยไม่สนใจศึกษาด้านวิสามัญ เพื่อประกอบอาชีพอื่น ๆ เช่น เกษตรกรรม อุตสาหกรรม และพาณิชย์กรรม เป็นต้น ดังที่ท่านกล่าวไว้ใน "พระราชบัญญัติประถมศึกษา" แสดงถึงค่านิยมในการรับราชการของคนไทย ดังนี้

...แต่ไม่เข้าเสนาบดีก็มีครบตำแหน่ง ยังต่ำลงไปถึงเสมียนยังมีตำแหน่ง
ยังมีพวกเสมียนอาสา คือ พวกฝึกหัดรอเงินเดือน และพวกเกาะบันไดออฟฟิศอีก
เป็นกำยเป็นกอง แทบจะว่า ๆ ที่ไหนประกาศหาเสมียน 2 คน รุ่งขึ้นจะมี
ผู้สมัครตั้งไหล แม้เงินเดือน 20 บาท น้อยกว่ารายได้ของกรรมกรและกสิกร
ก็ยังยินดีรับ...

("พระราชบัญญัติประถมศึกษา," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 27)

ท่านจึงเสนอข้อคิดเตือนใจว่า ในยามที่ไทยกำลังประสบกับปัญหาทางเศรษฐกิจ การเมือง และความเป็นอยู่ของประชาชน คนไทยควรจะสนใจศึกษาหาความรู้ทั้งด้านสามัญศึกษา และวิสามัญศึกษา เพื่อเป็นกำลังสำคัญในการประกอบกิจการทั้งที่เป็นงานราชการและงานเอกชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความสนใจในเรื่องที่เกี่ยวกับการส่งเสริมเศรษฐกิจของประเทศ เช่น เกษตรกรรม พาณิชยกรรม เป็นต้น เพื่อจะสามารถแข่งขันกับประเทศอื่น ๆ ได้ ดังข้อความว่า

...การมุ่งให้แต่วิชาปลูกปัญญาสำหรับให้คนเป็นนักปราชญ์ราชบัณฑิต ถ้าถือเป็นข้อใหญ่ ย่อมชวนให้ละเลยวิชาฝ่ายอาชีพ การศึกษาเช่นนี้ ไม่ใช่ทางที่จะให้ชาติแข่งขันกับชาติอื่นได้ ในสมัยซึ่งการค้าขายติดต่อกำลังเจริญ เช่น สมัยปัจจุบันนี้ แต่ถ้าไปหลงฝากใจทางการสั่งสอนวิชาชีพเป็นสำคัญละเลยวิชาอื่น ๆ เสีย ๆ ก็เท่ากับทำสติปัญญาของคนให้เสื่อมทรามลงวิชาชีพกับวิชาปลูกสติปัญญา จึงเป็นของคู่กันที่จำเป็นต้องอาศัยซึ่งกันและกัน...

("ความมุ่งหมายแห่งการศึกษา," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 74)

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เป็นนักการศึกษาผู้มองการณ์ไกล คือ หลังจากท่านสนับสนุนให้คนเรียนวิสามัญศึกษาแล้ว ท่านเกรงจะเกิดปัญหาว่างงานเช่นเดียวกับสายสามัญ ท่านจึงได้เสนอข้อคิดเตือนใจสำหรับบุคคลเมื่อเริ่มต้นประกอบอาชีพไว้ว่า

...ธรรมดาคนนักเรียนผู้เรียนจบวิชาไปใหม่ ๆ ยังจะต้องไปหาความชำนาญเองข้างหน้า และพยายามไต่บันไดแห่งอาชีพของตัวเองไปทีละขั้น ถ้าวิชาที่เรียนมาแล้วนั้น เป็นวิชาที่มีผู้ต้องการตนก็ได้เข้าฝึกหัดงานหรือเป็นลูกจ้าง ตั้งแต่ขั้นต่ำขึ้นไป ถ้าเป็นวิชาที่ยังหาคนต้องการจ้างไม่ได้ ตนยังอ่อนทั้งอายุ ทั้งความชำนาญ ทั้งทุนรอน ก็ไม่สามารถจะ

ไปตั้งโรงงานให้เป็นรูปขึ้น โดยลาพักตนเองได้ กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือว่า ทุกคนควรจะ
ตั้งต้นอาชีพจากขั้นต่ำขึ้นไปโดยเป็นลูกจ้างเขาก่อน...

("การศึกษาของประเทศไทยระหว่างกึ่งศตวรรษที่แล้วมา," บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ.
2479 : 29)

จากการศึกษาเอกสาร ประมวลความคิดเห็นของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ต่อการจัด
การมัธยมศึกษา ได้สองประการ ดังนี้

1. เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีสนับสนุนให้เลือกเรียนทั้งสายสามัญ และวิสามัญ ตาม
ความถนัดและความสนใจของแต่ละบุคคล
2. การจัดการศึกษาในระดับมัธยมศึกษา รัฐบาลและเอกชนควรร่วมมือกันจัด เพื่อให้
การศึกษาในระดับนี้ได้แพร่หลายยิ่งขึ้น

2.3 การจัดการอาชีวศึกษา

สนใจการศึกษาทั้งด้านสามัญศึกษาและการอาชีวศึกษา โดยเฉพาะ
ด้านการอาชีวศึกษานั้น ท่านให้ความสำคัญอย่างยิ่งและถือว่าเป็นการศึกษาแขนงหนึ่งที่ทางราช
การต้องคำนึงไปพร้อม ๆ กับการจัดการศึกษาด้านสามัญศึกษา เพราะความรู้ด้านสามัญนั้น
ทุกคนต้องได้เรียนเพื่อให้เกิดปัญญาเป็นพื้นฐานความรู้ เมื่อมีพื้นฐานความรู้แล้ว ควรจะได้เรียนวิชาชีพ
หรือการอาชีวศึกษาด้วย เพื่อนำไปประกอบอาชีพเลี้ยงตน ดังนั้น ความรู้ทั้งด้านสามัญศึกษา
และการอาชีวศึกษาจึงมีความสำคัญและควรได้เรียนควบคู่กันไป ดังที่ท่านได้กล่าวไว้ว่า

...สามัญศึกษาเปรียบเหมือนโคลงราก วิสามัญศึกษา* เปรียบเหมือนตัวตึกที่
ก่อนนโคลงราก ตึกที่ก่อขึ้นสำเร็จแล้วเป็นอย่างดีไม่ว่าตึกเล็กตึกใหญ่ จำต้อง
ประกอบด้วยส่วนทั้งสองนี้ให้พอเหมาะกัน มิฉะนั้นมีแต่โคลงราก ไม่มีตึกก็ไม่
สำเร็จประโยชน์แห่งการอยู่อาศัย มีแต่ตึกไม่มีโคลงรากตึกนั้นก็อยู่ไม่ได้ หรือ

มีการครองรากอ่อนไปตักนั้นไม่ช้าก็ต้องทรุด เป็นเหตุให้แตกร้างพังทลาย
 ต่อเมื่อไรตัวตักและครองรากพอเหมาะสมกันพอดี ตักนั้นจะสำเร็จประโยชน์
 แห่งการอยู่อาศัยได้ถาวร...

("มนุษย์กับการศึกษา," วารสารสภาการศึกษาแห่งชาติ. ม.ป.ป. : 7)

การจัดการศึกษา จึงควรมีด้านสามัญศึกษาควบคู่ไปกับด้านการอาชีพศึกษา บุคคลที่มี
 ความรู้เฉพาะด้านสามัญศึกษาส่วนใหญ่ต้องการที่จะเป็นเสมียน (บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ.
 2514 : ฉ) มากกว่าการประกอบอาชีพใด ๆ จะก่อให้เกิดปัญหาคนว่างงานในเวลาต่อมาได้
 เพราะเมื่อมีผู้คนมากขึ้นและสำเร็จการศึกษาเพิ่มขึ้น แต่งานเท่าเดิมและลดน้อยลงไปเรื่อย ๆ
 นอกจากนั้นงานบางประเภทก็ต้องการผู้ที่มีวุฒิสสูง ผู้ที่เรียนครึ่ง ๆ กลาง ๆ จึงเข้าทำงานไม่ได้
 เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี จึงเห็นสมควรให้ส่งเสริมการจัดการศึกษาทั้งด้านสามัญศึกษาและ
 การอาชีพศึกษาไปพร้อม ๆ กัน จึงจะบังเกิดผลดี ดังข้อความว่า

...สามัญศึกษาที่ขาดวิชาสามัญศึกษา ก็ให้ผลเป็นไรคอยากเป็นเสมียน และลูกชานาละทั้ง
 ค้นไถมาจับปากกา หันหางานในร่ม เป็นต้น เป็นธรรมดาของคนที่ใครได้ศึกษาอะไร
 มากก็ปรารถนาจะใช้วิชาของตนนั้น แผนศึกษาใหม่ ๆ วางวิชาสามัญศึกษาไว้ให้คนเรียน
 ทุกชั้น ก็เพื่อจะให้อาชีพทั้งหลายก้าวหน้าไปด้วยกัน ไม่ใช่แต่จะบำรุงอาชีพซึ่งใช้ปากกา
 เป็นเครื่องมือหรือนั่งท่าอยู่แต่ภายในร่มหลังคา...

("การศึกษาชาติ," บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ. 2514 : 56 - 57)

การจัดการอาชีพศึกษาที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีสนับสนุนให้จัดขึ้น जानเนกได้เป็น
 ดังนี้ คือ การหัตถกรรมและเกษตรกรรม

2.3.1 การจัดการศึกษาหัตถกรรม

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการอาชีวศึกษาด้านการหัตถกรรม เมื่อวันที่ 1 กรกฎาคม พ.ศ. 2457 ว่า "ข้าพเจ้ามีความยินดีนักที่ได้พบท่านทั้งหลาย ทั้งฝ่ายโรงเรียนและฝ่ายบ้านผู้มีใจรักใคร่ในศิลปหัตถกรรม เพราะข้าพเจ้าก็รักเช่นนั้นด้วยคนทั้งนี้ จริงอยู่ในเวลานี้การกลีกรมเป็นบิกแผ่นของบ้านเมืองเรา แต่ว่าการหัตถกรรมก็ควรเป็นส่วนสำคัญของเราเหมือนกัน..." (กระทรวงธรรมการ. 2456 : 24)

หลังจากที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีไปศึกษาดูงาน การจัดการศึกษาประเทศอินเดีย ท่านเริ่มมองเห็นความจำเป็นของการหัตถกรรมมากขึ้น เพราะเป็นการฝึกหัดให้คนรู้จักประดิษฐ์สิ่งของเครื่องใช้สำหรับการใช้สอย และเพื่อผลิตสินค้าออกสู่ตลาด ท่านมีความปรารถนาที่จะให้ประเทศไทยเปลี่ยนแนวการศึกษามุ่งเน้นให้ราษฎรมีวิชาชีพติดตัวเพื่อการดำรงชีวิตในสังคม ซึ่งจะทำให้มีสิ่งของเครื่องใช้อย่างเพียงพอ จนสามารถนำไปจำหน่ายเป็นสินค้าสู่ตลาดการค้าขายได้ ฐานะทางเศรษฐกิจของราษฎรก็จะดีขึ้น ซึ่งถือได้ว่าเป็นการช่วยชาติบ้านเมืองอีกวิธีหนึ่งด้วย ฐานะทางเศรษฐกิจ และความมั่นคงของประเทศก็จะดีขึ้น เพราะราษฎรไม่มีปัญหาในการครองชีพ บ้านเมืองก็สงบสุข ทำให้การพัฒนาประเทศเป็นไปอย่างรวดเร็วและเรียบร้อย และที่สำคัญกิจกรรมการหัตถกรรมหรือการช่างก็จะตกอยู่กับคนไทย "ถ้าเมืองไทย เรามีโรงเรียน (สรพช่าง) ชนิดนี้มาก ไม่ช้านานการช่างทั้งปวงจะหลุดออกจากมือจีนเข้ามาอยู่ในมือไทยอย่างเต็ม..." (กองจดหมายเหตุ. 2442 : ไม่มีเลขหน้า)

แต่การหัตถกรรมจะแพร่หลายไปสู่ราษฎรได้นั้น ต้องอาศัยการจัดการอาชีวศึกษาขึ้นในโรงเรียนเป็นสำคัญ โดยแบ่งสอนได้ 2 ลักษณะ คือ สอนให้เกิดความชำนาญงานโดยเฉพาะ เช่น ช่างไม้ ช่างทอ ช่างจักสาน เป็นต้น ลักษณะนี้เรียกว่า "การอาชีวศึกษา" และการสอนให้หมีฝีมือ รู้จักใช้เครื่องมือได้ถูกต้องไม่จำเป็นต้องเป็นช่างที่ชำนาญงานอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือเป็นความรู้พื้นฐานทั่วไปอย่างนี้เรียกว่า "สามัญศึกษา" อีกประการหนึ่ง (กระทรวงธรรมการ. 2456 : 25)

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ส่งเสริมให้เรียนด้านหัตถกรรม และได้มีแนวคิดเตรียมการไว้สำหรับผู้ที่สำเร็จการศึกษาออกมาเพื่อไม่ให้มีการว่างงาน คือเมื่อเรียนสำเร็จแล้วให้มีงานทำ ถ้าตั้งโรงเรียนแล้วก็ควรที่จะมีเด็กมาเข้าเรียน เป็นการรักษาผลประโยชน์ทั้งสองฝ่าย คือ ฝ่ายโรงเรียนและฝ่ายนักเรียน ดังข้อความว่า

...นักเรียนเรียนสำเร็จจากโรงเรียนช่างไม้แล้ว ควรหางานเข้าเป็นลูกจ้างฝึกหัดในโรงงานของนายช่าง ตามฐานของนักเรียนใหม่ ผู้จะต้องตั้งต้นข้างต้น ไม่ใช่กระโจนขึ้นไปเป็นนายช่างเอาทีเดียว แต่นักเรียนช่างไม้ของเรา ผู้สำเร็จจากโรงเรียนแล้วหานายช่างไม้พบหรือพบเขาก็ไม่รับ เพราะมีอุปสรรคแห่งการถือชาติเข้ามาขวางตั้งนี้ ก็เห็นชัดแล้วว่า การตั้งโรงเรียนช่างไม้ ต้องคำนึงคู่กันไปกับการวางทางไว้รับนักเรียน ผู้เรียนสำเร็จ มิฉะนั้นโรงเรียนก็จะถูกผีหลอกหรือนักเรียนจะถูกหลอกโรงเรียนถูกผีหลอก ตั้งไม่คิด เพราะไม่มีใครมาเรียนและนักเรียนถูกหลอกคือ จะต้องตกเป็นคนว่างงาน เที้ยวแสวงหาอาชีพทางอื่นไปตามยถากรรม...

("ปัญหาการศึกษา," บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ. 2514 : 69)

* การจัดการศึกษาด้านหัตถกรรมขึ้นในโรงเรียน เพื่อให้ราษฎรได้นำความรู้ทางการช่างและการฝีมือไปประกอบอาชีพได้นี้ เป็นแนวคิดทางการศึกษาที่ทันสมัยของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ซึ่งมีความเข้าใจสภาพความเป็นอยู่แบบไทย ๆ และจากประสบการณ์ในการศึกษาและดูงานต่างประเทศ ท่านจึงนำมาประยุกต์ให้เข้ากับสภาพการดำรงชีวิตของคนไทยด้วยประเทศไทยก็สามารถจัดการหัตถกรรมเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการศึกษาในโรงเรียนได้ เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อความเป็นอยู่ของราษฎรอย่างแท้จริง และสามารถเลือกเรียนตามความนิยมความถนัดและตามควรแก่อัศภาพ

2.3.2 การจัดการศึกษาเกษตรกรรม

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เป็นผู้นำทางการศึกษาที่สังเกตเห็นความสำคัญของการจัดการอาชีวศึกษาด้านการเกษตรกรรม โดยมุ่งหวังให้ราษฎรที่ประกอบอาชีพในด้านนี้ได้รับการศึกษาทางเกษตรกรรมเพิ่มเติม และจะได้นำเอาความรู้และวิทยาการใหม่ ๆ ไปใช้ในการประกอบกิจการ ด้านเกษตรกรรม ให้มีประสิทธิภาพและเพิ่มผลผลิตได้มากขึ้น อันจะเป็นการยกระดับความเป็นอยู่ในการดำเนินชีวิตของราษฎร และนำความมั่นคงทางเศรษฐกิจมาสู่ประเทศอีกด้วย เพราะประเทศไทยส่งสินค้าออกที่สำคัญ คือ ข้าว ดังข้อความว่า "...เศรษฐกิจของบ้านเมืองเราครั้งกระโน้นกับเดี๋ยวนี้ได้เปลี่ยนแปลงมากมาย แต่ก่อนข้าวสุกเคลื่อนบ้าน เดี่ยวนี้ข้าวสุกไม่แน่ว่า จะมีอยู่ในหม้อทุกมือ เพราะประเทศเรารับหน้าที่เป็นฉากเลี้ยงชาติที่กินข้าวด้วย..." ("ความเห็นพ้องถินเรื่องคดีการศึกษาแผนปัจจุบัน," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 138) ท่านยังกล่าวไว้อีกว่าต่อไปในอนาคตคนในโลกจะไม่ทำสงครามกันด้วยอาวุธ แต่จะทำสงครามกันทางเศรษฐกิจ เราจึงควรหาทางป้องกันและเตรียมตัวให้พร้อม โดยการใช้เกษตรกรรมเป็นเครื่องมือในการต่อรองกับนานาประเทศและใช้เป็นเครื่องมือพัฒนาประเทศ

...การกลีกรรรมเป็นสิ่งสำคัญยิ่งของเราและยิ่งตกมาสมัยนี้ เชื่อกันว่ายิ่งสำคัญยิ่งขึ้น เพราะเชื่อว่าเมื่อเสร็จสงครามอาวุธแล้วจะต้องทำสงครามอีคอนมิคส์ ถึงจะแก้ไขและจัดช่วยเหลือในทางอื่น ๆ ให้เจริญขึ้นปานใด ก็จะไม่เพิกเฉยเลย การศึกษา กลีกรรรมเสียไม่ได้ จึงจะต้องฝึกหัดครูให้มีความรู้ทางกลีกรรรม และในวิชากลีกรรรมสมัยใหม่...

("การศึกษาชาติ," บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ. 2479 : 47)

และการจัดการศึกษาด้านกลีกรรรมที่จะจัดต่อไปนั้น มีจุดประสงค์มุ่งเน้นฝึกหัดเตรียมบุคลากรให้มีความรู้ความสามารถทางเกษตรกรรม ด้วยเหตุผลที่ว่าราษฎรส่วนใหญ่

ของประเทศประกอบอาชีพเกษตรกรรม และต้องการที่จะปลูกฝังเด็กในโรงเรียนประจำบาล
ทั้งประเทศให้รักการทำงานด้วยมือ มีนิสัยขยันในงานการเกษตรกรรม ท่านจึงเสนอแนวคิด
หลักการและจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูกสิกรรมขึ้น เนื่องจากการเรียนการสอนวิชาเกษตรกรรม
ในโรงเรียนประถมศึกษา สมควรที่จะดำเนินการจัดแพร่หลายให้ได้ แต่มีปัญหาว່ว่าขาดแคลน
บุคลากร จะให้ครูที่มีความรู้ด้านสามัญไปสอนวิชาเกษตรกรรม ก็จะทำให้เป็นโรงเรียน
เกษตรกรรมแต่ชื่อเท่านั้น ดังมีข้อความว่า

...ยังเสียเวลาที่พอที่ครูจะสอนวิชาสามัญได้เต็มที่วิชานั้น ๆ กลับถูกลดเสียบ้าง เพื่อแบ่ง
เวลามาสอนวิชาเกษตรกรรม ซึ่งไม่ได้ผล ความปรากฏว่าครูที่สอนนั้นก็คือ ครูวิชาสามัญ
นั่นเอง การสอนจึงสอนตามตำรา สอนทางทฤษฎี และสอนอยู่ในชั้นในร่มหลังคา
โรงเรียน การศึกษาเกษตรกรรมของเราซึ่งเห็นแบบอย่างของเขาแล้ว ได้ตั้งต้นด้วย
การฝึกหัดครูเกษตรกรรมก่อน จะได้เข้าภษิตของเราที่ว่า "ไม่เอาเปิดชั้นประถมไป..."

("การศึกษาเกษตรกรรม," บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ. 2479 : 61)

ความจำเป็นและความต้องการครูเกษตรกรรมโดยตรงเพื่อเป็นแบบฉบับและทำการสอน
ในโรงเรียนอยู่ในระดับสูง ท่านได้เสนอแนวทางในการแก้ปัญหา ดังนี้

...ในการเพาะครูเกษตรกรรม เพื่อจะไม่เอา "เปิดชั้น" นี้ ทางการได้เริ่มส่งนักเรียน
ไปเรียนวิชาเกษตรกรรมที่ยุโรป อเมริกา และฟิลิปปินส์ ตั้งแต่ต้นเมื่อเป็นจำนวน
อย่างมาก ที่พอจะเจียดได้จากทุนสามัญศึกษา นักเรียนเหล่านี้ ผู้สำเร็จวิชามาจาก
ต่างประเทศได้มาเป็นอาจารย์ในโรงเรียนฝึกหัดครูประถมเกษตรกรรมของเราโดยลำดับ
และบัดนี้ได้เป็นกระดูกสันหลังทั้งของเกษตรกรรมและการศึกษาเกษตรกรรมแห่ง
ประเทศไทย...

("การศึกษาเกษตรกรรม," บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ. 2479 : 66)

เมื่อมีโรงเรียนสอนวิชาเกษตรกรรมแล้ว แต่ก็มีนักเรียนบางส่วนที่สำเร็จการศึกษาออกมาเป็นจำนวนมากที่ "ก็ไม่ไวยตะเกียกตะกายไปเป็นเสมียน" (กองจดหมายเหตุ. 2459 : ไม่มีเลขหน้า) ทั้งที่เรียนมาทางสาขาเกษตรกรรม ซึ่งเรื่องนี้เป็นที่หนักใจของผู้มีหน้าที่จัดการศึกษา ท่านจึงเสนอแนวคิดเพื่อป้องกันไม่ให้ลูกชวานาทิ้งไร่นามาประกอบอาชีพเสมียน ดังความว่า

...เมื่อใช้การเกณฑ์ศึกษาทั่วหน้า จำจะต้องเตรียมทางไว้ป้องกันมิให้บุตรชวานาทิ้งไร่นาทิ้งนามาจับปากกา หากในในสำนักงานหนังสือเสียหมด การศึกษาเกษตรกรรมนี้แหละจะใช้เป็นเครื่องมือป้องกัน โดยจัดให้เป็นวิสามัญศึกษา สวมเข้าไปในภาคปลายแห่งประถมศึกษาเป็นประเภทที่ 5 - 6 หรือต่อจากนั้นไปอีกเมื่อจำเป็น...

("การศึกษาเกษตรกรรม," บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ. 2479 : 61)

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี มีบทบาทสำคัญในการจัดการอาชีวศึกษาทุกด้าน หากรัฐบาลให้การสนับสนุนส่งเสริมอย่างจริงจัง ตลอดจนราษฎรมีความศรัทธาให้ความร่วมมือต่อการศึกษาตามอัธยาศัยการดำรงชีวิต ไม่มุ่งหวังเข้าเรียนเพื่อรับราชการเพียงอย่างเดียว จากช่วงระยะเวลาเวลานั้นจนถึงปัจจุบันนี้ สภาพทางเศรษฐกิจของประเทศไทยอาจจะดำเนินไปด้วยดี และมีความมั่นคงกว่านี้ก็เป็นได้

แนวความคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีต่อการจัดการศึกษาเกษตรกรรม พอจะประมวลได้เป็นสองประการ ดังนี้

1. จัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูกสิกรรม ผลิตรูที่มีความรู้ทางการเกษตร เพื่อนำความรู้ทางเกษตรไปถ่ายทอดให้แก่เด็ก
2. เพื่อแก้ปัญหาการขาดแคลนครูเกษตรกรรมในระดับสูง ควรส่งนักเรียนไปศึกษาวิชาเกษตรกรรมเพิ่มเติมที่ต่างประเทศ

2.4 การจัดการฝึกหัดครู

การฝึกหัดครูเป็นงานที่มีความสำคัญอย่างยิ่งของการศึกษา เพราะการศึกษาทุกด้านจะดำเนินไปได้ต้องอาศัยครูเป็นกำลังสำคัญ การศึกษาแต่เดิมของไทยตามที่กล่าวมาแล้วนั้น ส่วนใหญ่มีพระเป็นครูสอน แต่พระที่มีความรู้ดีพอจะเป็นครู ได้มีจำนวนไม่เพียงพอ ดังจะเห็นได้จากคำกล่าวของเจ้าพระยาธรรมาศกัณฐ์ ดังข้อความว่า

...ถ้าหากพระทุกรูปมีความรู้ในสามัญศึกษาดี ประเทศไทยคงได้มีพลเมืองที่ได้รับการศึกษาทั่วถึงมาแต่โบราณเป็นอย่างดีที่สุดในโลก แต่การทำได้เป็นเช่นนั้นไม่ เพราะพระของเราในครั้งนั้น แม้เป็นผู้มีความรู้ ความรู้นั้นก็เป็นความรู้ทางพระศาสนา พระที่อ่านและเรียนภาษาของตนเองไม่ได้หาไม่ยาก...

("การศึกษาของเราเมื่อถึงศตวรรษที่แล้วมา," บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ. 2479 : 65)

เจ้าพระยาธรรมาศกัณฐ์ เห็นว่า เมื่อมีการขยายการศึกษาภาคบังคับกว้างขวางขึ้น อาจมีปัญหาคาดแคลนครู ซึ่งปัญหาคาดแคลนครู ผู้สอนเป็นปัญหาสำคัญที่ต้องแก้ไขโดยรีบด่วน เพราะวิชาการความรู้ในปัจจุบันจะให้พระสงฆ์สอนคงจะไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร จึงมอบหน้าที่ทางการสอนให้แก่บุคคลทั่วไป มีอาชีพเป็นครูโดยเฉพาะ แต่พระสงฆ์ยังคงเกี่ยวข้องกับการศึกษาเหมือนเดิม เพราะโรงเรียนต่าง ๆ ส่วนใหญ่ยังคงตั้งอยู่ในวัด เปรียบเหมือนการนั่งร้านอุ้งน้ใหม่กรอกขวดเก่า ดังข้อความว่า

...ปัจจุบันจะหาพระที่มีความรู้พอสอนได้หาสำเร็จไม่ จะต้องหาฤทธิส่นมาเป็นครู และกระทรวงได้ตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูขึ้นเป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2435 ปีที่ตั้งกระทรวงนั่นเอง โดยจ้างชาวต่างประเทศมาเป็นอาจารย์ใหญ่ การให้การศึกษาถึงแม้จะหลุดจากมือพระในหน้าที่ผู้สอน หน้าที่อุปการะก็ยังคงอยู่กับเจ้าอาวาส และโรงเรียนก็ยังอยู่ในวัดนั่นเอง เป็นการนำเสียดายที่พระต้องสละหน้าที่ครูให้

สรวาส แต่เป็นการสุกวิสัยที่จะป้องกัน เพราะในเขตเก่าจะต้องกรอกน้ำงุ่นใหม่เร็ว...

("การศึกษาของเราเมื่อกึ่งศตวรรษที่แล้วมา," บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ.

2479 : 42 - 43)

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ยังได้กล่าวถึงปัญหาเรื่องการฝึกหัดครู และเสนอวิธีการฝึกหัดครูไว้ในบทความเรื่อง "การศึกษาของประเทศสยามระหว่างกึ่งศตวรรษที่แล้วมา" ว่าปัญหาของการฝึกหัดครู คือ การขาดแคลนครู ดังนั้น การฝึกหัดครูจึงเป็นเรื่องด่วนที่ต้องกระทำ เพราะการจัดการศึกษาแผนใหม่จำเป็นต้องใช้ครู การแก้ปัญหานี้เฉพาะหน้ากระทำได้ โดยรับนักเรียนในท้องถิ่นไปอบรมในโรงเรียนประจำมณฑลหรือประจำจังหวัด ซึ่งจัดชั้นฝึกหัดครูขึ้นเป็นพิเศษ อบรมพอใช้การได้ก็ส่งไปเป็นครูตามท้องถิ่นของตน ต่อไปก็ให้จังหวัดคัดเลือกครูเหล่านั้นมาเรียนในโรงเรียนฝึกหัดครู ในกรุงเทพฯ โดยรัฐบาลจะในการศึกษาเล่าเรียนและค่ากินอยู่ให้ ดังข้อความว่า

...ปัญหาเรื่องการฝึกหัดครูเป็นปัญหาเร่งร้อนในชั้นแรกจัด เพราะวิชาใหม่ ๆ หากครูสอนยาก ต้องเลือกหยิบยอดจากนักเรียนท้องถิ่นที่ส่งไปอบรมและให้เรียนต่อในโรงเรียนประจำมณฑล ประจำจังหวัด ดังนั้น แม้โรงเรียนนั้น ๆ จะไม่ใช่โรงเรียนฝึกหัดครูก็ต้องจัดชั้นฝึกหัดครูขึ้นเป็นพิเศษ หรือเพียงเป็นที่ฝึกหัดนักเรียนสอนซึ่งต่อไปในอนาคตก็ตั้งใจจะให้ไปเป็นโรงเรียนฝึกหัดครูจริง ๆ ขึ้น นักเรียนครูและนักเรียนสอนเหล่านี้ เมื่ออบรมพอใช้การได้แล้ว ก็ส่งออกไปเป็นครูโรงเรียนประถมตามท้องถิ่นของตน...

("การศึกษาของเราเมื่อกึ่งศตวรรษที่แล้วมา," บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ.

2479 : 44 - 45)

สรุปได้ว่า แนวความคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ที่มีต่อการจัดการจัดการฝึกหัดครู
จำแนกออกได้เป็น สามประการดังนี้

1. การฝึกหัดครูเป็นเรื่องจำเป็นและเป็นเรื่องเร่งด่วนที่ต้องเตรียมให้พร้อม เพื่อจะได้มีครูเพียงพอกับจำนวนนักเรียนที่เพิ่มขึ้น
2. การศึกษาระดับใหม่ควรจะให้ครูหรือบุคคลที่ผ่านการฝึกอบรมมาแล้วสอนแทนพระ

2.5 การจัดการอุดมศึกษา

ความคิดที่จะจัดตั้งมหาวิทยาลัย ได้มีมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยพระยาวิสุทธิศักดิ์ (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) ได้เสนอโครงการตั้งมหาวิทยาลัย ในปี พ.ศ. 2441 แต่ยังไม่จัดตั้ง ต้องรอมารั้งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน พ.ศ. 2459 จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อภัยฐานะโรงเรียนข้าราชการพลเรือนขึ้นเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งนับเป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกของไทย เมื่อแรกตั้งนั้นแบ่งเป็น 4 คณะ คือ คณะแพทยศาสตร์ คณะรัฐประศาสนศาสตร์ คณะวิศวกรรมศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ (กระทรวงศึกษาธิการ. 2507 : 211)

การก่อตั้งมหาวิทยาลัยขึ้นเป็นครั้งแรกในเมืองไทยนั้น เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้มีส่วนสำคัญ เพราะในปี พ.ศ. 2457 ท่านเป็นผู้ริ่งตำแหน่งผู้บัญชาการโรงเรียนข้าราชการพลเรือน และต่อมาได้เป็นผู้บัญชาการโรงเรียนนี้ อันเป็นตำแหน่งที่มีเกียรติอย่างสูง เนื่องจากโรงเรียนนี้จำเป็นต้องมีผู้ทรงคุณวุฒิมาดำรงตำแหน่ง เพื่อพัฒนาให้เป็นมหาวิทยาลัยสืบไป ขณะที่ริ่งตำแหน่งผู้บัญชาการโรงเรียนข้าราชการพลเรือนอยู่นั้น ท่านได้พยายามที่จะจัดวางระเบียบและขยายการศึกษาของโรงเรียนให้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยแบ่งแผนกต่าง ๆ เป็น 8 แผนก คือ การปกครอง กฎหมาย การทูต การช่าง การแพทย์ การเพาะปลูก การค้าขาย การเป็นครู และเมื่อวันที่ 26 มีนาคม 2459 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อภัยฐานะโรงเรียนข้าราชการพลเรือนขึ้นเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย นับได้ว่า เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นผู้ที่มีส่วนอย่างมากในการวางรากฐาน เพื่อก่อตั้ง

มหาวิทยาลัยขึ้นในประเทศไทย เนื่องจากท่านมีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษามาก เช่นนี้ ท่านจึงได้พยายามที่จะเสนอแนวคิดเพื่อแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการอุดมศึกษา ดังนี้

ความสำคัญของการอุดมศึกษา

การศึกษาในระดับอุดมศึกษาเป็นการศึกษาขั้นสูงสุดของประเทศ ประเทศที่เจริญหรือประเทศที่พัฒนาแล้วจะมีมหาวิทยาลัยของตนเอง ชาตินี้ไทยเป็นชาติเก่าแก่ที่มีวัฒนธรรมเป็นของตนเองมาช้านาน แม้ว่าจะเป็นประเทศที่กำลังพัฒนาแต่เราก็ควรที่จะมีมหาวิทยาลัย จึงได้มีการคิดที่จะตั้งมหาวิทยาลัยขึ้นในกรุงเทพฯ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี มีความเห็นว่า ควรจะมีมหาวิทยาลัยขึ้นเพื่อเป็นสถานที่ให้ความรู้แก่ประชาชนทั่วไปดังข้อความว่า

...มหาวิทยาลัยเป็นอารมณ์สำหรับมหานครที่รุ่งเรืองแล้ว มหานครใดมีมหาวิทยาลัยที่ขึ้นชื่อเสียงสมจะอวดได้ ก็ย่อมเป็นเครื่องเชิดชูเกียรติคุณของมหานครนั้น แม้ประเทศซึ่งเป็นที่ตั้งมหานครอันประกอบด้วยเกียรติคุณเช่นนั้น ก็ย่อมได้ชื่อเสียง ปรากฏความรุ่งเรืองแผ่ไพศาล ไปในทิศทั้งปวงด้วยกรุงเทพมหานครของเราได้ก้าวขึ้นสู่ความรุ่งเรืองแล้ว จึงได้เริ่มมีมหาวิทยาลัยสำหรับเป็นอารมณ์อย่างมหานครอื่น ๆ ...

("โรงเรียนข้าราชการพลเรือนในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," หนังสือพิมพ์ข้าราชการพลเรือน. 2457 : 15)

การจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษานั้น เป็นการจัดการศึกษาที่ต้องลงทุนมาก ประเทศเราเป็นประเทศยากจน จึงจัดให้มีมหาวิทยาลัยขึ้นเพียงแห่งเดียวในกรุงเทพฯ ก่อน โดยรัฐบาลเป็นผู้ดำเนินการเองทั้งหมด ซึ่งต่างจากการศึกษาในระดับมัธยมศึกษา และระดับประถมศึกษาที่รัฐได้มอบหมายให้เอกชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา ดังข้อความว่า

...ส่วนอุดมศึกษาชั้นมหาวิทยาลัยนั้น รัฐบาลกลางทำเอง และตั้งขึ้นไว้แห่งเดียวที่ในกรุงเทพฯ รัฐบาลกลางมีทุนน้อย อุดมศึกษาแพงมากจึงทำแต่น้อย เอาทุนไปทุ่มเททางประถมและมัธยมศึกษาซึ่งต้องแพร่หลายและต้องมาก่อน...

("ความเห็นพ้องอีกเรื่องคดีการศึกษาแผนปัจจุบัน," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 143)

ประเทศไทยระยะนั้นอยู่ในระหว่างการเร่งพัฒนาประเทศ จึงต้องการคนที่มีความรู้ในระดับสูงมาช่วยในการพัฒนาประเทศ แต่สถานศึกษาที่จะผลิตคน มีความรู้ระดับสูงออกมาให้เวลานี้ยังไม่มี ถ้าจะส่งนักเรียนไปศึกษาความรู้ระดับสูงที่ต่างประเทศจำนวนมาก ก็ทำไม่ได้เพราะประเทศเราไม่มีเงินพอ ที่จะส่งนักเรียนไปเรียนที่ต่างประเทศ จึงเห็นสมควรให้มีการจัดตั้งมหาวิทยาลัยขึ้นภายในประเทศตามเหตุผลดังกล่าว

...การตั้งมหาวิทยาลัยในเวลานั้นก็เร็วไปมาก ดังปรากฏด้วยจำนวนนักเรียนและความรู้ขั้นต้น ที่ต้องรับต่ำกว่าขนาด แต่ความเร่งร้อนที่ต้องการคนวิชาชั้นสูงมีอยู่มาก จะใช้ชาวต่างประเทศทั้งหมด หาได้ไม่ หรือจะส่งนักเรียนไปเรียนต่างประเทศให้พอแก่ความต้องการ ก็ขัดทางเศรษฐกิจ มหาวิทยาลัยที่ได้เกิดขึ้น พอเหมาะแก่ความต้องการสมัยนั้น และได้ทันความปรารถนาสมัยปัจจุบันนี้ด้วย...

("การศึกษาชาติ," บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ. 2479 : 52)

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีทัศนะต่อการจัดการศึกษาในระดับอุดมศึกษาสรุปได้

3 ประการ ดังนี้

1. ควรจะมีมหาวิทยาลัยในประเทศเพื่อใช้เป็นสถานที่ให้ประชาชนศึกษาหาความรู้ระดับสูง

2. เนื่องจากการจัดการศึกษาในระดับอุดมศึกษานั้นแพงมาก รัฐบาลมีงบประมาณจำกัด จึงควรเริ่มต้นทั้งในกรุงเทพฯ เพียงแห่งเดียว แล้วจึงขยายต่อไปในภายหลัง
3. เมื่อประเทศมีมหาวิทยาลัยเพื่อให้ประชาชนศึกษาศึกษาในระดับสูงประชาชนก็ไม่จำเป็นต้องไปศึกษาต่อที่ต่างประเทศ เป็นการประหยัดเงินตราของประเทศ

2.6 การส่งนักเรียนไปศึกษาต่างประเทศ

ในรัชสมัย รัชกาลที่ 5 ประเทศไทยมีการพัฒนาขึ้นทุกด้าน จำเป็นต้องใช้คนที่มีความรู้ ความสามารถตั้งแต่ระดับต่ำจนถึงระดับสูงมาช่วยในการพัฒนาประเทศ เมื่อสถานศึกษาในประเทศให้ความรู้ได้ไม่เพียงพอกับความต้องการของคน จึงส่งนักเรียนไปศึกษาต่อที่ต่างประเทศ เพื่อให้ได้ความรู้และวิชาการใหม่ ๆ มาช่วยกันพัฒนาประเทศ ดังข้อความว่า

...ทั้งนั้นก็เพราะเหตุว่า การส่งนักเรียนไปเรียนต่างประเทศนั้นไม่สำหรับต่อวิชาอย่างเดียว ย่อมมีความจำเป็นในการสืบสนธิภาษาและความก้าวหน้าในวิชาความรู้ระหว่างประเทศ ตามวิสัยของประเทศก้าวหน้าทีคอยจะสอดส่อง สืบเสาะหาลัทธิหรือความรู้ใหม่ของเพื่อนบ้าน เป็นวิธีแสวงหาความเจริญให้ทันเพื่อน หรือตีชิงเพื่อนในการแข่งขันไป...

("การส่งนักเรียนไปศึกษาที่ต่างประเทศ," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ เล่ม 1. ม.ป.ป.)

ประเทศไทยเป็นประเทศยากจนไม่มีเงินมากพอที่จะส่งนักเรียนไปศึกษาที่ต่างประเทศเป็นจำนวนมากได้ จึงต้องมีการคัดเลือกบุคคลส่งไปศึกษาที่ต่างประเทศ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้กล่าวถึงเกณฑ์ที่ใช้เลือกนักเรียนในเวลานั้นมีดังนี้

...ประเทศสยามตั้งต้นด้วยส่งบุตรข้าราชการผู้มีคุณูปการแก่ราชการออกไปเรียนวิชาต่างประเทศเป็นการให้บำเหน็จแก่บิดาด้วย เป็นเกณฑ์เลือกอย่างดีที่สุดสำหรับสมัยนั้น เพราะเหตุหน้าที่ราชการเกี่ยวข้องกับตัวบุคคลมาก ต่อมาเมื่อการศึกษาเจริญขึ้น...จึงได้

เปลี่ยนจากเกณฑ์บุคคลมาเป็นเกณฑ์การศึกษาคัดเลือกเอานักเรียนฉลาดและสามารถในการเล่าเรียนมากขึ้นทุกที ไม่เฉพาะว่าต้องเป็นคนนั้นคนนี้ จริงอยู่การเลือกยังไม่เป็นการหยิบยอดในทางการศึกษาเหมือนกันหมด ยังมีการเลือกที่หันไปทางบุคคลอยู่บ้าง แต่ข้อนี้ก็จะต้องยอมให้ว่า ธรรมดาการเปลี่ยนจะเอากลับหน้ามือเป็นหลังมือนั้นไม่ได้ ต้องค่อยเป็นค่อยไป...

("การไปศึกษาที่ต่างประเทศ," คติสมิตฉบับพิเศษ. ม.ป.ป. : 4 - 5)

เกณฑ์การคัดเลือกนักเรียนส่งไปศึกษาที่ต่างประเทศในเวลานั้นยังปฏิบัติกันน้อยมาก ส่วนใหญ่จะเลือกกันที่ตัวบุคคลมากกว่าความรู้ความสามารถ จึงมีนักเรียนไปแล้วไม่สำเร็จกลับมาเป็นจำนวนมาก การที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเสนอให้มีการเลือกใช้เกณฑ์เลือกบุคคลที่ความสามารถ เพราะท่านเห็นว่าในเวลานั้นยังเลือกนักเรียนที่ตัวบุคคลอยู่ ท่านเสนอให้ใช้เกณฑ์เลือกบุคคลที่ความสามารถ "ที่จริงในเวลานั้นกระทรวงที่ส่งนักเรียนเช่นนี้ยังหาได้ยากเต็มที่ การกล่าวนี้จึงเป็นการกล่าวเพื่อประสงค์จะนำทางเท่านั้น" ("การส่งนักเรียนไปศึกษาที่ต่างประเทศ," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 193)

เมื่อประเทศได้รับการพัฒนาให้เจริญขึ้นกว่าเดิมแล้ว เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ก็ยังคงให้ความสำคัญแก่การส่งนักเรียนไปศึกษาต่อที่ต่างประเทศ เพื่อจะได้นำความรู้ที่คิดค้นขึ้นมาได้ใหม่กลับมาใช้ในการพัฒนาประเทศ หรือเป็นการแลกเปลี่ยนความรู้กัน ดังข้อความว่า

...แต่การส่งนักเรียนไปเรียนต่างประเทศเพื่อสืบสนธิความรู้นั้นจะไม่มีวันหมดเลย เป็นแต่เปลี่ยนรูปไปบ้าง ดังจะเห็นได้ด้วยตัวอย่างการส่งนักเรียนของเราเองไปเรียนวิชาที่ต่างประเทศ แต่ก่อนกับเดี๋ยวนี้ ว่าได้เปลี่ยนรูปมาเป็นลำดับแล้ว
อย่างไร...

("การส่งนักเรียนไปศึกษาที่ต่างประเทศ," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ เล่ม 1. ม.ป.ป. :

นอกจากจะส่งนักเรียนไปศึกษาต่อที่ต่างประเทศแล้ว เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรียังเห็นด้วยกับการส่งข้าราชการไปดูงานที่ต่างประเทศ เพื่อที่จะได้นำความรู้ ประสบการณ์ที่ได้รับนำมาพัฒนาประเทศต่อไป

...การส่งข้าราชการออกไปตรวจการศึกษาต่างประเทศ เพื่อเหลียวแลดูเพื่อนบ้าน เขาทำอะไรกันที่ไต้หวัน ก็อนุโลมเข้าเป็นการอบรมเจ้าหน้าที่ด้วยส่วนหนึ่ง ผู้เขียนก็ได้มีโอกาสไปตรวจการศึกษาในประเทศญี่ปุ่น และอินเดีย นอกจากยุโรปซึ่งได้เคยเห็นบ้าง ในเวลายังเป็นนักเรียนอยู่...

("การศึกษาของเราเมื่อถึงศตวรรษที่แล้วมา, บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ. 2479 :45)

แนวความคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ที่มีต่อการส่งนักเรียนไปศึกษาที่ต่างประเทศ จำแนกได้เป็นสามประการ ดังนี้

1. การส่งนักเรียนไปเรียนต่างประเทศนั้น นอกจากจะศึกษาความรู้ในชั้นเรียนแล้ว ต้องสนใจติดตามข่าว วิทยาการใหม่ ๆ เพื่อนำกลับมาพัฒนาบ้านเมืองตนเองด้วย
2. เกณฑ์ที่จะใช้คัดเลือกนักเรียนไปศึกษาต่อที่ต่างประเทศ ควรเลือกบุคคลที่มีความสามารถ ไม่ใช่เลือกที่ตัวบุคคลหรือบุตรข้าราชการชั้นผู้ใหญ่
3. ควรจะมีการส่งข้าราชการไปดูงานที่ต่างประเทศ เพื่อจะได้นำความรู้ใหม่ ๆ กลับมาใช้ในการพัฒนาประเทศ

2.7 การจัดการศึกษาสำหรับสตรี

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นนักการศึกษาท่านหนึ่งที่สนับสนุนให้สตรีมีโอกาสได้รับการศึกษา ท่านเห็นว่าสตรีเป็นส่วนหนึ่งของสังคมและจะเป็นแรงสำคัญในการพัฒนาประเทศ เพราะสตรีเป็นมารดาที่มีหน้าที่อบรมดูแลบุตร เมื่อมารดามีความรู้ มีความสามารถก็อาจจะอบรมบุตรให้เป็นพลเมืองที่ดีของประเทศ ทำให้ประเทศเจริญก้าวหน้าไปได้อย่างรวดเร็ว

ดังข้อความว่า

...การศึกษาสำหรับผู้หญิง ย่อมรับรองกันทั่วไปแล้วว่าเป็นส่วนสำคัญมากถ้าหากถึงว่า ผู้หญิงเป็นแม่ และแม่มีหน้าที่ฝึกหัดลูกมากกว่าพ่อ...การศึกษาสำหรับผู้หญิงจะ ไม่สำคัญ อย่างไม่ได้ การศึกษาชาติอบรมเด็กหญิง เด็กชายประกอบกับการอบรมข้างบ้าน คือ ฝึกสอนในสิ่งที่บิดามารดา ไม่สามารถฝึกสอน ถ้าประเทศใดการอบรมข้างบ้านแข็งแกร่งดี และเป็นไปถูกต้อง การอบรมฝ่ายโรงเรียนก็ได้กำไรมาก ประเทศใดบ้านมีการอบรมน้อย หรืออบรมไปในทางผิด การศึกษาของประเทศนั้นย่อมหนักแรงและ ได้ผลหย่อนลง...

("ความมุ่งหมาย แห่งการศึกษา," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 85 - 86)

การศึกษาของไทยในสมัยนั้น สนับสนุนให้เด็กชายได้รับการศึกษามากกว่าเด็กหญิง ถึงแม้ จะส่งเสริมเพียงไรการศึกษาสำหรับเด็กชายก็ยังไม่แพร่หลายดูได้จากจำนวนเด็กชายที่เข้าเรียน ในโรงเรียนกับจำนวนเด็กที่มีอยู่ เด็กหญิงนั้นแทบจะ ไม่ได้รับการศึกษามากเลย

...การศึกษาในเมืองไทย (เวลานั้น) ยังไม่เป็นการศึกษาชาติ เราพยายามตั้งรูปให้ เป็นเช่นนั้น แต่การยังไม่แพร่หลายถึง ได้เรียนทั่วหน้ากัน เด็กชายที่เข้าโรงเรียน แล้วในเวลา เป็นส่วนน้อย เต็มที่นับได้ร้อยละ 18.3 ของจำนวนเด็กชายอายุใน ระหว่างเล่าเรียนทั้งหมด แต่จำนวนนี้ไม่แน่ เพราะโรงเรียนที่ยังไม่บอกทะเบียนบัญชี ก็มีมากในประเทศญี่ปุ่น ซึ่งอยู่ใกล้เคียงกับเรา จำนวนเด็กชายเข้าเล่าเรียนอยู่แล้วถึง ร้อยละ 98.74 สูงมาก การศึกษาสำหรับผู้หญิงของเรายังน้อยจ้อย จนเกือบจะนับว่ายังไม่ ได้จัดเลยก็ได้...

("ความมุ่งหมายแห่งการศึกษา," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 85)

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้เสนอว่า เมื่อหลักการศึกษาคงจะให้การศึกษาแก่คนทั่วไปตามควรแก่สภาพแล้ว ก็ควรจะให้การศึกษาแก่ผู้หญิงด้วย ถึงแม้ว่าการศึกษาที่จัดให้สำหรับผู้ชายจะยังไม่แพร่หลาย เพราะมีงบประมาณจำกัด แต่ก็ไม่ควรจะละเลยการศึกษาสำหรับผู้หญิง ดังข้อความว่า

...การเล่าเรียนสำหรับเด็กหญิงเพิ่งจะเริ่ม โรงเรียนหญิงในพระนครก็มีไม่กี่แห่งในหัวเมืองหายากเต็มที เมื่อการศึกษาสำหรับผู้ชายยังไม่ทั่วถึงเพราะมีทุนน้อย ถ้าถือว่าการศึกษาสำหรับผู้ชายร้อนกว่าจะจัดการศึกษาสำหรับผู้หญิง หน้าที่มารดาสำคัญเพียงไรในการอบรม เด็กที่เกิดมามีอ้อมทราบกันอยู่แล้ว...

("สหศึกษา-เรื่องให้เด็กชายหญิงเรียนปนกัน," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 102)

* ประเทศที่เจริญแล้วส่งเสริมให้เด็กหญิงได้รับการศึกษาให้เรียนปนกันทั้งหญิงและชาย แนวความคิดนี้เมื่อนำเข้ามาในเมืองไทยมีผู้คัดค้านมาก แต่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีก็ได้ย่อท้อท่านได้เขียนบทความ แสดงให้เห็นถึงหลักการจัดการศึกษาที่ได้ให้เด็กหญิงและเด็กชายเรียนรวมกันในบทความเรื่อง "สหศึกษา-เรื่องให้เด็กหญิงชายเรียนปนกัน" และ "ศึกษาทัศน" ท่านได้ชี้ให้เห็นว่าประเทศที่เจริญแล้วนั้น ไม่ได้จัดการศึกษาให้แก่เด็กชายฝ่ายเดียว แต่จัดให้เด็กหญิงด้วยโดยให้เรียนรวมกัน เพื่อจะได้ให้ทั้งเด็กชายและเด็กหญิงได้รับการพัฒนาไปพร้อม ๆ กัน ท่านกล่าวไว้ว่า

...การศึกษาที่รัฐบาลเริ่มเข้ามาเป็นธุระในรัชกาลที่ 5 เพราะเหตุเป็นการเริ่มและต้องทำตามกำลังไปก่อน จึงได้ตั้งหน้าจัดสำหรับชายอย่างเดียว แต่อารยชนของชาติและประเทศนั้นรวมกันทั้งชายและหญิง เหตุฉะนั้นต่อมาในรัชสมัยนี้ (รัชกาลที่ 6) จึงได้ทรงรับเปลี่ยนแปลงอีกอย่างหนึ่ง คือเมื่อการศึกษาได้ตั้งรูปเป็นการศึกษาชาติแล้ว

การเล่าเรียนสำหรับเพศทั้งสอง ก็เป็นอันให้ดำเนินไปพร้อมกันทีเดียว แม้โรงเรียนสตรีจะมีน้อยแห่ง จนเกือบเรียกได้ว่าไม่มี นักเรียนชายหญิงรุ่นเล็ก ๆ ก็ยังเรียนปนกันไปทั้งหญิงและชายในไม่ช้า...

("ศึกษาทัศน์," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 181 - 182)

เมื่อให้เด็กชาย เด็กหญิงเรียนรวมกัน จะเป็นการประหยัดเพราะจำนวนนักเรียนในโรงเรียนมีมาก ครูได้สอนนักเรียนทีละเป็นจำนวนมาก เป็นการประหยัดรายจ่ายได้ทางหนึ่ง "เมื่อให้ผู้หญิงกับผู้ชายเรียนปนกันได้ จำนวนนักเรียนในโรงเรียนหนึ่ง ๆ ก็มีได้มากขึ้น ตัดการเปลืองครูดัวยเหตุโรงเรียนย่อยชั้นย่อย เป็นการประหยัดเหมาะแก่การศึกษาชาติ (National Education) สมัยนี้..." ("สหศึกษา - เรื่องให้เด็กชายหญิงเรียนปนกัน ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 92)

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้เสนอว่าวิธีการให้การศึกษาแก่ เด็กหญิงโดยจัดในลักษณะนี้คือ ในระดับประถมศึกษาเรียนรวมกันทั้งชายหญิง ระดับมัธยมแยกกันเรียนเพราะในระยะนี้ เด็กหญิงและเด็กชายจะมีความแตกต่างกันเห็นได้ชัดเจน และเรียนรวมกันใหม่ในระดับอุดมศึกษา ซึ่งการศึกษาในระดับนี้ผู้ที่เรียนอยู่ในวัย เริ่มต้นเป็นผู้ใหญ่มีความรับผิดชอบต่อตนเองพอสมควรแล้ว จึงให้เรียนรวมกันได้ ดังข้อความว่า

...การที่ให้เด็กหญิงชายเรียนปนกันในชั้นประถมศึกษาจึงเป็นการปราศจากโทษและจึงเป็นลัทธิที่ต้องนิยมกันมากทุกที่ ทั้งเป็นการสะดวกในทางจัด การศึกษาชาติ ซึ่งต้องการให้เด็กหญิงชายเรียนได้ทั่วหน้ากัน... เด็กอายุพ้น 12 ปีขึ้นไป ความแตกต่างในระหว่างเพศหญิงกับเพศชายย่อมปรากฏขึ้นเป็นลำดับรูปกายก็สว่างแจ้งให้ชัดแจ้ง ความคิดความรู้สึกและความต้องการตลอดจนมรรยาทและอัธยาศัยก็ตั้งต้นแยกทาง และแสดงให้ชัดว่าต้องต่างกัน... เหตุฉะนั้นการให้หญิงและชายเรียนปนกันในวิชาชั้นมัธยม จึงเป็นการไม่

เหมาะ...การเรียนปนกันในระดับชั้นมัธยมศึกษาไม่ควรจะมีทางเลือกเสีย เพราะยอมเป็นผู้ใหญ่ด้วยกันแล้ว มีความรู้และสติพอควรแล้ว...

("สหศึกษา-เรื่องให้เด็กหญิงชายเรียนปนกัน," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1.
ม.ป.ป. : 98 - 100)

นอกจากนี้เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ยังได้กล่าวถึงหลักการจัดการศึกษาสำหรับเด็กหญิงนั้น ควรจัดให้ได้รับการศึกษาเท่าเทียมกับผู้ชาย และเปิดโอกาสให้เลือกเรียนได้ตามความสมัครใจ ซึ่งเป็นหลักการจัดการศึกษาที่ทันสมัยมาก ในปัจจุบันนี้การศึกษาก็เปิดโอกาสให้ทุกคนได้เลือกเรียนตามความถนัด ความสนใจของตน การศึกษาที่จัดไว้นั้นทั้งการศึกษาของผู้ชาย โดยเฉพาะการศึกษาของผู้หญิง โดยเฉพาะ หรือการศึกษารวมกันทั้งผู้หญิงและผู้ชายต่อไป ในภายหน้าถ้ามีเหตุการณจำเป็นเกิดขึ้น ผู้หญิงจะสามารถทำงานต่าง ๆ แทนผู้ชายได้ ดังข้อความว่า

...เพราะฉะนั้นการศึกษาของผู้หญิง ควรเท่ากันกับผู้ชาย และต้องมีการศึกษาของผู้หญิง โดยเฉพาะ และสำหรับผู้หญิงและผู้ชายเหมือนกันอีกด้วย ควรให้โอกาสได้เลือกตามชอบใจ ไม่ควรจะปิดทางเสียทีเดียว เมื่อถึงเวลาจำเป็นผู้หญิงจะได้แทนผู้ชายและผู้ชายแทนผู้หญิงได้...

("สหศึกษา-เรื่องให้เด็กหญิงเรียนปนกัน," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1.
ม.ป.ป. : 108)

เรื่องการจัดการศึกษาสำหรับสตรีนี้ได้ชี้ให้เห็นว่าเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี มีแนวคิดในเรื่องนี้ จนแยกออกได้ 3 ประการ ดังนี้

1. ให้ความสำคัญสำหรับการศึกษาของผู้หญิง โดยพยายามให้ผู้หญิงได้รับโอกาสในการศึกษาทั่วกัน
2. ให้เด็กหญิงชายเรียนรวมกันและแยกกันเป็นบางช่วง กล่าวคือในระดับประถมศึกษา ให้เรียนรวมกัน ในระดับมัธยมศึกษาเรียนแยกกัน และระดับอุดมศึกษาเรียนรวมกัน
3. ให้ผู้หญิงได้รับการศึกษาทัดเทียมกับผู้ชาย และสามารถเลือกเรียนได้ตามความถนัด ความสนใจ

~~3.~~ แบบเรียน

เกี่ยวกับแบบเรียนที่จะใช้ในการเรียนการสอนนั้น เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เห็นว่าควรเป็นแบบเรียนที่มุ่งฝึกให้นักเรียนเป็นนักอ่าน เพราะท่านเชื่อว่าการเป็นนักอ่านจะเป็นหนทางหนึ่งที่จะนำไปสู่การเป็นพหูสูตร หรือผู้รอบรู้ได้ ดังที่กล่าวไว้ว่า

✓...พวกนักการศึกษารู้สึกกันดีว่า ต่อไปมนุษย์จะต้องอ่านหนังสือมากขึ้นทุกวัน อ่านในเวลาว่างรถไฟ อ่านในเวลาพักผ่อน อ่านในเวลาที่สนทนากันพอแล้ว แต่ก่อนคนเป็นพหูสูตรได้ด้วยการฟัง แต่เดี๋ยวนี้คนจะต้องเป็นพหูสูตรด้วยทั้งฟังทั้งอ่าน...

("คำสนทนาทางวิทยุ," บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ. 2514 : 33)

ในทัศนะของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีนั้น คนที่จะเป็นพหูสูตรได้ นอกจากฟังมากแล้ว ต้องอ่านมากด้วยท่านจึงส่งเสริมให้มีหนังสือตำรา แบบเรียน เป็นจำนวนมาก และผู้ที่จะเขียนเอกสารเหล่านี้ขึ้นมาสมควรจะเป็นครูผู้สอน เพราะเป็นผู้ที่อยู่ใกล้ชิดเด็ก รู้ดีว่าจุดบกพร่องอยู่ที่ไหน จุดเด่นที่ควรส่งเสริมของเด็กอยู่จุดไหน ท่านได้เสนอแนวคิดนี้ไว้แบบความหลายเรื่อง เช่น การศึกษาชาติ ปัญหาการศึกษาที่สนใจคำสนทนาทางวิทยุ เป็นต้น เมื่อมีผู้แต่งตำราส่งมา ที่กองวิชาการ ทางกองวิชาการจะเชิญครูผู้สอนที่มีความรู้ผู้สอนที่มีความชำนาญในสาขาวิชานั้น ๆ มาตรวจตำราที่ส่งมา ท่านเสนอทัศนะดังกล่าวนี้ว่า

...เดิมได้มีกองแต่งตำราตั้งขึ้นในกรมศึกษาธิการ จึงได้มีแบบเรียนสามัญพอใช้
 ในชั้นประถมศึกษา แต่แบบเรียนวิชาชั้นสูงขึ้นไปต้องอาศัยผู้แตกงานในวิชานั้น ๆ
 ประจำตัวอยู่เอง กองแต่งตำรารายหลังจึงเป็นอันเลิก เปลี่ยนเป็นกองวิชาการ
 ซึ่งมีหน้าตรวจแบบเรียนที่ผู้แต่งส่งมาขออนุญาตใช้ในโรงเรียนด้วยส่วนหนึ่ง แบบเรียน
 เล่มใดสมควร ใครเป็นผู้ตรวจได้ กองวิชาการก็เชิญให้ผู้นั้นเป็นผู้ตรวจ นอกจากที่มี
 หน้าที่ประจำสำหรับควบคุมงานประจำนั้น ตรวจการพิมพ์ เป็นต้น...

("การศึกษาชาติ. บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ. 2514 : 53 - 54)

และท่านได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ใน "ปัญหาศึกษาที่คนสนใจ" ความว่า

...เราต้องการแต่แบบเรียนชั้นต่ำก่อน และแบบเรียนเช่นนี้ที่จะใช้ได้ต้องครูผู้สอนวิชา
 นั้นเองเป็นผู้เขียน จากความชำนาญที่เกิดแต่การสอน คนอื่น ๆ ถึงมีความรู้เลิศลวย
 บานใด (ยังจะต้องหาเครื่องล่อใจงาม ๆ ด้วย) เราก็ไม่ต้องการแบบเรียนจากเขา
 เลย เดียวนี้แบบเรียนชั้นต่ำไม่ค่อยขาดแคลนแล้ว...

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้กล่าวย้ำถึงเรื่องแบบเรียนว่าควรรู้ให้ครูผู้สอนเป็นผู้เขียน
 อีกว่า

...มีผู้ชอบกล่าวว่า กองแบบเรียนเดี๋ยวนี้หาผู้สามารถแต่งตำราได้ยาก ข้อนี้นั้นเป็นจริง
 และเป็นความประสงค์ของกองแบบเรียนสมัยนี้ที่ไม่ต้องการรวบรวมเอาผู้สามารถในทาง
 แต่งแบบเรียนมานั่งรวมกันเป็นกลุ่มเข้าไว้ ซึ่งจะแต่งตำราดีก็ไม่ได้ เพราะแบบเรียน
 ดีจะต้องเป็นแบบเรียนที่ครูผู้สอนวิชานั้น ๆ เองเป็นผู้แต่งคือ การขึ้นด้วยความรู้จริง
 และความชำนาญจริง ที่ทำการสอนอยู่ทุกวันนี้ อนึ่ง การแต่งแบบเรียนไม่ใช่ในงานที่จะนั่ง

ทำได้วันยังค่ำ เราอาจนั่งแต่งหรือแปลแบบเรียนวันยังค่ำก็ได้ แต่แบบเรียนนั้นจะ
สู้แบบเรียนที่ครูผู้มีวิชาแตกฉาน และทำการสอนอยู่ทุกวันเป็นผู้แต่งขึ้นได้หรือ...

("คำสนทนาทางวิทยุ," บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ. 2514 : 29)

ในสมัยก่อนแบบเรียนที่เขียนขึ้นมาแล้วจะมีแบบเรียนที่เป็นแบบเรียนบังคับทุกชั้น
ทุกโรงเรียน จะใช้แบบเรียนเล่มเดียวกัน ในแต่ละชั้นจะมีแบบเรียนที่จำกัดตายตัว
ดังมีข้อความว่า

...วิธีโบราณ ใช้แบบเรียนบังคับ มีแบบเรียนจำกัดตายตัวอย่างละเล่ม เด็กได้ใช้
แบบเรียนน้อยเล่มและแบบเรียนเหล่านั้นโดยปกติกรมศึกษาธิการเจ้าของลิขสิทธิ์
เพราะพนักงานแต่งตำราเป็นผู้แต่งขึ้นตามหน้าที่ หรือผู้แต่งก็ต้องโอนลิขสิทธิ์ให้
กรมศิลปากร...

("คำสนทนาทางวิทยุ," บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ. 2514 : 33)

ต่อมาได้ยกเลิกการใช้แบบเรียนบังคับนี้ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เห็นด้วยกับวิธีการ
ใหม่ คือให้ครูและโรงเรียนเลือกแบบเรียนที่จะใช้ได้ ตามความสนใจโดยให้รายชื่อหนังสือไว้
ในแต่ละชั้น ไม่จำกัดตายตัวว่าชั้นนี้ต้องใช้แบบเรียนเล่มนี้ เปิดโอกาสให้แต่ละสำนักพิมพ์แข่งขัน
กันพิมพ์หนังสือออกมาจำหน่าย เมื่อมีการแข่งขันเกิดขึ้นจะทำให้แบบเรียนมีราคาถูกลง และมี
คุณภาพดีขึ้น แบบเรียนของบริษัทใดมีคุณภาพไม่ดี ก็จะไม่มีการเลือกใช้ ซึ่งท่านพอใจกับวิธีการ
แบบนี้ท่านกล่าวไว้ว่า

...วิธีที่ใช้กันเดี๋ยวนี้ จึงเป็นไปในทางที่ปล่อยให้แข่งขัน หลักสูตร เลิกบังคับแบบเรียน บังคับปล่อยให้ครูและโรงเรียนเลือกใช้ แบบเรียนตามที่เราเห็นว่าเหมาะสมและมีความพอใจ ภายในวงแบบเรียนที่อนุญาตให้เลือกได้ ดังนี้ สมมุติของใครก็ตามที่มีผู้เลือกใช้มากกว่าหน้าย ได้มากเกิดการแข่งขันกันขึ้น ทำให้เกิดแบบเรียน แม้ในวิชาเดียวกันได้อย่างละหลายเจ้าของต่างเจ้าของก็ต่างคอยแก้ไขของตนให้ดีขึ้นอยู่เสมอ ส่วนราคา การแข่งขันกลับจะคอยบีบตัวให้ถูกลง กรณีเหล่านี้ทั้งหมดรวมกันเข้า คือความก้าวหน้า เพราะฉะนั้น วิธีใช้แบบเรียนบังคับ จึงกลายเป็นประวัตินี้ คือล้าหลังสมัยไป...

(“ศาสนนาททางวิทยุ,” บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ. 2514 : 33)

จากบทความที่ยกมานั้น ชี้ให้เห็นทัศนะของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ที่เกี่ยวกับแบบเรียนสองประการ ดังนี้

1. ควรจะให้ครูผู้สอน เป็นผู้แต่งแบบเรียน
2. ให้โรงเรียนเลือกใช้แบบเรียนได้ตามความสนใจ โดยกระทรวงจะมีรายชื่อ

หนังสือที่ควรใช้ในแต่ละชั้นเลือก และเปิดโอกาสให้มีการแข่งขันกันเขียนตำรา

4. การเรียนการสอน

การเรียนการสอนจะมีครูและนักเรียนเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ ซึ่งทั้งสองฝ่ายจะต้องมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด โดยทั่ว ๆ ไปแล้ว ครูจะมีบทบาทในการถ่ายทอดความรู้ต่าง ๆ ให้แก่ผู้เรียน และพยายามพัฒนาผู้เรียนให้เป็นพลเมืองที่มีประสิทธิภาพ และนักเรียนก็ควรเคารพเชื่อฟังคำสั่งสอนของครู แต่ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับระดับการศึกษาของนักเรียนด้วย ดังที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเสนอข้อคิดว่า ในการเรียนการสอนนั้น ครูทุกคนควรจะมีความรู้ในการเลือกใช้วิธีสอนเพื่อให้ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสูงสุด วิธีสอนแบบหนึ่งที่เหมาะสมกับเด็กในวัยหนึ่ง ครูไม่ควรนำวิธีสอนเดียวกันไปใช้กับเด็กต่างระดับกัน ดังข้อความว่า

...การให้การศึกษาในโรงเรียน เป็นงานของครูผู้ควรจะต่างกับคนอื่น ๆ ที่ได้เรียน
 วิชาครู รู้วิธีสอน เช่น เป็นครูประกาศนียบัตร ถ้าจะกล่าวด้วยวิธีสอนในที่นี้ ปาฐกถา
 นี้ จะต้องไปจบเอาปีหน้า คุณไม่สมควร ตำรามีมากแล้ว ครูทุกคนควรจะไปตำรา
 วิชาครู ในที่นี้จะกล่าวถึง การใช้วิธีสอน ซึ่งคุณยังไม่ค่อยสังเกตกันนัก การใช้วิธี
 สอนผิดถึงจะเป็นวิธีสอนอย่างวิเศษ ก็เหมือนการใช้ยาผิด ถึงจะเป็นยาวิเศษก็จะมีผล
 อะไร ยาใช้เอาไปใช้เมื่อเป็นลมย่อมแสลง วิธีสอนสำหรับเด็กใหญ่ เอาไปใช้สำหรับเด็ก
 เล็กก็แสลงเช่นกัน...

("การศึกษา - วิจารณ์จากแง่ของผู้ให้," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1
 ม.ป.ป. : 57)

นอกจากท่านได้เสนอเรื่องวิธีสอนแล้ว เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรียังได้ให้ข้อคิดเกี่ยวกับ
 การเลือกครูเข้าสอนในระดับชั้นต่าง ๆ ว่าครูที่สอนในแต่ละระดับนั้นมีความแตกต่างกัน วิธีการ
 สอนก็แตกต่างกันด้วย จึงควรเลือกครูที่เหมาะสมเข้าสอนในระดับต่าง ๆ และควรเป็นผู้ที่มีความรู้
 ดี ดังข้อความว่า

...ครูชั้นต้นต้องมีวิธีสอนดีมากจึงสามารถช่วยเด็กเล็กให้การเรียนรู้เป็นขมแทนเป็น
 ยาแล้วก็เรียนได้เร็ว ครูชั้นสูงก็หายากเหมือนกัน เพราะต้องเลือกคนมีความรู้แตกฉาน
 ในวิชาที่จะสอนและสอนให้รู้ได้เร็ว โดยที่สามารถได้แรงนักเรียนช่วยตัวเองด้วยไม่แต่
 คอยอาศัยความช่วยเหลือของครูเท่านั้น...

("การศึกษา - วิจารณ์จากแง่ของผู้ให้," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1.
 ม.ป.ป. : 61)

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้แนะนำวิธีสอนที่เป็นประโยชน์และสามารถนำมาใช้ได้ ในปัจจุบัน คือท่านกล่าวไว้ว่า การสอนที่จะทำให้ไม่น่าเบื่อหน่ายนั้น ควรสอนจากง่ายไปหายาก สอนความรู้ใหม่ให้สัมพันธ์กับความรู้เดิม และใช้คำถามทำให้เด็กคิดสังเกตแล้วจึงตอบ วิธีการต่าง ๆ นี้ในปัจจุบันยังคงใช้อยู่ ท่านกล่าวไว้ว่า

...วิธีสอนเด็ก ๆ จึงเป็นวิธีถามทำให้สังเกตและคิด ใช้สัญญาเก่าเพาะสัญญาใหม่เป็น ความรู้กว้างขวางออกไป สรุปลงเป็นวิธีสอนด้วยคำถาม คำนึงจากสิ่งที่รู้แล้วไป สู่สิ่งที่ยังไม่รู้ และคำนึงจากง่ายไปหายาก เด็กเติบโตขึ้นทุกที่ประสาทต่าง ๆ ของ เด็กก็เจริญขึ้นทุกที ถ้าการสอนของครูเป็นการช่วยความเจริญแห่งประสาทของเด็ก เด็กก็เรียนได้เร็ว โดยไม่ต้องเบื่อหน่ายขึ้นมต่อความยากของวิชาการเรียนกลายเป็นขมอร่อย ไม่ใช่ยาที่น่าเบื่อ...

("การศึกษา - วิจารณ์จากแง่ของผู้ให้," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1
ม.ป.ป.: 58 - 59)

ในการเรียนการสอนนั้น ความแตกต่างระหว่างบุคคลเป็นข้อสำคัญที่ครูควรคำนึงถึงและ เลือกใช้วิธีสอนให้เหมาะกับเด็กแต่ละคน เช่น เด็กที่เรียนช้า หรือเด็กที่เรียนอ่อน ควรจะได้รับการสอนซ่อมเสริม โดยครูจะสอนให้เป็นรายบุคคลหรือกลุ่มก็ได้ ให้เด็กเหล่านี้ได้ทำแบบฝึก ซ่อมเสริมบ่อยครั้งจนเกิดทักษะ เด็กที่เรียนเก่งหรือเรียนดี ครูควรส่งเสริมให้เด็กก้าวหน้าต่อไป ในเรื่องนี้เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี กล่าวไว้ว่า

...ฝึกกับสอนจึงเป็นคู่กัน และต้องอาศัยกันและกัน การศึกษาจึงจะสำเร็จ ข้อนี้น่าจะเป็น เพราะเด็กแหลมกับทึบ เด็กกล้ากับขลาด เด็กหนักแน่นกับใจน้อย เด็กจริตต่าง ๆ กัน เด็กหนักไม้กับเบาไม้ ครูต้องใช้วิธีสอนผิด ๆ กัน จึงต้องรู้อุปนิสัยศิษย์เฉพาะตัวทุกคน เพื่อเลือกใช้วิธีที่เหมาะสม...

("การศึกษา - วิจารณ์จากแง่ของผู้ให้," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 63)

ในการเรียนการสอนนั้น นอกจากจะให้ความรู้ทางวิชาการแล้ว เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้เสนอว่าควรจะให้ความรู้เรื่องการค้าเงินชีวิตประจำวันด้วย เพราะเด็กไม่ได้อยู่คนเดียว แต่เขาเป็นส่วนหนึ่งของสังคม ครูจึงควรสอนให้เขารู้จักวิธีการค้าเงินชีวิตให้เหมาะสมกับกาลเทศะ ทำตัวให้เป็นประโยชน์และเป็นพลเมืองดีของประเทศต่อไป ดังข้อความว่า

...ความเป็นไปในโลกนี้เป็นอนิจจังแท้เต็มไปด้วยความสุขและความทุกข์ เกี่ยวข้องพันละวันกันอยู่ทั่วไป เด็กที่เราฝึกหัดเมื่อโตขึ้นจะต้องรู้จักประสพสุขและทุกข์เหล่านี้ เหตุฉะนั้น จะเพียงแต่ให้ความรู้ทางอาชีพเท่านั้นไม่พอ การศึกษาของเด็กจะต้องกว้างขวางกว่านั้น คือให้ตลอดไปถึงการรู้จักรักษาตัวให้ถูกต้องเหมาะสมกาลเทศะ และบุคคลทั้งหลาย ซึ่งตามมีเกี่ยวข้องกับเป็นส่วนหนึ่งด้วย...

("ความมุ่งหมายแห่งการศึกษา," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 71)

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้กล่าวถึงคนที่จะมาเป็นครูสอนเด็กให้เป็นพลเมืองดี มีความรู้ดี รู้จักเลือกใช้วิธีสอนที่เหมาะสมนั้น ไม่ใช่ว่าจะให้ใครก็ได้มาเป็นครูสอน ครูเป็นอาชีพที่มีศักดิ์ศรี เป็นอาชีพเฉพาะคนที่จะเป็นครูได้นั้นควรจะได้รับการศึกษาเพื่อจะเป็นครูโดย

เฉพาะ คนที่มีความรู้แต่ไม่ได้เรียนวิชาครูมาอาจจะถ่ายทอดความรู้ให้เด็กได้ไม่ดีเท่าครูที่เรียนวิชาครูมา ดังข้อความว่า

...ครูเป็นผู้อบรม และถ่ายทอดวิชาให้แก่ศิษย์ การถ่ายทอดวิชานั้น ทราบกันดีแล้วว่า ไม่ใช่เพียงมีความรู้ก็ถ่ายทอดให้คนอื่นได้ ยิ่งการอบรมเป็นหน้าที่สำคัญแทรกแซงเข้ามาด้วยหน้าที่ต้องฝึกหัดดีแล้วก่อนจึงทำได้ อาชีพครูจึงเป็นอาชีพเฉพาะสำหรับคนพวกหนึ่ง ไม่ใช่ว่าผู้มีความรู้ทุกคนจะทำได้...

("ปัญหาการศึกษา," บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ, 2514 : 71)

เมื่อได้ครูที่ผ่านการฝึกหัดครูแล้ว เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้เสนอต่อไปอีกว่า ในโรงเรียนหนึ่ง ๆ ควรมีทั้งครูผู้ชาย และครูผู้หญิง เพราะในบางวิชาเหมาะที่จะใช้ครูผู้หญิงสอน บางวิชาเหมาะสำหรับครูผู้ชายสอน ดังนั้นในโรงเรียนจึงควรมีทั้งครูผู้ชายและครูผู้หญิง เพื่อให้การเรียนการสอนได้ผลสูงสุด ดังข้อความว่า

...เพราะบางวิชาผู้หญิงสอนได้ดีกว่าผู้ชาย บางวิชาผู้ชายสอนได้ดีและเร็วกว่าผู้หญิงว่าถึงวัยของเด็กก็เหมือนกัน ผู้หญิงสอนเด็กอ่อนได้ดีกว่าผู้ชาย เมื่อโรงเรียนใดมีครูปนกันทั้งหญิงและชาย โรงเรียนนั้นอาจแบ่งงานได้เหมาะ อาจทำการสอนให้ได้ผลดีและเร็วขึ้น ทั้งเป็นการประหยัดในทางใช้จ่ายได้มาก...

("สหศึกษา-เรื่องให้เด็กชายหญิงเรียนปนกัน," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1, ม.ป.ป. : 91)

จากบทความข้างต้นชี้ให้เห็นว่า เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นนักการศึกษาและเป็นครูที่ทันสมัยมีความคิดเฉียบแหลมและลุ่มลึกกว้างขวางมาก แนวความคิดเรื่องการเรียนการสอนของท่านยังมีคุณค่าต่อการศึกษาในปัจจุบัน แนวคิดดังกล่าวจาแนกออกได้ดังนี้

1. ควรเลือกใช้วิธีสอนให้เหมาะสมกับระดับชั้น วัยและความสามารถของเด็ก
2. วิธีสอนที่ควรนำมาใช้ เช่น สอนจากง่ายไปหายาก สอนให้สัมพันธ์กับความรู้

เดิม ใช้คำถามให้เด็กสังเกต คิดแล้วจึงตอบ

3. การเรียนการสอนควรจะมีการฝึกหัดบ่อย ๆ สอนซ่อมเสริมเด็กเรียนอ่อน และส่งเสริมเด็กเรียนเก่ง
4. การเรียนการสอนควรจะสอดแทรกจริยธรรม และวิธีการดำเนินชีวิตประจำวัน
5. ครูในโรงเรียนควรมีทั้งครูผู้หญิงและครูผู้ชาย

แนวคิดทางเศรษฐกิจ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพยายามที่จะปรับปรุงประเทศทุก ๆ ด้าน และทรงมีพระราชดำริว่าชาวนาต้องการทุนในการดำเนินการผลิต สมควรที่จะจัดตั้งธนาคารการเกษตร เพื่อให้ชาวนากู้ยืมเงินแต่มีได้ทรงกระทำเนื่องจากมีผู้คัดค้านว่าชาวนาส่วนใหญ่ เล่นการพนันจะกู้เงินไปเล่นการพนัน หากไม่มีเงินชำระหนี้สินที่กู้ไปก็จะทำให้ธนาคารล้มละลายได้ ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทดลองจัดสหกรณ์ขึ้น (มีทนา เกษกมล. 2522 : 6) เป็นสหกรณ์ประเภทหาทุนในปี พ.ศ. 2457 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ (ปัจจุบัน คือกระทรวงการคลัง) ได้เชิญ เซอร์ เบอ์นาร์ดี ฮันเตอร์ (Sir Bernard Hunter) หัวหน้าธนาคารแห่งมีธราส ประเทศอินเดียมาทำการสำรวจและพิจารณาถึงการดำเนินงานดังกล่าว เซอร์ฮันเตอร์ได้แนะนำให้จัดตั้งธนาคารให้กู้ยืมเงินแห่งชาติ (Nation Loan bank) ขึ้นเพื่อชาวนาจะได้กู้ยืมเงินไปลงทุน โดยธนาคารจะยึดที่ดินและหลักทรัพย์อื่นไว้เป็นประกัน ส่วนการควบคุมชาวนาผู้กู้ยืมเงิน มิให้ทอดทิ้งที่นาและหลบหนีหนี้สินนั้น เซอร์ฮันเตอร์แนะนำให้จัดตั้งสมาคมทำหน้าที่ควบคุมรับผิดชอบขึ้น เรียกว่า สมาคมสหกรณ์ เพื่อเป็นการแก้ปัญหาดังกล่าว (เทพ ไสยานนท์. 2516 : 8 - 9)

ตอนปลายสมัยรัชกาลที่ 6 นี้ เกิดความไม่มั่นคงทางการเมือง สาเหตุเนื่องมาจาก รัฐบาลจ่ายเงินสูงกว่ารายได้ จึงเกิดภาวะงบประมาณขาดดุล ต้องนำเงินคงคลังออกใช้จ่าย จนเงินคงคลังลดน้อยลงเป็นลำดับ ทำให้การพัฒนาต่าง ๆ ไม่เป็นไปตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ ประกอบกับภายหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง เกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่ทั่วโลก ใน พ.ศ. 2472 เป็นผลให้ประเทศกสิกรรมไม่สามารถซื้อสินค้าจากประเทศอุตสาหกรรมได้ เพราะราคาพืชผลลดลง ธนาคารต้องขึ้นอัตราดอกเบี้ยและกำหนดจำนวนเงินให้กู้ ทำให้ผู้ผลิตต้องพยายามหาทุนให้มากโดยการขายสินค้าให้ได้มากที่สุด การทำเช่นนั้นทำให้ราคาสินค้าลดลงเรื่อย ๆ ภาวะเช่นนี้เป็นมาจนกระทั่งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์พยายามที่จะแก้ไขปัญหานี้ โดยการจ่ายเงินประเภทลดหนี้เงินกู้ เพื่อรับซื้อพันธบัตรไทย ถอนเงินบอนด์ซื้อทองคำขายเหรียญบาท ใช้หนี้เงินกู้ออกมาตราทองคำ และตัดทอนรายจ่าย เช่น ลดเงินเดือนข้าราชการ ผลของการแก้ไขด้วยวิธีต่าง ๆ ภายในประเทศต้องหยุดชะงัก รายได้ของชาวไร่ชาวนาตกต่ำ ประชาชนเดือดร้อนกันทั่วไป เพราะรัฐบาลได้เก็บภาษีเพิ่มขึ้น จนในที่สุดมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อปี พ.ศ. 2475 (ทัศนีย์ ดวงรัตน์, 2523 : 9 - 27)

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว ประเทศไทยก็ยังประสบปัญหาทางเศรษฐกิจ อยู่อย่างหนัก และเมื่อสงครามโลกครั้งที่สองอุบัติขึ้น รัฐบาลไทยถูกบีบบังคับให้ลดค่าเงินบาทลง มาเท่ากับเงินเยนญี่ปุ่น นอกจากนี้การค้าระหว่างประเทศหยุดชะงักลง เงินคงคลังของรัฐบาล ก็หมด ฐานะทางการเงินของประเทศจึงเข้าขั้นวิกฤตจริง ๆ (แถมสุข นุ่มนนท์, 2520 : 61) รัฐบาลต้องพยายามหามาตรการต่าง ๆ ที่จะหารายได้เข้าประเทศ และเสนอวิธีแก้ไขภาวะเงินเฟ้อด้วยการออกพระราชบัญญัติการเพิ่มภาษีอากรและค่าธรรมเนียม มีการส่งเสริมการใช้จ่ายเงินของประชาชนทั้งทางตรงและทางอ้อม การประหยัดรายจ่ายแผ่นดิน ตลอดจนการเพิ่มรายได้ อันเกิดจากรัฐพาณิชย์ และองค์การค้าของรัฐบาล เช่น รถไฟ ไบรชฉี๋ย การออกสลากออมสิน และการออมสิน

ปัญหาทางเศรษฐกิจไทย ดังกล่าวมาแล้วนั้น เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้ประสพอยู่ในช่วงชีวิตของท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระยะเวลาที่ท่านเป็นประธานสภาผู้แทนราษฎร ดังนั้นท่านจึงพยายามเสนอความคิดที่จะแก้ไขปัญหาดังกล่าว ทางเศรษฐกิจของประเทศให้ลุล่วงไป โดยได้

เสนอแนวความคิดเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ในบทความของท่าน ซึ่งอาจจำแนกออกได้เป็น 4 ประการ คือ ปัญหาด้านธุรกิจและการพาณิชย์ การเก็บภาษีอากร การยกฐานะทางเศรษฐกิจของประชาชน และการแก้ปัญหาการรุกรานทางเศรษฐกิจ

1. การธุรกิจและการพาณิชย์

1.1 ปัญหาด้านธุรกิจและการพาณิชย์ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เห็นว่าการพาณิชย์เป็นงานสำคัญอย่างหนึ่งของประเทศ ประเทศจะเจริญรุ่งเรืองมีเศรษฐกิจดีก็ต้องระลึกถึงความสำคัญของพ่อค้า ซึ่งเป็นกำลังสำคัญในการพาณิชย์ เนื่องจากทุกประเทศกำลังแข่งขันกันทางเศรษฐกิจ พยายามผลิตสินค้าและหาตลาดการค้าให้ได้มากที่สุด เพื่อจะได้ยกฐานะทางเศรษฐกิจให้ดีขึ้นเท่าที่จะทำได้ แต่จำนวนพ่อค้าที่เป็นคนไทยนั้นมีน้อยมาก ส่วนใหญ่พ่อค้าจะเป็นชาวต่างประเทศ ดังท่านกล่าวไว้ว่า

...การแข่งระหว่างพ่อค้าไทยกับพ่อค้าต่างประเทศจึงเท่ากับต่อรองกันอย่างให้เราแพ้เขา หลุดลุ่ย แม้นคนฉลาดและสามารถเท่ากันก็ต้องแพ้กันด้วยการต่อรองนี้เอง ฉะนั้นโครงการค้าขายใหม่ ๆ ที่ผุดขึ้นสองฝากแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นโรงสีบ้าง โรงเลื่อยบ้าง ธนาคารบ้าง รับประกันไฟและชีวิตบ้าง อู่เรือบ้าง นานับประการ จึงเป็นฝีมือของชาวต่างประเทศแทบทั้งหมด และเมื่อสิ้นสุ่มรดกทายาทก็ไม่ใช้เรา คงพวกเขาเหล่านั้นเอง...

("สยามกับพาณิชย์," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 2. 2467 : 183)

การพาณิชย์นั้นเป็นงานที่อาศัยความรู้ ความเชี่ยวชาญและความมานะพยายาม จึงได้ผลดี ท่านได้เสนอความคิดอย่างน่าสนใจว่า ควรตั้งใจประกอบกิจการพาณิชย์อย่างจริงจัง และควรฝึกฝนด้วยการเป็นลูกจ้าง ไปก่อนที่จะเป็นนายจ้าง ดังนี้

...ถ้าจะเป็นพ่อค้า ตั้งต้นแต่หนุ่ม พอสำเร็จการเรียน แล้วก็เข้าเป็นลูกจ้างเสียทีเดียว เมื่อแก่หน่อยคือแก่ทั้งทุนทั้งอายุ หรืออีกนัยหนึ่งว่า เจริญทั้งวิญญูติและทณฺวุติ ทั้งความรู้ ความชำนาญ ก็จะเป็นอันสะสมไว้มากจนสมควรตั้งตัวเป็นเจ้าได้...

("สยามกับพาณิชย์," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของกรุงเทพ เล่ม 2. 2467 : 183)

และ

...แต่จะตั้งต้นจากการเรียนชั้นไหนก็ตาม ต้องตั้งต้นแต่ข้างต้น คือเป็นลูกจ้างไปก่อนแล้ว จึงเป็นเจ้าแก่ สมปรารถนาแล้ว เว้นไว้แต่ท่านคิดว่าถ้าราชการท่านจะตั้งต้นด้วย เป็นรัฐมนตรีได้ นั้นแหละบางที่ท่านจะตั้งต้นทำการค้าขายด้วยเป็นเจ้าแก่ทีเดียวได้...

("สยามกับพาณิชย์," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของกรุงเทพ เล่ม 2. 2467 : 198)

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เห็นว่ากำลังสำคัญในด้านธุรกิจและการพาณิชย์ คือ พ่อค้าหรือนักธุรกิจ ท่านได้ชักชวนให้คนไทยเข้าไปมีบทบาทในระบบพาณิชย์มากขึ้น เรียนรู้ระบบพาณิชย์และธุรกิจด้วยการเริ่มแทรกตัวเข้าไปเป็นลูกจ้างก่อน และเสนอให้คนไทยผลิตเอง เพื่อไม่ต้องซื้อ อาทิจ ผลิตผลทางการเกษตรขึ้นเอง

1.2. การแก้ปัญหาด้านธุรกิจและการพาณิชย์ ในสมัยสงครามโลกครั้งที่หนึ่งประเทศ คู่สงครามต่างก็ทุ่มเททุนทรัพย์เพื่อการสงครามเป็นการใหญ่ เมื่อสงครามยุติภาวะทางเศรษฐกิจ จึงยิ่งทรุดหนัก เกิดปัญหาสินค้าล้นตลาดแต่มีผู้บริโภคน้อย เพราะขาดกำลังการซื้อทำให้ราคาสินค้าตกต่ำลง เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ตระหนักถึงสภาพเช่นนี้ว่าเป็นภัยทางเศรษฐกิจ ซึ่งทั่วโลกกำลังประสบอยู่ในขณะนั้น ท่านจึงได้ชี้แจงให้คนไทยได้รับรู้ถึงปัญหาแห่งความตกต่ำของประเทศและของโลกไว้ในบทความที่ว่า

...หนี้สงครามโลกคราวที่แล้วมา ทั้งเงินปรับและเงินที่ฝ่ายสัมพันธมิตรเป็นลูกหนี้อเมริกา เพราะได้ยืมมาใช้ในการทำสงคราม เป็นปัจจัยอย่างหนึ่งซึ่งนักเศรษฐกิจทั้งหลายเห็นพ้องกันว่าทำให้เศรษฐกิจของโลกปั่นป่วน...

("ความตกต่ำแห่งเศรษฐกิจ," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 2. 2467 :

12)

ประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศประกอบอาชีพทางกลีกรรรม เมื่อข้าวขายได้ราคาต่ำ ทำให้ชาวนาไม่มีเงินจับจ่ายใช้สอย เงินทองไม่พอใช้จ่าย เศรษฐกิจของประเทศปั่นป่วนไปด้วย ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งที่ส่งผลให้เกิดความตกต่ำทางเศรษฐกิจ

...ความจนของชาวนา ทำให้ชาวสยามพลอยจนกันไปหมด ตลอดจนกระทั่งรัฐบาลก็จน ชาวนาไม่มีเงินจับจ่ายห่มเพื่อย ชาวร้านทั้งหัวเมืองและในกรุงก็ขายสินค้าผิด รัฐบาลก็เก็บค่าภาษีไม่ได้ เมื่อเงินมีน้อยงานก็น้อย พ่อค้าตัดรายจ่ายพากันลดจำนวนลูกจ้าง เป็นเหตุให้จำนวนผู้ไม่มีงานทำทวีขึ้นทุกวิถีแห่งอาชีพ นี่คือความเป็นอยู่ของเราในปัจจุบันและเป็นความตกต่ำที่เรารู้จักกันดี.....

("ความตกต่ำแห่งเศรษฐกิจ," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 2. 2467 :

27 - 28)

เพื่อเป็นการบรรเทาปัญหาทางเศรษฐกิจ และเป็นการแก้ไขภาวะตกต่ำที่เกิดขึ้นโดยทั่วไปนี้ ท่านได้เสนอแนวทางแก้ไขคือ ให้ทุกคนทำงานหนัก และทำอย่างจริงจัง ไม่ปล่อยไปตามบุญตามกรรมเหมือนที่ผ่านมา ดังความว่า

...ต้องทำงานเพื่อแลกกับเครื่องอุปโภคบริโภค ที่ทุกคนต้องสั่งเสฟ เพราะแรงงานของ
คนอื่น คนเคยเชื่อว่าแต่ก่อนเลี้ยงชีพได้ เพราะบางคนก็ได้โชคดีเสียด้วย แต่เดี๋ยวนี้
เขาเห็นแล้วว่า จะอาศัยการเลี้ยงชีพเช่นนั้นไม่ไหวเสียแล้ว ต้องอาบเหงื่อต่างน้ำกัน
จริง ๆ เอาที่แน่นอนกันจริง ๆ ต้องเลิกเลี้ยงบุญเลี้ยงกรรมเสียทีเดียว...

(“ความเห็นของนายพอร์ดมหาเศรษฐี,” ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1.
ม.ป.ป. : 212)

เพื่อเป็นการแก้ปัญหาด้านธุรกิจและการพาณิชย์ ท่านได้เสนอวิธีแก้ปัญหาทาง
เศรษฐกิจไว้อีกวิธีหนึ่งคือ ให้กสิกรทำไร่นาสวนผสม คือให้เกษตรกรปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ไป
ด้วย เป็นการเพิ่มรายได้ของเกษตรกรและพยายามเพาะปลูกพืชที่ตนเองสามารถจะปลูกเอง
ได้ไม่ต้องไปซื้อจากพ่อค้า เช่น พืชผักสวนครัวต่าง ๆ เป็นการลดรายจ่ายลงได้อีกทางหนึ่ง
ดังความว่า

...เริ่มการเพาะปลูกทั้งพืชทั้งสัตว์ระคนกันไปเกิด จงเลือกพันธุ์ดีทั้งพืชและสัตว์พยายาม
ขายให้ได้มาก ๆ ทั้งพืชทั้งสัตว์ รายได้ของเราจะได้ทวีขึ้น อันเป็นวิธีลดใส่หุ้ยค่าใช้จ่าย
และหากำไรได้ในราคาขายย่อมเยานี้เอง ดังหอมข้มเมอร์แมน แนะนำไว้ อนึ่งอะไร
ไม่ควรซุกหุ้ยซื้อ เราเพาะปลูกกินเองเราก็ไม่ต้องซื้อ เช่น เผือก มัน หอม กระเทียม
ข่า ตะไคร้ เป็นต้น เราจะสามารถพึ่งตัวเองและเป็นอิสระแก่ตนได้มากกว่า ที่เรา
ต้องพึ่งผู้ให้กู้ หรือผู้รับจ่านำ หรือผู้คักข้าว ทำให้เราเป็นลูกไก่อยู่ในกำมือของเขาไม่
มากก็น้อยอย่างเดี๋ยวนี้...

(“เดี๋ยวนี้เราดีขึ้น,” ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 2. 2467 : 104 -
105)

1.3 การใช้เงินตรา เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ชี้ให้เห็นถึงข้อบกพร่องของความ เป็นอยู่แบบเก่าที่ใช้ระบบอาณาจักรศักดินา ว่าใช้คนเป็นทาส ส่วนอารยธรรมใหม่ก็มีข้อบกพร่อง เช่นกัน คือมนุษย์เป็นทาสของเงิน ซึ่งล้วนแต่เป็นการริดรอนอิสรภาพของมนุษย์ทั้งสองแบบ ดังความว่า

...การมีนายทาส เป็นการตัดอิสรภาพของมนุษย์ ถึงไม่ต้องอดตายเพราะมีนายเลี้ยงดู ก็ยังต้องเป็นทาสของนายอยู่นั่นเอง เพราะฉะนั้นอารยธรรมของมนุษย์ที่ได้ปลดความ เป็นทาสให้แก่มนุษย์ ให้มนุษย์มีอิสรภาพด้วยวิธีให้เงินตราเป็นแก้วสารพัดนึก จึงไม่ใช่ วิธีเลวทรามอย่างที่ลงโทษกันนัก เป็นขั้นต้นขั้นสู่อิสรภาพเต็มที่ ซึ่งยังจะต้องมีขั้นสอง ต่อไป ขั้นต้นเราได้อิสรภาพด้วยต้องเป็นทาสแห่งเงินตรา อันเป็นแก้วสารพัดนึกไปก่อน...

("บ่าวกลับเป็นนาย," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 2. 2467 : 77)

นอกจากมนุษย์จะตกเป็นทาสของเงินตราแล้ว มนุษย์ยังบูชาเงินเป็นพระเจ้าแทนที่จะเอา เงินไว้เป็นเครื่องมือในการซื้อขายแลกเปลี่ยนกัน เหมือนเมื่อแรกมีเงินตราใช้มนุษย์เป็นนายของ เงินตรา ปัจจุบันคนตกเป็นทาสของเงินตรา สามารถใช้เงินซื้อได้ทุกอย่างทุกอย่าง ดังความว่า

...เรื่องมนุษย์คิดวิธีใช้เงินเป็นมาตรการจัดการแลกเปลี่ยนทั้งหลาย จนกระทั่งอะไร ๆ ก็ตี ราคาเป็นเงินไปหมด เงินอาจซื้อแม่ซื้อเสียง ตานแห่ง หน้าที่ การทำสงคราม สมัย นี้ก็ต้องทำกันด้วยเงิน เงินเป็นแก้วสารพัดนึกเอาจริง ๆ ถึงแก่ได้ฉายาว่าเป็น "พระเจ้า" ดังนี้ มนุษย์ผู้ต้องมีกิเลสจึงบูชาเงิน ยอมเป็นทาสของเงิน แทนที่จะตั้งตัว เป็นนายอย่างแต่ก่อน...

("บ่าวกลับเป็นนาย," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 2. 2467 : 60)

ดังนั้นท่านจึงได้เสนอวิธีอันเหมาะสมในการพัฒนาคนไทยในเรื่องการใช้เงินตราว่าการเดินสายกลางโดยประสานอารยธรรมเก่ากับใหม่เข้าด้วยกัน แล้วนำมาใช้อย่างเหมาะสมกับกาลเทศะ ท่านไม่ปรารถนาให้คนไทยบูชาเงินเป็นพระเจ้า แต่ให้ใช้เงินเป็นเครื่องมือในการแลกเปลี่ยนเท่านั้น และทุกคนควรจะทำงานหนัก เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างเป็นสุข เพราะการดำเนินชีวิต ในสังคมปัจจุบันไม่ได้ขึ้นอยู่กับตัวเราเพียงอย่างเดียวแต่เราต้องอาศัยและพึ่งพาคนอื่น ต้องปรับตัวให้เข้ากับสมัยและเหตุการณ์ตั้งข้อความว่า

...เท่ากับมาเร่งเร้าว่าถึงเวลาจำเป็นแล้ว จึงเปลี่ยนประมวลมรรยาทของเราเสียเกิดจรรยาปฏิบัติของโลกใหม่เกิด คือยอมอาบเหงื่อต่างน้ำทำงานจนตัวเป็นเกลียว เพื่อหาเงินเลี้ยงชีพและเลิกน้ำใจคืออย่างแต่ก่อนเสียที เพราะเดี๋ยวนี้จะอยู่ด้วยน้ำใจไม่ได้ ต้องอยู่ด้วยเงิน จะว่าเป็นวิธีดีหรือเลวก็ตาม แต่ก่อนความเป็นอยู่ของเราวัดด้วยมาตรฐานของเราเอง แต่เดี๋ยวนี้ความเป็นอยู่ของเราต้องวัดด้วยมาตรฐานของคนอื่น...

("เดี๋ยวนี้เราดีขึ้น," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 2. 2467 : 90)

จากที่กล่าวมาแล้วนั้น จะเห็นได้ว่าแนวคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเกี่ยวกับการใช้เงินตรา ท่านเห็นว่าปัจจุบันเป็นยุคของการใช้เงินตรา คนให้ความสำคัญกับเงินมากขึ้น คนสามารถใช้จ่ายเงินได้กับทุกสิ่งทุกอย่าง จนถึงกับเปรียบเทียบเงินเป็นแก้วสารพัดนึก

2. การเก็บภาษีอากร

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ให้ความสนใจเกี่ยวกับเรื่องภาษีอากรอยู่มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การให้ความเป็นธรรมในการเก็บภาษี เกี่ยวกับชานาซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในภาวะยากจนหาเงินได้พอกินพอใช้พอเป็นทุนทำต่อไปทุกปีเท่านั้น แต่ชานายังต้องแบ่งเงินมาจ่าย

อาการค่านา* เสียอีกจนวนหนึ่ง จึงเป็นเหตุให้ประสบความสำเร็จแน่แท้ ก่อให้เกิดความ
วิตกกังวลแก่ชาวนาโดยทั่วไปเมื่อมีข่าวว่ารัฐบาลจะเก็บภาษีที่ดินอีก ในเรื่องนี้ท่านได้ชี้แจงว่า

... "โง! พ่อรัตน ภาษีที่ดินจะเก็บกันจริงไหม?"

รัตน "จริงจะ แต่คุณตาไม่ต้องวิตก ที่นาเสียค่านาอยู่แล้ว

ท่านไม่เก็บภาษีที่ดินซ้อนอีกดอก . . .

("กานแพงภาษี," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 2. 2467 : 109)

สำหรับการเก็บภาษีบำรุงประเทศนั้น ท่านเห็นด้วยกับการแยกเก็บเป็น 2 ส่วนนั้นเหมาะสม คือส่วนหนึ่งเก็บส่งส่วนกลาง อีกส่วนหนึ่งเก็บบำรุงท้องที่ตนเอง เพื่อจะได้ใช้จ่าย
ในการบำรุงพัฒนาท้องที่ของตน ดังข้อความว่า

... ภาษีแผ่นดินหรือประเทศนั้น เก็บด้วยเกณฑ์เดียวกันทั่วประเทศ และเพราะเงินที่เก็บได้
ทั้งหมดต้องส่งเข้าท้องพระคลังหลวง สำหรับจ่ายด้วยงบประมาณเพื่อบำรุงทั่วทั้งประเทศ
ทุกกระทรวงทบวงการ ท้องที่ต่าง ๆ จึงมักรู้สึกไปว่า เงินเก็บไปแลเห็น แต่เงินจ่ายไป
ไปทั่ว ไม่ชัดเจนว่า กลับคืนมาบำรุงท้องที่ของตนเอาเท่าไร เหตุฉะนั้นการแบ่งเป็น

*อาการค่านา คือ อาการที่เก็บจากชาวนาโดยตรง ชาวนาที่เข้านาจึงต้องเสีย
ผลประโยชน์สองต่อ ต่อแรก เสียเป็นค่าเช่านาให้แก่เจ้าของที่นา ต่อที่สองต้องเสียอาการ
ค่านาให้แก่หลวง นั่นคือ เจ้าของที่นาไม่ต้องเสียภาษีที่ดิน อาการค่านานี้เดิมในสมัยอยุธยา
เรียกเก็บเป็นข้าวเปลือก ประชาชนจะต้องส่งข้าวเปลือกให้แก่ฉางหลวงทุกปี ข้าวที่เก็บนี้
เรียกว่า "หางข้าว" ต่อมาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ เรียกเก็บเงินแทน คือ เก็บไร่ละ
25 สตางค์ อาการนี้ยกเลิกไปเมื่อ พ.ศ. 2482

ภาษีท้องถิ่นที่เสียส่วนหนึ่งจึงเป็นทางเหมาะสม และได้ความพอใจทั่วกัน อะไรสำหรับเสมอกัน
ทั่วทุกท้องถิ่นก็สำเร็จด้วยภาษีแผ่นดิน อะไรเป็นส่วนเฉพาะท้องถิ่นที่กีดด้วยภาษีท้องถิ่น...

("เทศาภิบาลและกิจของเทศบาล," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของกรุงเทพ เล่ม 2.

2467 : 255)

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้ชี้แจงเกี่ยวกับภาษีขาเข้าไว้ว่า รัฐบาลไม่ขึ้นภาษีสกับ
สินค้าที่จำเป็น จะขึ้นภาษีเฉพาะสินค้าฟุ่มเฟือยเท่านั้น คนธรรมดาทั่วไปจึงไม่เดือดร้อนกับการ
ขึ้นภาษีขาเข้าครั้งนี้

...รัตน ถูกแล้วจะ พวกเราไม่เดือดร้อนเพราะการขึ้นภาษีสสินค้าขาเข้านี้เลย ท่านได้
ระวังเป็นอย่างดีอยู่แล้ว ที่จะเลือกขึ้นเฉพาะของฟุ่มเฟือย คนมีเงินเท่านั้นที่จะต้องซื้อ
ของแพงขึ้นบ้าง เช่น สุราต่างประเทศและอาหารเครื่องกระป๋อง เป็นต้น ของฟุ่มเฟือย
เหล่านี้ใครอยากแส้อื้อหาเขาก็ยอมเป็นผู้มีเงินจะเสียได้แล้วทั้งนั้น...

("กาแพงภาษี," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของกรุงเทพ เล่ม 2. 2467 : 109 - 110)

ท่านไม่เห็นด้วยกับการที่ประเทศต่าง ๆ ตั้งกาแพงภาษีขาเข้าสูงขึ้น เพื่อป้องกันไม่
ให้สินค้าของประเทศอื่นเข้ามาขายในประเทศของตน การตั้งกาแพงภาษีนี้ท่านเปรียบเทียบ
เหมือนทหารขุดสนามเพลาะเวลาทำสงคราม ดังข้อความว่า

...ทุกวันนี้สงครามเศรษฐกิจกำลังกลายเป็นสนามเพลาะ คือต่างประเทศ ต่างตั้งกาแพง
ภาษีกาบังตนอย่างเดียวกับทหารขุดสนามเพลาะกาบังตนเพื่อต่อสู้กันอย่างทรหด เหมือน
เมื่อครั้งทำสงครามโลกคราวที่แล้วมา ฉะนั้น...

("กาแพงภาษี," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของกรุงเทพ เล่ม 2. 2467 : 113)

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้เสนอวิธีแก้ไขการตั้งกำแพงภาษี โดยการให้นานาประเทศหันหน้ามาร่วมมือช่วยเหลือซึ่งกันและกัน จึงจะแก้ปัญหาที่เกิดจากเศรษฐกิจได้ตั้งข้อความว่า

...ในการต่อสู้เศรษฐกิจคราวนี้ ยุติแห่งค่าเงินตราต้องเป็นอาวุธสำคัญอย่างหนึ่ง เมื่อขาดอาวุธสำคัญนี้เสียแล้ว น่าจะได้เห็นกันเร็วเข้าว่าเราต่อสู้เศรษฐกิจไม่ไหว นานาชาติจะได้หันหน้าเข้าหากันและช่วยกัน ซึ่งเป็นหนทางเดียวที่จะช่วยตัวเองสำเร็จในคราวยากแค้นเช่นนี้ แทนที่จะหันหลังให้กัน ดังวิธีกีดกันภาษี เป็นตัวใครตัวมัน ต่างคนต่างคิดเอาตัวรอด แล้วทุกคนเลยรอดเพราะขาดสามัคคีธรรม ใช้วิธีเอาหัวตอบหัว...

("บ่าวกลับเป็นนาย," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 2. 2467 : 58)

เมื่อประเทศต่าง ๆ รื้อกำแพงภาษีลงหมดแล้ว จะช่วยให้การค้าคล่องตัว พ่อค้าทั้งหลายสามารถประกอบอาชีพการค้าได้ด้วยตนเอง ไม่ต้องอาศัยพึ่งพารัฐบาล กิจการค้าต่าง ๆ จะดำเนินไปอย่างคล่องตัว ท่านจึงเสนอให้ยกเลิกวิธีการตั้งกำแพงภาษีนี้ และหันมาใช้วิธีแบ่งสรรปันส่วนแทน ดังข้อความว่า

...ในท่ามกลางกำแพงทั้งหลายทั่วโลกคราวนี้ ได้เป็นการเร่งให้โลกได้สดที่ว่ากำแพงภาษีเป็นเครื่องส่งเสริมเศรษฐกิจ แทนที่จะเป็นการต่อสู้เฟิกถอนเศรษฐกิจแห่งโลกคราวนี้ด้วยโซ่ ถึงแม้จะเป็นการเอาร้ายตอบร้ายชั่วคราว เมื่อผลในที่สุดได้กลับร้ายกลายเป็นดี และนานาประเทศได้หันหน้าเข้าหากัน ใช้วิธีแบ่งสรรปันส่วน Quota System แทนวิธีต่างคนต่างกีดกันแพงรอบตัวอย่างเดี๋ยวนี้ บางทีก็จะเป็นการดีเหมือนกัน...

("บ่าวกลับเป็นนาย," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 2. 2467 : 59)

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้กล่าวถึงภาษีอากรไว้หลายแง่มุมทั้งภาษีภายในและภายนอกประเทศ ท่านเห็นด้วยกับการแบ่งเก็บภาษีภายในประเทศเป็นภาษีแผ่นดินและภาษีท้องที่ และท่านไม่เห็นด้วยกับการตั้งกำแพงภาษีท่านสนับสนุนให้มีการค้ากันอย่างเสรีเหมือนอดีตที่ผ่านมา

3. การยกฐานะทางเศรษฐกิจของประชาชน

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี มีความเชื่อว่า ถ้าคนเรารู้จักช่วยตนเอง มีจิตใจ แน่วแน่ที่จะปรับปรุงยกฐานะของตนเองให้ดีขึ้นก็สามารถทำได้ เมื่อทุกคนมีฐานะดีขึ้นก็จะส่งผลให้เศรษฐกิจโดยรวมดีขึ้น ท่านกล่าวว่า

...บ้านใดเมืองใดจะให้บริบูรณ์พูนผลคนของบ้านนั้นเมืองนั้นต้องช่วยกันทำ ช่วยกันขยัน การที่คนมีความต้องการมากขึ้น และได้สมประสงค์ด้วยนั้นเอง คือความเจริญ...

("เงิน คือแก้วสารพัดนึก," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 2. 2467 : 261)

การที่จะยกฐานะทางเศรษฐกิจของประชาชนให้สูงขึ้นนั้น ประชาชนมีส่วนสำคัญเป็น อย่างมาก และควรให้ความร่วมมือกับรัฐบาลทุกวิถีทางเพื่อช่วยกันยกฐานะทางเศรษฐกิจให้สูงขึ้น คนทุกคนต้องรู้จักเอาตัวรอด นำความรู้ความสามารถที่มีอยู่มาใช้ในชีวิตประจำวัน ดังข้อความว่า

...ต่อไปเราจะเป็นคนเอาตัวรอดมากขึ้น เรากำลังเรียนก่อเกิดโภคผลอย่างประหยัด ให้ได้มีกินมีใช้แพร่หลายและราคาถูกลง ยิ่งเราบำเพ็ญตนวิเศษขึ้นในความสามารถ ส่วนนี้เพียงไร สิ่งทั้งหลายก็จะพากันดีขึ้นเองเพียงนั้น การทำถูกและจัดถูกทาง เศรษฐกิจ จะช่วยให้เราหากำไรได้ และความเหลือเพื่อจะช่วยให้เกิดที่ใช้แปลก ๆ ใหม่ ๆ ล้วนเป็นความสุขให้แก่ปวงมนุษย์ทั้งนั้น...

("ความเห็นนายพอร์ดมหาเศรษฐี," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 2. 2467 : 218 - 219)

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้ย้ำอีกว่า วิธีการที่จะทำให้เศรษฐกิจของเราดีขึ้นนั้น คือ การประหยัด "เรารู้สึกว่า การประหยัดเป็นของจำเป็นที่สุดเสียแล้ว การจ่ายผิดหรือจ่ายแพง ซึ่งแต่ก่อนไม่ค่อยรู้ตัว เดียวนี้ไม่รู้ไม่ได้" ("อีคอนอมิกส์ หรือ เศรษฐวิทยา คืออะไร," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 2. 2467 : 223) นอกจากการประหยัดแล้ว การที่จะยกฐานะทางเศรษฐกิจของคนทั่วไปให้สูงขึ้นนั้น อาจทำได้โดยทุกคนตั้งใจทำงานเต็มความรู้ความสามารถ รู้จักเอาตัวรอดได้ทุกสถานการณ์ และดำเนินชีวิตอย่างประหยัด

4. การแก้ปัญหาการว่างงาน

การว่างงานของชาวนาและของกรรมกร ซึ่งเป็นประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ นับเป็นปัญหาประการหนึ่งที่ทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจของประชาชนอยู่ในขั้นต่ำ ท่านจึงได้กล่าวเป็นเชิงเตือนชาวนาให้เห็นความสำคัญของตนเองไว้ว่า ความมั่งคั่งของประเทศไทยนั้น ขึ้นอยู่กับชาวนา ซึ่งขณะนั้นมีอยู่มากกว่าร้อยละ 90 ของประชาชนทั่วประเทศ หากชาวนายั่งยืนแข็งแรงพยายามพัฒนาอาชีพให้เจริญก้าวหน้า ย่อมยังผลให้ประเทศชาติเจริญรุ่งเรืองไปด้วย ตั้งข้อความที่ท่านเขียนไว้ว่า

...ความจนของชาวนา ทำให้ชาวสยามพลอยจนกันไปหมดตลอดจนกระทั่งรัฐบาลก็จน ชาวนาไม่มีเงินจับจ่ายฟุ่มเฟือย ชาวบ้านทั้งหัวเมืองและในกรุงก็ขายสินค้าฝืด รัฐบาลก็เก็บค่าภาษีไม่ได้ เมื่อเงินนี้น้อยงานก็น้อย พ่อค้าตัดรายจ่ายพากันลดจากมวล ลูกจ้างเป็นเหตุให้จำนวนผู้ไม่มีงานทำทวีขึ้นทุกวิถีแห่งอาชีพ...

("ความตกต่ำแห่งเศรษฐกิจ," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 2. 2467 :

ท่านให้ข้อเสนอในการแก้ปัญหาการว่างงานไว้ สองประการ ประการแรกคือ ให้ความรู้ทางการเกษตรแบบใหม่แก่ชาวนา เพื่อจะได้นำความรู้ที่ได้นั้นนำไปปรับปรุงวิธีการเพาะปลูกของชาวนาซึ่งล้าหลังมาก และเป็นการเกษตรแบบดั้งเดิม ควรจะได้รับการพัฒนาเปลี่ยนแปลง ท่านกล่าวว่า "การทำนาของเราล้าหลังสมัย ชาวนาไม่รู้วิชาเพาะปลูกอันเป็นความรู้ใหม่ของโลก การใช้ปุ๋ยสัตว์ก็ไม่มีเลย" ("ความตกต่ำแห่งเศรษฐกิจ, ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 2. 2467 : 34)

ข้อเสนอแนะในการแก้ปัญหาการว่างงานประการที่สองของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี คือ การส่งเสริมการพาณิชย์ อุตสาหกรรมขนาดใหญ่ ท่านเห็นว่า ในเมืองนั้นควรส่งเสริมให้ประชาชนสนใจเรื่องการค้าขาย และพัฒนาด้านอุตสาหกรรมโรงงานเพื่อผลิตสินค้าใหม่ ๆ ซึ่งจะช่วยให้ประชาชนมีงานทำและเพิ่มรายได้ให้มากยิ่งขึ้นด้วย ดังข้อความว่า

...การที่สยามเป็นประเทศเพาะปลูก มิได้แปลว่าสยามจะไม่ต้องทำอุตสาหกรรมเสียทีเดียว บัดนี้ระหว่างระยะเพาะปลูกกับระยะอุตสาหกรรมเรามีเส้นตัดเฉียบขาดเป็นคนละส่วน...กล่าวเฉพาะชาวนครและชาวเมือง ซึ่งจะหากินทางกลีกรรรมไม่ได้ การทำงานให้ทำก็น่าจะต้องเป็นไปในทางอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นใหม่ ๆ...

("สยามกับพาณิชย์," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 2. 2467 : 184 - 185)

ข้อเสนอแนะประการที่สามของท่านก็คือ การลดรายชั่วโมงในการทำงาน ท่านกล่าวถึงปัญหาการว่างงานของประเทศอุตสาหกรรมซึ่งใช้เครื่องจักรแทนแรงงานคนส่วนใหญ่ แม้ว่าประเทศไทยยังไม่ประสบปัญหานี้มากนัก เพราะยังประกอบกิจการกลีกรรรมเป็นอาชีพหลักอยู่ก็ตาม จะมีคนว่างงานอยู่บ้างเฉพาะในเมืองหลวง แต่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นผู้มองการณ์ไกลว่าสักวันหนึ่งประเทศไทยอาจประสบปัญหาว่างงานมากขึ้น เช่นเดียวกับประเทศอุตสาหกรรม ท่านจึงได้เสนอว่ารัฐควรลดรายชั่วโมงในการทำงานของกรรมกรลง เดิมคน ๆ เดียวทำงานวันละ 8 ชั่วโมง ก็ลดลงเหลือวันละ 6 ชั่วโมงก็เปลี่ยนให้คนอื่นทำบ้าง ดังนี้จะช่วยให้คนมีงานทำมากขึ้น ดังข้อความว่า

... การแก้ไขในเรื่องแรงงานกรรมกรกับการใช้เครื่องจักร ฯลฯ ผลสำเร็จอยู่ที่จะต้องนัดกันทั่วโลก ให้พร้อมใจกันปฏิบัติเช่นว่า และตัดการแข่งขันระหว่างประเทศด้วยวิธี Quota...กรรมกรทำงานเพียงวันละ 6 ชั่วโมง และหยุดวันเสาร์ - อาทิตย์...

("บ่าวกลับเป็นนาย," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 2. 2467 : 54 - 55)

จากแนวทางการแก้ปัญหาเรื่องการว่างงานของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี แสดงให้เห็นว่า ท่านเป็นผู้ที่มองการณ์ไกล พิจารณาปัญหาอย่างถ่องแท้ และคิดแก้ปัญหาทั้งในระยะสั้นระยะยาว มิได้มุ่งแก้ปัญหาเฉพาะหน้าเท่านั้น การแก้ปัญหา ในระยะสั้นอันเป็นปัญหาเฉพาะหน้าก็ได้แก่ การลดชั่วโมงการทำงานของกรรมกรลง ซึ่งจะช่วยให้ประชาชนมีโอกาสหารายได้มากขึ้น ส่วนการแก้ปัญหาระยะยาวนั้น ท่านเสนอให้จัดความรู้ทางเกษตรแผนใหม่แก่เกษตรกรเพื่อเพิ่มผลผลิต และให้คนในเมืองหันมาทำการพาณิชย์ให้มากขึ้น การสร้างโรงงานอุตสาหกรรมนับว่าเป็นการแก้ปัญหาระยะยาวทั้งสิ้น

5. การแก้ปัญหการุกรานทางเศรษฐกิจ

เกี่ยวกับปัญหาการุกรานทางเศรษฐกิจ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี กล่าวว่า โลกปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว เพราะมีการคมนาคมที่ทันสมัย ที่ใดที่การคมนาคมไปถึงการเปลี่ยนแปลงก็ไปถึงที่นั่นด้วย การรุกรานด้วยกำลังรบก็ลดลง เปลี่ยนเป็นการรุกรานทางเศรษฐกิจแทนประเทศไทยหลีกเลี่ยงการรุกรานทางเศรษฐกิจไม่ได้ จึงต้องเข้าร่วมทำสงครามทางเศรษฐกิจกับนานาประเทศด้วย ดังข้อความว่า

...แต่สมัยนี้ประเทศที่ต้นอยู่ทางเศรษฐกิจเป็นประเทศชนะ เพราะโลกต้องทำสงคราม เศรษฐกิจอยู่เสมอ คมนาคมถึงไหนที่นั้นก็รักษาตัวเป็นกลางอยู่ไม่ได้ พวกเราชาวสยามจึงถูกจูดเข้าทำสงครามทางเศรษฐกิจกับเขาด้วย...

("ทำไมประเทศทั้งหลายจึงทำการค้าขาย," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 2. 2467 : 249)

ท่านได้แสดงความวิตกกังวลถึงสภาวะของไทยที่กำลังถูกต่างชาติรุกรานทางเศรษฐกิจไว้ว่า สภาวะของการรุกรานเปลี่ยนได้เร็วกว่าความรู้และนิสัยของคนไทย หากคนไทยปรับตัว ไม่ทัน จะถูกคนต่างด้าวรุกราน ดังท่านได้แสดงความรู้สึกลับและข้อคิดไว้ต่อไปนี้

...แต่ครั้นทางหลวงตัดมาถึงบ้านเขาเข้า ฐานะของบ้านและเปลี่ยนแปลงเป็นบ้านมากทาง ทันที แกกลับตัว ไม่ทันก็เกิดขลุกลนต่าง ๆ ตามธรรมดา...

และ

...เมื่อทางหลวงยังไม่ตัดเข้ามาถึงบ้าน ปัญหาที่ยังไม่เกิด แต่บัดนี้การติดต่อไปมา โดยทางหลวงสะดวก โทษคนอื่นจะทุ่มเทเข้ามาค้ำจุนพื้นที่รักษาความราบเสมอไหล หลากหลุ่ม และโทษวิธีการอย่างใหม่ จะต้องแข่งให้ไต่งานมากโดยมีแรงงานพอ จึง เกิดเป็นปัญหาที่ต้องตกลงกันที่ว่า คนของแกจะทวีได้อย่างไรจนพอกับที่ดินก่อน...

(“นิทานเรื่องผีเสียม,” สยามรัฐ. 2 มิถุนายน 2528 : 7 - 9)

— ชาวต่างชาติที่เข้ามาจากทางเศรษฐกิจของไทยอย่างมาก คือชาวจีน เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เห็นว่าหากปล่อยให้การค้าขายตกอยู่ในมือชาวจีนแล้ว ในที่สุดคนไทยก็ต้องตก เป็นเมืองขึ้นทางเศรษฐกิจของจีนอย่างแน่นอน ท่านจึงเสนอวิธีแก้ปัญหารุกรานทางเศรษฐกิจ ไว้ดังนี้

5.1 การสร้างนิสัยรักการค้าขาย เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ประสงค์ให้ คนไทยพยายามปรับปรุงตัวเสียใหม่ โดยการสร้างนิสัยรักการค้าขาย คนไทยไม่คุ้นเคยกับ การค้าขาย แต่นิยมที่จะรับราชการมากกว่า ทั้งคนไทยไม่นิยมการแข่งขัน เมื่อมีพ่อค้าต่างชาติ เข้ามาค้าขาย ไทยจึงยอมให้เขาขายโดยดี คนไทยเป็นฝ่ายซื้อทำให้คนไทยมี ฐานะยากจน ลงดังข้อความว่า

...แต่การเปลี่ยนแปลงได้จู่โจมเข้ามาเร็วนัก เรากลับตัวไม่ทัน เราจึงไม่ยอม
 แข่งแย่งยื้อกับใคร แต่ได้ปล่อยให้เขาโดยดี ด้วยน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ที่เรา
 ถือเป็นคุณธรรมด้วยซ้ำ การแข่งและแย่งกันเสียอีก เป็นบาปกรรมเลวทรามต่ำช้า
 แต่ความตกต่ำแห่งเศรษฐกิจทั่วไปคราวนี้แหละ จะมาปลุกเราให้ตื่นสนิทอย่างแน่นอน
 ความลำบากและความอดอยากมาจ้องหน้าเราอย่างที่เราไม่เคยพบเคยเห็น...

("เดี๋ยวนี้เราคืนขึ้น," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 2. 2467 : 90)

เพื่อให้คนไทยสามารถแข่งขันกับต่างชาติ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้เสนอว่า
 รัฐบาลควรให้ความช่วยเหลือแก่ราษฎร โดยการร่วมจัดตั้งบริษัทต่าง ๆ กับราษฎร
 เมื่อฐานะทางบริษัทมีความมั่นคงแล้ว จึงปล่อยให้ราษฎรดำเนินการต่อไป ถ้าปล่อยให้ราษฎร
 เริ่มต้นทำเองอาจจะไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร เพราะคนไทยยังไม่ชำนาญทางการค้าขาย
 ดังข้อความว่า

...เพราะฉะนั้นรัฐบาลจึงสามารถปลุกเสกบริษัทจำกัดได้ดีกว่าปล่อยให้บริษัทจำกัด
 เกิดขึ้นเองโดยลำพังราษฎร นี่แหละคือการเพาะพ่อค้า อันเป็นการระดมพลหนุน
 เนื่องเข้าแนวรบแห่งสงครามเศรษฐกิจ และเป็นภารกิจที่จะต้องจัดทำโดยทะมัด
 ทะแมง จะปล่อยให้ไปเป็นไปตามยถากรรมก็จะช้านัก...

("สยามกับพาณิชย์," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 2. 2467 : 188)

การปลูกฝังนิสัยรักการค้าขายนั้น เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เห็นว่าควรจะเริ่มปลูกฝัง
 ตั้งแต่ยังเด็ก ยังหนุ่ม ไม่ใช่มาเริ่มทำการค้าเมื่ออายุมากแล้ว และควรทำการค้าโดยการเป็น
 ลูกจ้างเขาก่อน เพื่อฝึกฝนหาความชำนาญก่อนที่จะเลื่อนขั้น ถ้าแก่ ไม่ควรที่จะกระโดดข้ามขั้น
 อาจจะทำให้ขาดทุนได้ ดังข้อความว่า

...ข้าราชการที่ออกจากราชการไปเป็นพ่อค้านั้น อายุก็มากเข้าแล้ว ฐานะก็ไม่ต่ำแล้ว ทุนก็พอมีบ้างแล้ว แม้ไม่มากยังเป็นขนนาง ยศศักดิ์ก็มีแล้ว เหล่านี้มันล้วนแต่ทุนให้ กระโดดขึ้นไปบนเวทีแห่งพาณิชย์ แทนที่จะขึ้นไปทางบันได คือแทนที่จะเป็นลูกจ้างก่อน ก็ตั้งตัวเป็นเจ้าแก่เสียทีเดียว การกระโดดขึ้นไปแล้วพลาดหลังตกลงมาไม่ประหลาด จันใด การตั้งต้นด้วยเป็นเจ้าแก่ แล้วต้องเลิกล้ม เพราะต้นทุนหายปลายทุนหลุดก็ไม่ ประหลาดจันนั้น...

("สยามกับพาณิชย์," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 2. 2467 :

191 - 192)

5.2 การส่งเสริมนิสัยด้านการค้า สาเหตุอีกประการหนึ่งที่ทำให้ไทยถูกรุกรานทาง เศรษฐกิจ คืออุปนิสัยของคนไทยซึ่งมีน้ำใจโอบอ้อมอารี ชอบช่วยเหลือผู้อื่น ไม่กระตือรือร้น ไม่ถือชาติ อุปนิสัยนี้ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เห็นว่า เป็นสาเหตุให้คนไทยล้มหลัง และ ตกเป็นเบี้ยล่างทางเศรษฐกิจ ดังท่านกล่าวเป็นเชิงประชดไว้ในงานเขียนเรื่องพิ์เสียม ซึ่งกล่าวถึง อุปนิสัยคนไทยไว้โดยสมมติให้พิ์เสียมเป็นตัวแทนของคนไทย ดังข้อความว่า

...ความจริงการอาบเหงื่อต่างน้ำ เพื่อแข่งขันหาสิ่งทีพิ์เสียมไม่เคยตั้งใจแสวงนักแต่ เก่าแต่ก่อน คือ เงิน เป็นของขั้นและของแปลก สำหรับพิ์เสียม ข้อนั้นคนอื่นต้องเห็นใจ แก่น้ำง ก็เมื่อความจำเป็นบังคับเข้าแก่ก็ทำบ้าง ไม่ทำบ้าง บางทีแกก็ขิ้นตัวเองใน การทำผิด ๆ ถูกเหมือนกัน แต่เมื่อใครแข่งแกในทางค้าเงิน แกมักใจดีและยอม เขาเสมอ ดังนี้ แกก็เป็นผู้แพ้ เขาในทางหาเงิน คนมั่งมีเงินกลายเป็นคนอื่น คนจนเงินคือแก...

("นิทานเรื่องพิ์เสียม," สยามรัฐ. 2 มิถุนายน 2525 : 8)

สิ่งที่ส่งเสริมให้คนไทยเป็นคนใจดี มีความเมตตา คือ ความอุดมสมบูรณ์ของบ้านเมือง คนไทยในสมัยก่อนไม่ต้องแข่งขันกับใคร มีชีวิตอยู่อย่างสุขสบาย ค่าเงินชีวิตแบบเรียบง่าย ดังข้อความว่า

...ความสมบูรณ์ในเวลาตั้ง 2,000 ได้อบรมเราให้เป็นคนใจดี มีแต่คิดเพื่อแผ่
เพื่อนบ้าน การให้เสนาสนะข้าวปลาอาหารแก่อำคันตุกะ เป็นเมตตาทางามของเรา
ซึ่งเราปฏิบัติได้ดีตลอดมา เพราะเรามีความสมบูรณ์นั่นเอง ถึงแม้เราไม่มั่งมี
สินทรัพย์ เราก็มบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์ ทานเองที่พอขุนรามคำแหง ได้กล่าวไว้ในศิลา
จารึกว่า "ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว..."

("เดี๋ยวนี้เราดีขึ้น," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 2. 2467 : 88 - 89)

ต่อมาเมื่อเราเริ่มติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ คนไทยก็ยังคงทำตัวเหมือนเดิม เรียบ ๆ ง่าย ๆ ตามสบาย ทำให้การค้าต่าง ๆ ตกไปอยู่ในมือของชาวต่างประเทศซึ่งเป็นชาวจีนเสีย เป็นส่วนใหญ่ เมื่อฝรั่งและแขกเข้ามาค้าขายในเมืองไทย คนไทยก็ใจดีปล่อยให้เขาเข้ามา
ค้าขายโดยเสรี การค้าส่วนใหญ่ของไทยจึงตกอยู่ในมือของคนต่างชาติเกือบทั้งหมด ดังข้อความว่า

...การเปิดประตูค้าให้ชาวต่างประเทศย่อมมีทั้งคุณและโทษ คุณนั้นมีมากไม่ต้องกล่าวถึง
อย่างน้อยเรารักษาอิสรภาพไว้ได้ก็เพราะใจกว้างนี้ แต่โทษที่เกิดก็หนักเหมือนกัน
เพราะไทยแพ้เงินในการแข่งขันเชิงค้าอยู่แต่ก่อนแล้ว มาบัดนี้ต้องมาแพ้ฝรั่งเข้าอีก
เดี๋ยวนี้เงิน ฝรั่ง แขก ไม่ใช่แต่ทำหน้าที่เสมอคนกลางเท่านั้น ยังเข้าเข้ามาจัดและ
ทำสินค้าในเมืองเรา เพื่อแข่งกับเราหนักขึ้นอีก...

("สยามกับพาณิชย์," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 2. 2467 : 179)

จากตัวอย่างที่กล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ว่า เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้กระตุ้นให้คนไทยเกิดความสนใจทางการค้าขาย เพราะเท่าที่ผ่านมามคนไทยปล่อยให้วิถีชีวิตดำเนินไปตามธรรมดา ไม่กระตือรือร้นที่จะแข่งกับคนอื่น ด้วยคนไทยมีจิตใจเมตตากรุณา โอบอ้อมอารีแก่คนทุกชาติทุกภาษา ยินดีซื้อขายกับชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับชาวจีนอย่างสนิทใจ ท่านเห็นว่าเราควรจะหันมาค้าขายเอง

๕.3 การสร้างกำลังใจสำคัญในการต่อสู้ภัยทางเศรษฐกิจ

— แม้ว่า การอพยพเข้ามาในประเทศไทยของชาวจีนจำนวนมากนั้นจะก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ หลายประการ เช่น ปัญหาการแบ่งดินทากิน ปัญหาการแบ่งอาชีพ เป็นต้น แต่การที่จะห้ามชาวจีนมิให้อพยพเข้ามาในประเทศไทยนั้นเป็นเรื่องยาก เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้ตระหนักในเรื่องนี้เป็นอย่างดี ท่านจึงเสนอความคิดว่า ในเมื่อไทยเราไม่สามารถที่จะป้องกันชาวจีนเข้าเมืองได้แล้ว ก็ควรหาประโยชน์จากคนเหล่านี้ โดยสนับสนุนให้ชาวจีนแต่งงานกับหญิงไทย เพื่อจะได้เด็กไทยที่มีเลือดจีน ซึ่งขยันขันแข็ง อดทน รักการค้าขาย ลักษณะดังกล่าวนี้เป็นลักษณะเด่นของคนจีน เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เรียกเด็กไทยที่มีเชื้อสายจีนนี้ว่า "พันธุ์เจริญ" ท่านมีความเห็นว่า เมื่อเด็กเหล่านี้เติบโตขึ้นจะได้เป็นกำลังสำคัญในการที่จะช่วยแก้ปัญหาและพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ เพราะเด็กพวกนี้ส่วนใหญ่มีสติปัญญาดี "มีบุตรด้วยกัน 3 คน คนหัวปีเรียนหนังสือที่วัดใหม่ สมเป็นพันธุ์เจริญ มีปัญญาหลักแหลม..." ("กานพงภาชี," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของกรุงเทพ เล่ม 2.

2467 : 1074)

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีความเห็นว่า "พันธุ์เจริญ" จะเป็นกำลังสำคัญในการต่อสู้ภัยอันเกิดจากการรุกรานทางเศรษฐกิจนั้น เนื่องจากท่านเห็นว่าชายชาวจีนมีนิสัยขยันหมั่นเพียร ซานาญในการค้าขาย มีความอดทน และรักหมู่คณะ ส่วนหญิงไทยนั้นก็มีความอดทน ขยันขันแข็ง เด็กไทยเลือดผสมนี้ น่าจะได้นิสัยของบิดามารดาทั้งสองฝ่าย ยิ่งเมื่อได้รับการศึกษาอย่างดีแล้วจะทำให้เด็กไทยเลือดจีนเหล่านี้เป็นประชาชนที่มีประสิทธิภาพของประเทศสามารถต่อสู้ภัย

อันเกิดจากการรุกรานทางเศรษฐกิจ ซึ่งในบทความท่านใช้คำว่า "เศรษฐกิจสงคราม หรือ สงครามอิคอนอมิกส์" ดังท่านเขียนไว้ว่า

...เคราะห์ดีที่พวกเรา ได้ชาวสยามเลือกเงินเป็นทหารเอกของชาติในพาณิชย์การของเรา ถ้ามีฉะนั้น การค้าของสยามจะตกไปอยู่ในมือชาวต่างประเทศหมด ทหารเอกของเรา เหล่านี้ได้กั๊กหน้าเราไว้ในโลกแห่งพาณิชย์ เขาไม่มีเลือกกลีกร้อยเปอร์เซ็นต์อย่างไทยแท้ เขาได้เลือกพาณิชย์ และได้โครงการหรือห้างร้านของพาณิชย์สืบเนื่องจากบรรพบุรุษของเขา โดยตรงบ้าง โดยอ้อมบ้าง ไม่น่ามากก็น้อย เขาแหละเป็นผู้กู้ประเทศในทางเศรษฐกิจสงคราม คือสงครามอิคอนอมิกส์ ซึ่งคับขันยิ่งกว่าสงครามอาวุธเสียอีก...

("สยามกับพาณิชย์," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 2. 2467 : 183 - 184)

ในเรื่องการสร้างกำลังสำคัญในการต่อสู้ภัยทางเศรษฐกิจนั้น เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เห็นว่า เมื่อคนไทยแท้ทำการค้าขายสู้กับชาวต่างชาติไม่ได้ ก็ควรหันมาส่งเสริมพันธุ์เจริญ ให้ทำการค้าเพื่อแข่งขันกับชาวต่างประเทศต่อไป

บทที่ 3

กลวิธีในการเขียนบทความ

กลวิธีในการเขียนบทความ

โดยทั่วไปบทความมีส่วนประกอบที่สำคัญ ได้แก่ ชื่อเรื่อง ความนำ เนื้อเรื่องและบทสรุป นักเขียนที่ดีย่อมจะต้องเลือกวิธีการเสนอบทความให้เป็นที่น่าสนใจ นับแต่การตั้งชื่อเรื่องเพื่อเป็นการเชิญชวนให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกสนใจ ความนำที่ดีย่อมเป็นสิ่งดึงดูดใจให้ติดตามเนื้อเรื่องต่อไปจนจบ เมื่อผู้อ่านพบกับข้อความลงท้ายหรือการสรุปเรื่องราวอย่างเหมาะสม จะเป็นการสร้างความประทับใจให้กับผู้อ่านบทความนั้น ๆ ได้เป็นอย่างดี

ผู้วิจัยได้ศึกษาถึงกลวิธีการเขียนบทความของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีตั้งแต่การตั้งชื่อเรื่อง ความนำ เนื้อเรื่อง และความลงท้าย หรือการสรุปเรื่อง พบว่า เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี มีวิธีการเสนอผลงานที่ทำให้บทความน่าสนใจและประทับใจผู้อ่านได้ดังนี้

1. การตั้งชื่อเรื่อง

ในการเขียนหนังสือทุกประเภท แม้ว่าจะเขียนได้ดีเพียงใดก็ตาม หากตั้งชื่อเรื่องไม่น่าสนใจแล้วไซ้ร ก็ยากนักที่จะเรียกร้องให้มีผู้หยิบอ่าน ดังที่ เจือ สตะเวทิน (2517 : 124) กล่าวไว้ว่า ในการตั้งชื่อเรื่องจึงจำเป็นต้องพิถีพิถัน ลองดูหลาย ๆ ชื่อ แล้วเลือกชื่อที่จะสะดุดใจบรรณาธิการที่สุด คือต้องดีให้ได้ ดี คือทำให้กระทบความสนใจ" และสิทธา พินิจภูวดล (2516 : 40) ได้กล่าวว่า ในการเขียนเรียงความหรือบทความ ผู้เขียนจำเป็นต้องพิถีพิถันเลือกสรรถ้อยคำที่จะใช้เป็นชื่อเรื่อง เพราะชื่อเรื่องเป็นจุดแรกที่กระทบสายตาผู้อ่าน ชื่อเรื่องที่ดีย่อมมีส่วนช่วยให้เรียงความหรือบทความนั้นประสบความสำเร็จได้เป็นอันมาก

เกณฑ์การตั้งชื่อเรื่องที่ สิทธา พินิจภูวดล (2516 : 40 - 41) ได้กำหนดไว้

มีดังนี้

1. ตั้งตามความสำคัญของเรื่อง

2. ตั้งชื่อเป็นรูปคำถาม
3. ตั้งชื่อแบบขัดความ
4. ตั้งชื่อเรื่องแบบตรงตัว
5. ตั้งชื่อแบบเร้าความสนใจ
6. ตั้งชื่อแบบเปรียบเทียบ

เมื่อพิจารณาการตั้งชื่อบทความของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีแล้วพบว่า มีความพิถีพิถันและประณีตในการสรรคำเพื่อการตั้งชื่อบทความให้มีลักษณะแปลกและน่าสนใจ มีทั้งหมด 5 วิธีด้วยกัน แต่ละวิธีมีความถี่ในการใช้ดังนี้

ลำดับที่	วิธีการตั้งชื่อบทความ	จำนวนครั้ง (จำนวนบทความ)
1	ตั้งชื่อเรื่องตามความสำคัญของเรื่อง	45
2	ตั้งชื่อเรื่องแบบเร้าความสนใจ	11
3	ตั้งชื่อเป็นรูปคำถาม	8
4	ตั้งชื่อเรื่องแบบเปรียบเทียบ	5
5	ตั้งชื่อเรื่องแบบขัดความ	1
		70

ผู้วิจัยได้กล่าวถึงรายละเอียดในแต่ละหัวข้อ ดังนี้

- 1.1 ตั้งชื่อตามความสำคัญของเนื้อเรื่อง (สิทธา พินิจภูวดล และคนอื่น ๆ . 2516 : 40 - 41) วิธีนี้ช่วยให้ผู้อ่านทราบความมุ่งหมายหรือจุดสำคัญของเรื่องก่อนที่จะอ่านเนื้อเรื่อง นิยมใช้กันมากสำหรับบทความเชิงวิชาการหรือบทความที่มีเนื้อหาหนัก ๆ อาจตั้งจากจุดใหญ่ ๆ ดังนี้

- 1.1.1 ตั้งตามจุดมุ่งหมายของเรื่อง
- 1.1.2 ตั้งตามปัญหาสำคัญที่เกี่ยวข้องกับเนื้อเรื่องโดยตรง
- 1.1.3 ตั้งตามเหตุการณ์สำคัญ
- 1.1.4 ตั้งตามสาระของเรื่อง

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้ตั้งชื่อลักษณะนี้เป็นแบบง่าย และตรงตามเนื้อเรื่องที่เขียน ผู้อ่านสามารถเข้าใจได้ทันที และทำให้ทราบเนื้อเรื่องที่กล่าวถึงบ้างอย่างคร่าว ๆ แต่รายละเอียดและความน่าสนใจนั้นผู้อ่านต้องติดตามอ่านเนื้อเรื่องจึงจะเข้าใจได้ชัดเจน ในการตั้งชื่อเรื่องตามความสำคัญของเนื้อเรื่องมีจำนวนมากที่สุดถึง 44 เรื่อง ได้แก่

- 1.1.1 ตั้งตามจุดมุ่งหมายของเรื่อง มี 18 เรื่อง ดังนี้

- เรื่อง "สยามกับพาณิชย์"
- เรื่อง "เทศพาณิชย์และกิจของเทศบาล"
- เรื่อง "การศึกษาชาติ"
- เรื่อง "จดหมายจากเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี"
- เรื่อง "การศึกษาวិชาการจากแง่ของผู้ให้"
- เรื่อง "สหศึกษาหรือเรื่องที่ทำให้เด็กหญิงชายเรียนปนกัน"
- เรื่อง "ความเห็นพ่อถึกเรื่องคดีการศึกษาแผนปัจจุบัน"
- เรื่อง "ความเห็นพ่อถึกเรื่องสยามใหม่"
- เรื่อง "มัธยมส์ถึก"
- เรื่อง "โรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว"
- เรื่อง "ความเห็นของนายพอร์ด มหาเศรษฐี"
- เรื่อง "การศึกษาเกษตรกรรม"
- เรื่อง "มนุษย์กับการศึกษา"
- เรื่อง "ความมุ่งหมายแห่งการศึกษา"
- เรื่อง "ชาวสยามกับชาวต่างประเทศ"
- เรื่อง "แผนศึกษาของมนุษย์"
- เรื่อง "อันตรายของเด็ก บุหรี่ และน้ำชากาแฟ"
- และเรื่อง "เสือป่าในหน้าที่พลเรือน"

บทความเรื่อง "สยามกับพาณิชย์" ในบทความเรื่องนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะกล่าวถึง การพาณิชย์กับคนไทยว่า คนไทยนั้นไม่ถนัดกับการค้าขายมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย อยุธยา จนถึงรัตนโกสินทร์ การค้าของคนไทยส่วนใหญ่จะอยู่ในเมืองต่างชาติเกือบหมด เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีสนับสนุนให้คนไทยเป็นพ่อค้า โดยเฉพาะพันธุ์เจริญ ท่านเห็นว่าเป็นทหารเอกที่จะมาช่วยทำการค้าขายแทนคนไทยทั่วไป ซึ่งบทความนี้จึงตามจุดมุ่งหมายที่เขียนบทความ

1.1.2 ตั้งตามปัญหาสำคัญ ที่เกี่ยวข้องกับเนื้อเรื่องโดยตรง จำนวน

2 เรื่อง ได้แก่

เรื่อง "ปัญหาการศึกษา"

และเรื่อง "ปัญหาศึกษาที่คนสนใจ"

บทความเรื่อง "ปัญหาการศึกษา" เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้นำเอาคำถามและความเห็นเกี่ยวกับการศึกษาของคนส่วนมากมาตั้งเป็นข้อบทความ โดยท่านได้ยกปัญหาที่คนกล่าวถึงขึ้นมาก่อนหลายประเด็น หลังจากนั้นท่านได้อธิบายวิธีแก้ปัญหานั้นที่ละประเด็น ท่านเห็นว่าการศึกษาคือเรื่องสำคัญยิ่งเราควรร่วมมือกันแก้ปัญหานั้นที่เกิดขึ้น และแก้ไขให้ถูกจุดเพื่อปัญหานั้นจะได้หมดไป ไม่ใช่รอให้รัฐบาลเป็นผู้แก้แต่เพียงฝ่ายเดียว

ส่วนบทความเรื่อง "ปัญหาศึกษาที่คนสนใจ" เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้ตั้งข้อเรื่องให้คนสงสัย สนใจว่าปัญหาการศึกษาอะไรที่คนสนใจ เรื่องที่คนกล่าวถึงมากในเวลานั้นคือเรื่องการใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาว่าทำไมจึงประกาศใช้ที่หัวเมืองก่อนกรุงเทพฯ และนักเรียนที่จบออกมานั้นมีปริมาณมากแต่ไม่ค่อยมีคุณภาพ ท่านได้อธิบายให้เหตุผลว่า รัฐบาลต้องการให้ทุกคนได้รับการศึกษาโดยทั่วหน้ากันจึงต้องประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาที่หัวเมืองก่อนกรุงเทพฯ เพราะคนในกรุงเทพฯ ส่งบุตรหลานเรียนหนังสืออยู่ก่อนที่จะมีการเกณฑ์ให้ไปเรียน และจะพัฒนาการศึกษาขึ้นไปเรื่อย ๆ จนมีคุณภาพเป็นที่พอใจของทุกฝ่าย

1.1.3 ตั้งตามเหตุการณ์สำคัญ จำนวน 14 เรื่อง ได้แก่

- เรื่อง "ออกจากมาตราทองคำ"
- เรื่อง "ข่าววิวาทกลางเมือง"
- เรื่อง "พระราชบัญญัติประถมศึกษา"
- เรื่อง "การส่งนักเรียนไปศึกษาที่ต่างประเทศ"
- เรื่อง จันทรุปราคาวันที่ 20 กุมภาพันธ์ 66"
- เรื่อง "ข่าวนามสกุล"
- เรื่อง "สามะไนครวีที่ป่วนทวีปละล่าน"
- เรื่อง "อนุโลมวิธีเกณฑ์ศึกษา"
- เรื่อง "ไปเที่ยวรถไฟสายนครราชสีมา"
- เรื่อง "ประเทศฝรั่งเศสเริ่มสอนหน้าที่มารดาแล้ว"
- เรื่อง "กำเนิดและความขยับลงแห่งราคา"
- เรื่อง "การศึกษาของเราเมื่อถึงศตวรรษที่แล้วมา"
- เรื่อง "ลูกเสือสยาม"

และเรื่อง "ความตกต่ำแห่งเศรษฐกิจเท่าที่เราก่อนพอจะเข้าใจได้ทุกคน"

บทความเรื่อง "ลูกเสือสยาม" เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีตั้งชื่อบทความแบบนี้เพราะว่า ขณะนั้นงานชุมนุมลูกเสือ เรียกว่า Jamboree ในพระนคร ท่านจึงตั้งชื่อตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และท่านต้องการสนับสนุนกิจการของลูกเสือชักจูงให้คนแลเห็นความสำคัญ ทั้งประสงค์ที่จะแสดงว่าการที่รัชกาลที่ 6 ทรงตั้งกองลูกเสือขึ้นนั้น เป็นการสมควรแล้ว โดยกล่าวว่า เหตุที่รัชกาลที่ 6 ทรงตั้งกองลูกเสือขึ้นมาเพราะอารยธรรมแบบตะวันตกหลังไหลเข้ามา และความเป็นอยู่ แต่โบราณของเรามีการเห็นแก่ตัวมาก ทั้งคนทั่วไปยังไม่เข้าใจเรื่องชาติจึงสมควรให้จัดตั้งกองลูกเสือและเสือป่า เพื่อแก้ปัญหานี้ให้หมดไป ท่านหวังว่าการลูกเสือคงจะเจริญสืบต่อไป

ส่วนบทความเรื่อง "การส่งนักเรียนไปศึกษาที่ต่างประเทศ" เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีตั้งชื่อบทความตามเหตุการณ์ คือในขณะนั้นประเทศไทยส่งนักเรียนไปศึกษาที่ต่างประเทศเป็นจำนวนมากทั้งที่ไปด้วยทุนของรัฐบาลและไปด้วยทุนส่วนตัว ท่านเห็นว่าการไปศึกษาที่ต่างประเทศ

เป็นเรื่องจำเป็น เพราะเป็นการไปรับ ถ่ายทอดวิชาความรู้ใหม่ ๆ หรือวิชาที่ประเทศของตนเอง
ยังบกพร่องอยู่ แม้ในปัจจุบันก็ยังคงมีนักเรียนไปศึกษาที่ต่างประเทศด้วยเหตุผลเดียวกันนั่นเอง

1.1.4 ตั้งตามสาระของเรื่อง มี 11 เรื่อง ดังนี้

- เรื่อง "สภาวะศึกษา"
- เรื่อง "เด็กสยาม"
- เรื่อง "รพินทร์นารถตะกุ่มกับชมพูวิป"
- เรื่อง "สหปาลีรัฐอินเดียน"
- เรื่อง "ภาษิต"
- เรื่อง "ชะอ้า"
- เรื่อง "ชาวสยาม"
- เรื่อง "สี่คว่ำ"
- เรื่อง "ตลกหลวง"
- เรื่อง "ศึกษาทัศน์"
- เรื่อง "ศาสนทนาทางวิทยของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี"

บทความเรื่อง "ศึกษาทัศน์" เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีตั้งชื่อบทความตามสาระของ
เรื่องดังกล่าวถึง การศึกษาของไทยโดยทั่วไปว่ามีการพัฒนาขึ้นจาก การเรียนเพื่อฝึกคนเข้ารับ
ราชการ เปลี่ยนมาเป็นเรียนเพื่อประกอบอาชีพอื่น และรัฐมีหน้าที่จัดการศึกษาให้กับประชาชน
ทั้งหญิงและชาย

1.2 ตั้งชื่อเรื่องแบบเร้าความสนใจ คือใช้วิธีพลิกแพลงด้วยการใช้ถ้อยคำ

แปลกใหม่ เพื่อให้สะดุดตา สะดุดใจผู้อ่าน (ลีลาวดี พินิจภูวนล และคนอื่น ๆ . 2516 : 41)

การตั้งชื่อบทความแบบเร้าความสนใจนี้ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้เลือกสรรถ้อยคำ
มาตั้งชื่อบทความโดยการใช้วิธีเล่นคำสัมผัสคล้องจองหรืออาจใช้คำพังเพย ใช้คำเปรียบเทียบ

มาตั้งชื่อ เป็นการสร้างความสนใจแก่ผู้อ่าน และเป็นการเชิญชวนให้ผู้อ่านติดตามที่จะอ่าน
เรื่องราวต่อไป สำหรับการตั้งชื่อแบบสร้างความสนใจนี้ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีตั้งชื่อไว้รวม
ทั้งหมด 11 เรื่อง ได้แก่

เรื่อง "โรคระบาดพบใหม่"

เรื่อง "ชาวบ้านนอกหาความชาวกรุง"

เรื่อง "เรื่องไม่เป็นเรื่อง"

เรื่อง "สหบาลีรัฐอเมริกาเข้าการศึกษา"

เรื่อง "นิทานเรื่องพิเสียม"

เรื่อง "เดี๋ยวนี้เราดีขึ้น"

เรื่อง "พรอพิเทียริงหรือตลาดหน้าคุก"

เรื่อง "ใครเป็นใครในบูรพทิศ"

เรื่อง "คนตายขายคนเป็น"

เรื่อง "การสุขาภิบาลสำหรับบุคคลและครอบครัวเป็นความรู้ เรื่องการต่อสู้ข้าศึกที่
เราไม่เห็นตัว"

และเรื่อง "พระอาทิตย์ผู้เป็นที่พึ่งแห่งโลก"

จากชื่อบทความทั้ง 11 เรื่องนี้ เป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่า เจ้าพระยา
ธรรมศักดิ์มนตรี มีศิลปะในการตั้งชื่อบทความให้สร้างความสนใจได้เป็นอย่างดี เพราะเมื่อผู้อ่าน
เห็นชื่อบทความแล้วมักจะเกิดคำถามขึ้นในใจว่าเรื่องนี้จะกล่าวถึงอะไร และเป็นไปในทำนองไหน
ซึ่งเป็นสิ่งที่ยากแก่การคาดคะเน เช่น เรื่องโรคระบาดพบใหม่นี้ เนื้อเรื่องกล่าวถึง โรคชนิดหนึ่ง
ที่รักษาให้หายได้ยากมาก สมัยก่อนโรคนี้เคยระบาดในประเทศอังกฤษ ปัจจุบันกำลังระบาดใน
ประเทศไทยโดยเฉพาะในคนวัยทำงาน เราควรช่วยกันกำจัดโรคนี้ให้หมดไปด้วยการให้การศึกษา
ซึ่งเป็นยาวนานเอกที่จะใช้รักษาโรคนี้ให้หายได้ ลงท้ายว่าโรคระบาดที่พบใหม่นี้คือ โรคช้เกียจ
นั่นเอง

บทความเรื่อง "ชาวบ้านนอกหาความชาวกรุง" คำว่าชาวบ้านนอก ในความรู้สึกของ
คนทั่วไป ส่วนใหญ่จะรู้สึกว่าเป็นคนไม่ค่อยมีความรู้ ไม่ทันสมัยแล้วทำไมชาวบ้านนอก

จะมาหาความกับชาวกรุง ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นผู้ทันสมัย เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีตั้งข้อบทรความให้ผู้อ่านสนใจใคร่ติดตามเนื้อหาในบทความ ซึ่งกล่าวถึงการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในทุกมณฑล เว้นในกรุงเทพฯ ยังไม่ประกาศใช้ ชาวบ้านนอกเกรงว่าเด็กที่อยู่ตามหัวเมืองจะหนีการเกณฑ์เข้าศึกษา เข้ามาอยู่ในพระนครกันหมด ท่านบอกว่าเด็กเหล่านั้นจะหนีเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ ไม่ได้ เพราะในกรุงเทพฯ นี้จะมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาเช่นเดียวกับตามหัวเมืองต่าง ๆ

สำหรับบทความเรื่อง "พรอพิเทียร์ริงหรือตลาดหน้าคูก" เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีตั้งข้อบทรความซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับการค้าที่ผู้ค้าเอากำไรอย่างรุนแรง หรือที่เราเรียกว่า ตลาดหน้าคูก พรอพิเทียร์ริง เป็นภาษาอังกฤษ หมายถึง การบีบคั้นเอากำไรมากเกินไปจนรัฐบาลอังกฤษออกกฎหมายป้องกันพรอพิเทียร์ริงนี้ เหตุที่ทำให้เกิดตลาดหน้าคูกในเมืองไทย เพราะแบบเรียนเกิดการขาดแคลน จึงทำให้มีผู้กักตุนหวังจะค้ากำไรเกินควร ท่านได้ชี้ให้เห็นถึงผลเสียของการค้ากำไรเกินควรและเสนอแนวทางแก้ไขไว้

1.3 ตั้งชื่อเป็นรูปคำถาม โดยนำจุดสำคัญของเรื่องมาตั้งเป็นประโยคคำถาม ทำให้ผู้อ่านเกิดความสงสัยและสนใจต่อไปเกี่ยวกับคำตอบที่จะได้จากการอ่านบทความนั้น ๆ

ลักษณะการตั้งชื่อเรื่องแบบคำถามนี้ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีใช้ตั้งข้อบทรความ 8 เรื่อง และเป็นคำถามที่สร้างความน่าสนใจให้แก่ผู้อ่านยิ่งนัก ได้แก่

เรื่อง "ความเจื้อยซ้ำมีประโยชน์อย่างไร"

เรื่อง "หญิงงามเมืองกับนักปราชญ์ใครทำให้มนุษย์หัวเสียมากกว่ากัน"

เรื่อง "คนมีวิชาควรทำการหรือไม่"

เรื่อง "คนที่มีความเจื้อยซ้ำนั้นจะรักษาให้หายได้หรือไม่"

เรื่อง "ถ้าตกลงไม่มีในโลกแล้ว โลกจะดีขึ้นหรือเลวลง"

เรื่อง "ทำไมเราจึงต้องเรียนภาษาต่างประเทศ"

เรื่อง "อิคอนอมิกส์หรือเศรษฐศาสตร์คืออะไร"

และเรื่อง "ทำไมประเทศทั้งหลายจึงทำการค้าขายที่เรียกว่ารัฐพาณิชย์"

บทความเรื่อง "ทำไมเราจึงต้องเรียนภาษาต่างประเทศ" เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้นำเอาคำถามและความเห็นที่คนส่วนมากไม่เห็นความจำเป็นของการเรียนภาษาต่างประเทศ มาตั้งเป็นข้อบทความ ก่อนที่ผู้เขียนจะตอบคำถามนี้ในเรื่อง ผู้เขียนได้ให้เหตุผลของการเรียน ภาษาต่างประเทศว่ามีความจำเป็นมากในการพัฒนาประเทศเพราะใช้ภาษาต่างประเทศเป็น เครื่องมือในการถ่ายทอดวิทยาการสมัยใหม่จากชาติตะวันตก แล้วนำมาประยุกต์ใช้กับบ้านเมือง ของตนเอง ดังนั้นเราจึงควรเรียนภาษาต่างประเทศ

หรือบทความเรื่อง "อิคอนอมิกส์ หรือ เศรษฐวิทยาคืออะไร" นั้น เจ้าพระยา ธรรมศักดิ์มนตรีตั้งข้อในรูปคำถามเช่นนี้ ทำให้ผู้อ่านต้องการทราบว่า อิคอนอมิกส์หรือเศรษฐวิทยา คืออะไร ซึ่งในระยะเวลาที่ท่านเขียนบทความนี้ เป็นระยะเวลาที่คำนี้ยังไม่แพร่หลาย เป็นคำใหม่ สำหรับคนไทย เมื่ออ่านบทความนี้แล้วจะทำให้รู้จักกับคำว่า อิคอนอมิกส์ หรือ เศรษฐวิทยาว่าเป็น วิชาเนื่องด้วยสมาคมแห่งมนุษย์ เฉพาะแต่ส่วนความขวนขวายของมนุษย์ เนื่องด้วยความต้องการ และความได้สมหมาย

1.4 ตั้งชื่อเรื่องแบบเปรียบเทียบ โดยอาศัยใจความสำคัญของเรื่องมาใช้ใน ความหมายทางอ้อมหรือเป็นลักษณะคำเปรียบเทียบ

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีตั้งข้อบทความแบบเปรียบเทียบนี้เพียง 5 เรื่อง แต่ท่าน สามารถตั้งชื่อได้อย่างมีความหมายและมีความไพเราะทั้งยังช่วยให้ผู้อ่านจำเรื่องได้ง่าย เพราะ ท่านมีความสามารถที่จะเปรียบเทียบความหมาย และค้นหาที่จะใช้แทนความเปรียบเทียบนั้น ได้อย่างเหมาะสม ได้แก่

เรื่อง "เปรียบเทียบการศึกษาสยามกับพม่า"

เรื่อง "กาแพงภาษี"

เรื่อง "เงินคือ แก้วสารพัดนึก"

เรื่อง "งานกับเล่น ข้อควรคิด"

และเรื่อง "งานกับเล่น เนื่องด้วยกายนคร"

บทความเรื่อง "กาแพงภาษี" เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เลือกว่าใช้คำซึ่งมีความหมาย ในทำนองเปรียบเทียบ เนื้อหาของบทความนี้กล่าวถึงการที่ประเทศต่าง ๆ ตั้งภาษีขาเข้าไว้สูง เพื่อกันไม่ให้สินค้าของประเทศอื่นเข้ามาในประเทศของตน เปรียบเหมือนการก่อกำแพงกันไม่ให้ สินค้าอื่นเข้ามาในประเทศตน ท่านไม่เห็นด้วยกับวิธีการนี้ท่านบอกว่า เป็นการฝืนธรรมชาติโลก ทุกประเทศควรจะหันหน้าเข้าหากันร่วมมือกันค้าขาย เพื่อช่วยให้เศรษฐกิจของโลกพ้นจากความ ตกต่ำ

1.5 ตั้งชื่อเรื่องแบบขัดความ (ลีลา พิณจูวอล และคนอื่น ๆ .

2516 : 41) เป็นวิธีการตั้งชื่อให้มีความขัดแย้ง หรือตรงกันข้ามกับสิ่งที่ควรจะเป็น โดยเร้า ความสนใจของผู้อ่านให้ต้องการอ่านเนื้อเรื่อง เพื่อคลี่คลายความขัดแย้งนั้น

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีตั้งชื่อเรื่องแบบขัดความเพียง 1 เรื่อง เป็นการตั้งชื่อโดยใช้ ความตรงข้ามกัน ทำให้ผู้อ่านเกิดความสงสัย และสนใจใคร่ทราบเนื้อเรื่องต่อไป ได้แก่ เรื่อง บ่าวกลับเป็นนาย

โดยทั่วไปแล้วคำว่า "บ่าว" ควรจะเป็นคนรับใช้มากกว่า แต่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี กลับใช้คำว่า บ่าวกลับเป็นนายแทน ทั้งนี้เป็นวิธีการตั้งชื่อที่แปลกและน่าสนใจมากในความหมาย ของชื่อ และเนื้อเรื่องนั้น กล่าวถึง คนเราสร้างเงินขึ้นมาเพื่อเป็นเครื่องมือแลกเปลี่ยนสะดวกใน การใช้จ่าย คนสร้างเงินขึ้นมาคนควรจะได้เป็นนายของเงิน แต่เหตุการณ์ในปัจจุบันเปลี่ยนไป คนเปลี่ยนเป็นผู้รับใช้เงิน ทุทุกสิ่งทุกอย่าง เพื่อให้ได้เงินมา นับถือเงินตราเป็นพระเจ้า เงิน จึงกลายเป็นนาย

ความสัมพันธ์ระหว่างการตั้งชื่อบทความและการเสนอแนวคิด

ชื่อบทความทั้งหมดที่วิเคราะห์ในประเด็นนี้สอดคล้องกับแนวคิดมีรายละเอียด ดังนี้ การตั้งชื่อตามความสำคัญของเรื่อง เช่น เรื่อง สยามกับพาณิชย์ เนื้อเรื่องบทความ กล่าวถึง การค้าขายภายในของไทยตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา กรุงรัตนโกสินทร์ และนิสัยการค้าขายของคนไทย แนวคิดสำคัญของบทความนี้จะชี้ให้เห็นว่าคนไทยไม่มีความถนัด

ในด้านการค้าขายมาตั้งแต่สมัยโบราณ ท่านจึงตั้งชื่อบทความว่า สยามกับพาณิชย์ ซึ่งสอดคล้องกับความสำคัญของเรื่องทีกล่าวถึงการค้าขายกับคนไทยในแง่มุมต่าง ๆ ตลอดบทความ

การตั้งชื่อเรื่องแบบเร้าความสนใจ การเขียนบทความมีจุดมุ่งหมายในการเขียนประการหนึ่งคือ ให้นักสนใจอ่านบทความที่เขียนขึ้นมานั้น การตั้งชื่อเรื่องให้เร้าความสนใจของผู้อ่านก็เป็นอีกกลวิธีหนึ่งที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี นำมาใช้เพื่อชักจูงให้ผู้อ่านสนใจบทความ เช่น เรื่อง ชาวบ้านนอกหาความชาวกรุง แนวคิดในบทความนี้คือ ต้องการเรียกร้องให้ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในกรุงเทพฯ แต่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีไม่ตั้งชื่อเรื่องตรงตามแนวคิดท่านตั้งแบบเร้าความสนใจว่าทำไมชาวบ้านนอกในความรู้สึกของคนทั่วไป คงจะ ไม่มีความเก่งกล้าจนสามารถกล่าวหาชาวกรุงได้ ชื่อเรื่องแบบนี้จึงเร้าความสนใจผู้อ่านได้ดี

ตั้งชื่อเรื่องเป็นรูปคำถาม เช่น เรื่อง ทำไมเราจึงต้องเรียนภาษาต่างประเทศ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ตั้งชื่อบทความนี้สอดคล้องกับแนวคิดในการเขียนบทความเรื่องนี้ เนื่องจากว่าในขณะนั้นคนไทยส่วนใหญ่จะ ไม่รู้ภาษาต่างประเทศและไม่เห็นความสำคัญของภาษาต่างประเทศ มีคำถามเกิดขึ้นในใจของคนทั่ว ๆ ไปว่า ทำไมเราจึงต้องเรียนภาษาต่างประเทศ การตั้งชื่อบทความในลักษณะนี้ เท่ากับเป็นการตั้งคำถามที่ตรงกับใจของคนที่มีความคิดในลักษณะนี้ เนื้อหาของบทความได้ตอบคำถามและอธิบายถึงความจำเป็นต่าง ๆ ที่ทำให้เราต้องเรียนภาษาต่างประเทศ

การตั้งชื่อบทความแบบเปรียบเทียบ แนวคิดในบทความเรื่อง "เงินคือแก้วสารพัดนึก" กล่าวถึง คนสามารถใช้เงินซื้อได้ทุกอย่างทุกอย่าง แม้กระทั่งตำแหน่ง ท่านเห็นว่าคนควรจะขยันทำงาน และประหยัดเพื่อจะมีเงินตราไว้ใช้สอย

ตั้งชื่อแบบขัดความ เช่น บทความเรื่อง "บ่าวกลับเป็นนาย" แนวคิดในบทความนี้ ต้องการเสนอให้เห็นว่า คนเป็นทาสของเงินตรา ชื่อของบทความนี้จึงสอดคล้องกับแนวคิด ที่ว่า บ่าวกลับเป็นนาย แทนที่บ่าวจะเป็นคนรับใช้กลายเป็นนาย คนที่สมควรจะได้เป็นนายกลับกลายเป็นบ่าว ชื่อของบทความนี้น่าสนใจทำให้คนติดตามอ่านว่าทำอย่างไรบ่าวจึงกลับมาเป็นนายได้

การตั้งชื่อเรื่องของบทความมีความสัมพันธ์กับแนวคิด เพราะชื่อเรื่องนั้นสื่อความหมายให้รู้ว่าบทความนี้ชื่ออะไร มีเรื่องเกี่ยวกับอะไร ก่อนที่จะเป็นบทความได้นั้น จะต้องมีความคิดมาก่อน ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า แนวคิดเป็นข้อเกิดของบทความนั่นเอง

2. การเขียนความนำ

โมรี ชื่นสำราญ (2530 : 14) ได้ให้คำอธิบายความหมายของคำว่า ความนำ ว่า

...ความนำ หมายถึง ข้อความที่เขียนไว้ตอนต้นเรื่อง ใช้เป็นสิ่งที่ช่วยเร่งเร้าใจและความคิดของผู้อ่านให้ติดตามเนื้อเรื่องต่อไป และควรเขียนให้น่าสนใจ ตรงเป้าหมายสั้น ได้ความดี ตามปกติส่วนที่เป็นความนำ อาจจะเขียนด้วยข้อความสั้น ๆ แต่สามารถสื่อความคิดที่ผู้เขียนต้องเน้นไว้ได้ตลอดเรื่อง และเป็นส่วนที่ช่วยโน้มน้าวจิตใจผู้อ่านเป็นสองหรือสามเท่าที่จะติดตามอ่านเนื้อเรื่องต่อไป...

สิทธา พินิจกุล และคนอื่น ๆ (2516 : 82 - 83) ได้แบ่งลักษณะการเขียนความนำหรือการขึ้นต้นไว้ 11 ลักษณะ คือ

1. ขึ้นต้นด้วยข้อความที่เป็นข่าว
2. ขึ้นต้นด้วยข้อความที่เป็นคำถาม
3. ขึ้นต้นด้วยการบอกจุดมุ่งหมายของการเขียนบทความนั้น ๆ
4. ขึ้นต้นด้วยบทสรุปใจความสำคัญของบทความนั้น
5. ขึ้นต้นด้วยสุภาษิต บทกวี คำกล่าว หรือคำอุปมาอุปไมย
6. ขึ้นต้นด้วยเรื่องเกร็ดขำขัน
7. ขึ้นต้นด้วยข้อความที่กระทบใจ
8. ขึ้นต้นด้วยบทพรรณนา
9. ขึ้นต้นด้วยข้อความที่เป็นเรื่องเล่า นิทานหรือนิยาย

10. เริ่มต้นด้วยการเอ่ยถึงความหลัง สภาพหรือปรากฏการณ์

11. เริ่มต้นด้วยการสนทนาปฏิสนธิ์ผู้อ่านโดยตรง

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเขียนความนำบทความหลายลักษณะ ผู้วิจัยได้จัดแยกแต่ละลักษณะ และเรียงลำดับการใช้ตั้งแต่จำนวนมากไปหาจำนวนน้อย ดังตารางต่อไปนี้

ลำดับที่	ลักษณะการเขียนความนำ	จำนวนครั้ง (จำนวนบทความ)
1	เริ่มต้นด้วยการบอกจุดมุ่งหมายของการเขียนบทความ	18
2	เริ่มต้นด้วยการเอ่ยถึงความหลัง สภาพหรือปรากฏการณ์	17
3	เริ่มต้นด้วยการให้คำจำกัดความหรืออธิบายศัพท์	8
4	เริ่มต้นด้วยการบอกบทสรุปใจความสำคัญของบทความ	7
5	เริ่มต้นด้วยข้อความที่เป็นข่าว	7
6	เริ่มต้นด้วยข้อความที่เป็นเรื่องเล่า	6
7	เริ่มต้นด้วยข้อความที่เป็นคำถาม	5
8	เริ่มต้นด้วยคำกล่าวหรือคำอุปมาอุปไมย	2
		70

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เขียนความนำในลักษณะต่าง ๆ ดังกล่าว ซึ่งท่านเขียนด้วยภาษาที่ง่าย สร้างความเข้าใจได้ชัดเจนเป็นการสร้างความคุ้นเคยและความรู้สึกใกล้ชิดให้แก่ผู้อ่าน พร้อมทั้งให้ความรู้และความเพลิดเพลินเกี่ยวกับสาระต่าง ๆ เช่น ความรู้ในเรื่องการสอนแบบเรียน เรื่อง เศรษฐกิจ เป็นเรื่องเข้าใจยาก ท่านก็นำมาเขียนให้ผู้อ่านสนใจที่จะติดตามอ่านบทความต่อไปจนจบเรื่อง การเขียนความนำของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี มีรายละเอียดต่าง ๆ ดังนี้

2.1 ความหมายที่ขึ้นต้นด้วยการบอกเจตนาและจุดมุ่งหมายของการเขียนบทความ
 การเริ่มต้นความนำด้วยวิธีนี้ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เขียนแสดงความประสงค์และบอกความ
 เป็นมาในการเขียนบทความ ให้ผู้อ่านทราบทันทีว่าบทความเรื่องนี้มีเนื้อหาสาระไปในเรื่องใด
 เขียนขึ้นเพื่ออะไร ต้องการเสนอข้อมูลเกี่ยวกับเหตุการณ์ใดแก่ผู้อ่าน เป็นเรื่องการศึกษา
 เศรษฐกิจ หรือต้องการเสนอความคิดเห็น

การเขียนความนำที่บอกเจตนาหรือจุดมุ่งหมายของการเขียนบทความมีจำนวน 18 เรื่อง
 เป็นวิธีที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีใช้ในการเขียนบทความมากที่สุด มีรายชื่อ ดังนี้

"คำสนทนาทางวิทยุของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี"

"จดหมายจากเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี"

"การศึกษา - วิจารณ์จากแง่ของผู้ให้"

"โรงเรียนข้าราชการพลเรือนในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว"

"ความมุ่งหมายแห่งการศึกษา"

"มัยยัสถ์"

"สหปาลีรัฐอินเดีย"

"เปรียบเทียบการศึกษายามกับพม่า"

"อนุโลมวิธีเกณฑ์ศึกษา"

"ชะอ่า"

"ความตกต่ำแห่งเศรษฐกิจเท่าที่เราน่าพอจะเข้าใจได้ทุกคน"

"ข่าวกลับเป็นนาย"

"เดี๋ยวนี้เราดีขึ้น"

"สยามกับพาณิชย์"

"กำไรและค่าขึ้นลงแห่งราคา"

"ใครเป็นใครในบูรพทิศ"

"การสุขาภิบาลสำหรับบุคคลและครอบครัว เป็นความรู้ เรื่องการต่อสู้ข้าศึกที่เราแล

ไม่เห็นตัว"

และ "พระอาทิตย์ผู้เป็นที่พึ่งแห่งโลก"

บทความเรื่อง "ความมุ่งหมายแห่งการศึกษา" ขึ้นต้นเรื่องด้วยการบอกจุดมุ่งหมายในการเขียนบทความเรื่องนี้ว่าท่านเขียนเพื่อมุ่งแสดงให้คนทั่วไปรู้ว่าการจัดการศึกษาของไทยนี้มีจุดมุ่งหมาย มีทิศทางในการจัด ไม่ใช่จัดเรื่อย ๆ ไป ไม่มีจุดมุ่งหมาย จุดมุ่งหมายโดยทั่วไปของการให้การศึกษาคือ ให้มีวิชาชีพ มีวิชาที่ปลูกสติปัญญา มีจรรยาดี และรู้จักบำรุงรักษาร่างกาย ให้มีสุขภาพพลานามัยสมบูรณ์ หัดให้เป็นมนุษย์นั่นเอง ดังข้อความว่า

ข้าพเจ้ารับภาระหนักในการที่รับมาพูดด้วยเรื่องใหม่ในเวลาราวชั่วโมงเดียว แต่ข้าพเจ้าจะลองพยายามทำความเข้าใจให้ชัดเจนตามแต่จะได้อันจะทำสิ่งใดเพื่อให้ได้รับผลสมความปรารถนา เป็นธรรมดาที่ต้องตั้งความมุ่งหมายให้แน่ชัด ผลสำเร็จเปรียบด้วยเป้าหมายมุ่งหมายเปรียบด้วยการเล็งให้ถูกเป้า การมุ่งเข้าไปสู่เป้าหมาย ถ้าเป็นหนทางไกลและสะดวกอาจเดินตัดตรงและถึงได้ง่าย ถ้าเป็นหนทางไกลและไม่สะดวก เช่น มีเครื่องก้างกีดขวาง ทางที่มุ่งเดินก็ชวนให้มีอาการกัวตแวง แต่การมุ่งเฉพาะเป้าหมายนั้นเป็นเครื่องช่วยให้เลือกทางได้ไกลที่สุดและสะดวกที่สุด อาจถึงได้ในเวลาเร็วที่สุด ดีกว่าที่จะคอยคุ่มเดินไปตามที่ ซึ่งนับว่าวกเวียนอ้อมค้อมทบทวน กว่าที่จะถึงก็เสียเวลามาก เป้าแห่งศึกษานี้เป็นเป้าหมายอยู่ในหนทางไกล แลดูเกือบสุดสายตา เหตุฉะนั้น ไม่ว่าจะสำหรับประเทศใด การที่มุ่งหมายจัดให้ได้ผลสำเร็จหรือใกล้เคียงกับความประสงค์จึงตกอยู่ในฐานกัวตแวงววงวนไม่มากนักน้อย บางทีอาจเห็นเป้าหมายผิดและหมายผิดไปก็ได้ เพราะความไกลนั่นเอง...

("ความมุ่งหมายแห่งการศึกษา," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1.

ม.ป.ป. : 65 - 67)

บทความเรื่อง "กำเนิดและค่าขึ้นลงแห่งราคา" เจ้าพระยาธรรมาศกัณฐ์เขียนโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ความรู้ในเรื่องราคาสินค้าว่ามีการขึ้นลงตามฤดูกาลหรือตามความต้องการของคน สิ่งใดที่มีคนต้องการมากแต่สินค้ามีจำนวนน้อย สินค้านั้นก็จะมีราคาแพง หรือสิ่งใดที่มีคนต้องการน้อย แต่สินค้ามีจำนวนมาก สินค้านั้นก็จะมีราคาถูก ดังข้อความว่า

เราทราบกันอยู่แล้ว ราคาของย่อมไม่คงที่ ขึ้น ๆ ลง ๆ อยู่เสมอ ของบางอย่างราคาเปลี่ยนแปลงได้มาก ๆ เช่น ผลไม้ เป็นต้น ราคาเมื่อแรกมีหรือเมื่อวางผิดกับเมื่อเวลาระบุมาก ของบางอย่างราคาค่อนข้างแน่นอน หากจะขึ้นลงบ้างก็ไม่ฮวบฮาบและเป็นชั่วคราว ชั่วคราว เช่น ข้าวสาร ไม้ขีดไฟ เป็นต้น ปัญหาจึงเกิดขึ้นว่าทำไมราคาสິงของจึงขึ้น ๆ ลง ๆ และเป็นปัญหาที่ปากคอกซึ่งใคร ๆ ก็คุ่น แต่โดยมากไม่สนใจนักถ้าลองนึกเข้า อาจฟังผิด ฟังถูกก็ได้ เพราะฉะนั้นจึงเป็นข้อวินิจฉัยเพื่อประดับปัญญาในทางเศรษฐศาสตร์ ส่วนหนึ่ง ตัวอย่างความฟังผิดนั้น เช่น เข้าใจว่า ราคาสິงของนั้นขึ้นลงตามใจของผู้ขาย ชื่อนี้เห็นได้ง่ายว่าผิดแน่ เพราะผู้ขายคงต้องการแต่จะขึ้นราคา ถ้าทำได้ตามใจชอบใจ จะยอมลด เพราะราคาจะเปลี่ยนไปในทางขึ้นถ่ายเดียว เพื่อค้นหาความจริงเรื่องราคาขึ้นลง จำจะต้องกำหนดให้แน่เสียก่อนว่า ราคานั้นคืออะไร และใครเป็นผู้ตั้ง คือมันมี กานะใดอย่างไร...

("กำเนิดและความขึ้นลงแห่งราคา," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของกรุงเทพ เล่ม 2.

2467 : 270 - 271)

บางครั้งเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี แสดงจุดมุ่งหมายในการเขียนบทความไว้ตรง ๆ เช่น ในบทความเรื่อง "โรงเรียนข้าราชการพลเรือนในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" ท่านเป็นผู้หนึ่งที่มีส่วนร่วมในการทำงานเกี่ยวกับการศึกษามาโดยตลอด ท่านจึงต้องการให้คนทั่วไปได้รู้ความเป็นมาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ท่านจึงเขียนบทความนี้ขึ้นมาดังข้อความว่า

เมื่อประกาศตั้งโรงเรียนข้าราชการพลเรือนในต้นรัชกาลนั้นเป็นเวลาเพียง 4 ปีเท่านั้น ความเป็นไปของโรงเรียนซึ่งเป็นรากเหง้า เค้าเจื้อนแห่งมหาวิทยาลัยในข้างหน้ายังไม่ทันปรากฏแก่ตามหาชน ข้าพเจ้าผู้ได้ทราบการงานของโรงเรียนข้าราชการพลเรือนจึงขอแถลงการณ์ที่อดีต ปัจจุบันและอนาคตของมหาวิทยาลัยนี้ เพื่อให้มหาชนชาวเรา

ได้ทราบไว้พอเป็นเค้า จะได้เป็นเครื่องส่งเสริมความปิติยินดีว่า พระมหานครอันเป็นที่เชิดชูเกียรติของประเทศที่รักแห่งเราก็จะได้มีมหาวิทยาลัยที่พอจะเอาเขาได้สักวันหนึ่ง เพราะในบัดนี้มหาวิทยาลัยแห่งนั้นได้สมภพแล้ว แต่หากยังเยาว์วัยอยู่เท่านั้น...

("โรงเรียนข้าราชการพลเรือนในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," หนังสือพิมพ์โรงเรียนข้าราชการพลเรือน. 2457 : 15 - 16)

2.2 ความน่าที่ขึ้นต้นด้วยการเอ่ยถึงความหลัง สภาพหรือเหตุการณ์ในอดีตที่เคยเขียนบทความนั้น ๆ แล้วผู้เขียนต้องการแสดงความคิดเห็นแนวใหม่เกี่ยวกับทางด้านเศรษฐกิจและการศึกษา การเขียนความน่าขึ้นต้นมักจะเขียนในกรณีที่มีความเรื่องนั้นเป็นเรื่องใหม่ เป็นเรื่องที่น่าสนใจ และส่วนใหญ่แล้วผู้อ่านยังไม่มีความเข้าใจ ไม่มีความรู้ในเรื่องนั้น ๆ ดีพอ จึงต้องนำเรื่องนั้นมาเขียนซ้ำกันหลาย ๆ ครั้ง ในเรื่องเดียวกัน ในการเขียนแต่ละครั้งจะกล่าวถึงในแง่มุมที่ต่างกันออกไป

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เขียนความน่าด้วยการเอ่ยถึงความหลังทั้งหมด 17 เรื่อง มีรายชื่อดังนี้

"การศึกษาเกษตรกรรม"

"ปัญหาศึกษาที่คนสนใจ"

"ความเห็นพ่อถึกเรื่องคดีการศึกษาแผนปัจจุบัน"

"สภาวะศึกษา"

"เด็กสยาม"

"ชำนามสกุล"

"ความเห็นถึกเรื่องสยามใหม่"

"สหบาลีรัฐอเมริกาบ้การศึกษา"

"กาแพงภาษี"

"ออกจากมาตราทองคำ"

"พระราชบัญญัติประถมศึกษา"
 "ความเห็นของนายพอร์ดมหาเศรษฐี"
 "ทำไมประเทศทั้งหลายจึงทำการค้าขายที่เรียกว่ารัฐพาณิชย์"
 "คนตายขายคนเป็น"
 "งานกับเล่น เนื่องด้วยกายนคร"
 "หญิงงามเมืองกับนักปราชญ์ ใครทำให้มนุษย์หัวเสียมากกว่ากัน"
 "ไปเที่ยวรถไฟสายนครราชสีมา"

บทความเรื่อง "ปัญหาศึกษาที่คนสนใจ" เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้ท้าวความถึง
 ข่าวนิพนธ์หนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่งที่ลงเกี่ยวกับปัญหาการศึกษา เช่น ปัญหาโรงเรียนของเอกชนสอนได้
 ดีกว่าโรงเรียนของรัฐบาล หรือรัฐบาลตั้งโรงเรียนมากเกินไปครูไม่พอ เป็นต้น ซึ่งท่านได้นำข่าว
 ที่อ้างถึงนั้นมาอธิบายในบทความ ดังข้อความขึ้นต้นว่า

พ่อตี๊กหนังสือพิมพ์เดินตรงขึ้นบันได เรือมหาข้าพเจ้าบอกว่ามีจดหมายในบางกอกโตมส์
 ลงนามเพียตลส์ว่าแก่กับข้าพเจ้า แต่สำหรับแกไม่เสียหายเพราะเขากลับจะชมเสียอีก
 แต่สำหรับข้าพเจ้ามีข้อคัดค้านมากอยู่ ข้าพเจ้าไม่ตอบหรือ พูดกลางแกลงบางกอกโตมส์
 วันที่ 16 พฤษภาคมให้ดู ข้าพเจ้าตอบว่าได้อ่านแล้ว แต่ยังไม่เคยเป็นนักเขียนหนังสือข่าว
 และยังไม่อยากเป็น ที่อุตลส์ห้จดความเห็นของพ่อตี๊กและอะไรต่ออะไรเป็นครั้งคราว ก็เพื่อ
 ช่วยแมกกาซีนต่าง ๆ ให้มีเรื่องเป็นเรื่องบ้าง ไม่เป็นเรื่องบ้าง ตามค้ำักขวนของเพื่อนฝูง
 เพื่อให้เป็นบันเทิงใจแก่ผู้อ่าน ซึ่งเหนื่อยงานมาแล้ว หันเข้าหาหนังสืออ่านเล่นเป็นเวลา
 พักผ่อนเท่านั้น พ่อตี๊กประหลาดใจที่ข้าพเจ้าพูดอย่างอ่อย ๆ คุยไม่ไกรธเสียเลย แกะยั้งคะยอ
 ให้ข้าพเจ้าตอบ จนข้าพเจ้ารำคาญต้องอธิบายว่า นี่แหละเป็นสิ่งหนึ่งที่พ่อตี๊กจะต้องทำ คือ
 ตกลงกับผู้มีความเห็นไม่ตรงกันว่า เรามีความเห็นแตกต่างกันได้โดยไม่ต้อง ไกรธกัน ในที่สุด
 เมื่อแกจะให้ตอบให้ได้ เพราะปัญหาการศึกษาเกี่ยวข้องกับประโยชน์ของบ้านเมืองอยู่ ข้าพเจ้า

จึงตกลงว่า เอาละที่เราพูดกันวันนี้แหละข้าพเจ้าจะบันทึกไว้ให้วิทยากรย์เพื่อประโยชน์
เช่นว่านี้เท่านั้น...

(“ปัญหาศึกษาที่คนสนใจ,” ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 148)

ในขณะที่มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา ให้เด็กทุกคนได้เรียนหนังสือตาม
อัฒภาพ ตามความรู้ความสามารถและความสนใจ เรื่องพระราชบัญญัติประถมศึกษานี้เป็นเรื่องที่
ทุกคนให้ความสนใจมาก เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเขียนถึงเรื่องนี้หลายครั้งในแง่มุมต่าง ๆ กัน
ในบทความเรื่อง “พระราชบัญญัติประถมศึกษา” “ความเห็นพ่อถึกเรื่องศตการศึกษาแผนปัจจุบัน”
ท่านได้เขียนความนึกเกี่ยวกับเรื่องนี้ โดยท้าวความเดิมว่า ทำไมพระราชบัญญัติฉบับนี้จึงเกณฑ์แต่
เด็กต่างจังหวัดเข้าเรียน ทำไมไม่เกณฑ์เด็กในกรุงเทพฯ เรียนด้วย เพราะคนในกรุงเทพฯ มี
หลายระดับทั้งคนรวยและคนจน คนรวยก็สนใจที่จะให้ลูกได้รับการศึกษา แต่คนจนไม่สนใจที่จะให้
ลูกศึกษาเล่าเรียน จึงควรที่จะประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในกรุงเทพฯ ด้วย ดังข้อความ
ในบทความเรื่อง “พระราชบัญญัติประถมศึกษา”

วันหนึ่งที่บ้านคุณพระมีงาน พ่อถึกเป็นพวกเจ้าของบ้าน พลเสรีจการตั้งน้ำชา หมากบู่หรือ
แล้วก็แอบเข้ามาออกค้อย ๆ ที่ข้าพเจ้าว่า ลูกแม่อ่อมหลานคุณพระที่บ้านโตนดได้รับ
หมายเกณฑ์ให้เข้าโรงเรียนในต้นศกหน้านี้แล้ว แต่ส่วนลูกของคุณพระที่กรุงเทพฯ นี้
ไม่เห็นมีใครถูกเกณฑ์สักคน แต่คุณพระก็ส่งลูกเข้าโรงเรียนทุกคนอยู่นั่นเอง เดียวนี้
ลูกนังแพนแม่ครัวของคุณพระนั้นแหละท้ออย่างไรจึงจะได้เข้าโรงเรียนบ้าง เกณฑ์เขา
ก็ไม่เกณฑ์ อายุก็เลยเจ็ดขวบไปแล้ว คุณพระท่านให้นังแพนส่งลูกเข้าโรงเรียนเองเพราะ
ตัวก็มีเงินเดือนอยู่แล้ว แต่นังแพนเล่นไฟไม่ได้หยุด เงินที่ควรจะเสียเพื่อการศึกษาของลูก
ไหลไปเสียในวงไฟหมด การศึกษาในกรุงเทพฯ ก็แพงเสียด้วย เพราะยังไม่มีโรงเรียน
ประชาบาลที่ไม่เก็บค่าเล่าเรียน ข้าพเจ้าบอกพ่อถึกว่าต้องค้อยให้กรุงเทพฯ ใช้

พระราชบัญญัติประถมศึกษาเสียก่อน พ่อถึกก็ส่ายหน้าแล้วก็ไปเอาใจใส่ในเรื่องที่ชา และการเลี้ยงต่อไป...

("พระราชบัญญัติประถมศึกษา," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 24 - 25)

บทความเรื่อง "การศึกษาเกษตรกรรม" เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้เริ่มต้นความนำบทความโดยอ้างถึงว่าการศึกษาของคนควรได้รับทั้งด้านสามัญและวิสามัญศึกษา ดังนั้นเพื่อให้คนมีความรู้ครบถ้วนสมบูรณ์จึงควรเรียนวิสามัญด้วย ในที่นี้ วิสามัญศึกษา หมายถึง วิชาเกี่ยวแก่ออาชีพ เช่น เกษตรกรรม พาณิชย เป็นต้น ดังข้อความ

ธรรมเนียมโบราณการศึกษาเป็นงานเฉพาะตัว ไม่จำเป็นต้องเรียนทั่วหน้า วิชาที่เรียนคือ เลขและหนังสือ ซึ่งในภาษาอังกฤษเรียกว่า The 3 Rs ธรรมเนียมเป็นเช่นนี้เหมือนกันทั้งตะวันออกและตะวันตก ต่อมาได้เกิดมีการเปลี่ยนแปลงขึ้นในเมื่อไม่กี่ศตวรรษที่แล้วมานี้เอง ว่าชาติหรือประเทศจะเจริญก็เพราะคนทั้งชาติ เจริญโดยได้รับการศึกษาทั่วหน้า จึงเกิดวางแผน "ศึกษาชาติ" กันขึ้นในแผนการศึกษาชาตินี้เอง ต้องวางขึ้นการศึกษาเป็นประถม มัธยม อุดม เพื่อให้ชนทุกชั้นเรียนได้ตามภูมิปัญญา กับให้มีทั้งสามัญและวิสามัญศึกษา เพื่อทุกคนได้มีความรู้ทางอาชีพพอควรแก่อัตภาพ วิสามัญศึกษาที่กล่าวนี้โดยประเภทเป็น เกษตรกรรม อุตสาหกรรม และพาณิชยกรรม...

("การศึกษาเกษตรกรรม," บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ. 2514 : 60)

2.3 เริ่มต้นความนำด้วยการให้คำจำกัดความหรืออธิบายศัพท์ วิธีการเขียนเช่นนี้ใช้เมื่อต้องการอธิบายคำศัพท์ หรือคำจำกัดความที่เป็นจุดสำคัญของเรื่องให้ผู้อ่านเข้าใจและสนใจเสียก่อนที่จะดำเนินเรื่องต่อไป

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ใช้วิธีขึ้นต้นบทความด้วยการให้คำจำกัดความหรือคำอธิบาย
ศัพท์ด้วยกันทั้งหมดจำนวน 8 เรื่อง มีดังนี้

"ชาวสยามกับชาวต่างประเทศ"

"ภานิชิต"

"แผนศึกษาของมนุษย์"

"งานกับเล่น - ข้อควรคิด"

"เงินคือแก้วสารพัดนึก"

"มธยัสถ์"

"พรอพิเทียริงหรือตลาดหน้าคูก"

"เสือป่าในหน้าที่พลเรือน"

บทความเรื่อง "พรอพิเทียริงหรือตลาดหน้าคูก" เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีอธิบาย
คำศัพท์ "พรอพิเทียริง" ว่าหมายถึงอะไร แล้วจึงเขียนเนื้อหาต่อไป เมื่อผู้อ่านอ่านบทความ
จบแล้วจะทราบว่พรอพิเทียริง คืออะไร มีผลอย่างไรกับคนทั่วไป ดังข้อความว่า

พรอพิเทียริงเป็นภาษาอังกฤษ และเป็นคำใหม่ที่เพิ่งบัญญัติขึ้น กฎหมายป้องกันพรอพิเทียริง
ของอังกฤษที่ออกเมื่อ ค.ศ. 1919 ไขความไว้ว่า พรอพิเทียริงคือการบีบคั้นเอากำไร
เกลือกิน อันมิชอบด้วยเหตุผล ซึ่งกฎหมายนั้นถือว่าเป็นอนุตติธรรม และผิดครรลองจรรยา
กฎหมายป้องกันพรอพิเทียริงนี้เป็นผลของการมหาสงครามอย่างหนึ่ง คือเมื่อความปั่นป่วนทาง
เศรษฐกิจเกิดขึ้นแก่โลก ทำให้ความต้องการและความประสงค์ผิดปกติไปหมด เข้าของ
ขึ้นราคา ราคาเงินตราตกต่ำและเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ก็ย่อมเป็นเหตุให้เกิดมีการค้ากำไร
อย่างรุนแรงท่านองที่เรารู้จักว่าตลาดหน้าคูก...

("พรอพิเทียริงหรือตลาดหน้าคูก," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 2.

บทความเรื่อง "เงินคือแก้วสารพัดนึก" เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ให้คำจำกัดความคำว่า "เงิน" ไว้ในคำขึ้นต้นของบทความ ท่านเปรียบเทียบเงินเป็นเหมือนแก้วสารพัดนึกจะดลบันดาลอะไรให้ใคร ๆ ได้สมใจนึก สังคมในัจจุบันเป็นสังคมที่แข่งขันกันทางเศรษฐกิจ มีเงินเป็นเครื่องมือแลกเปลี่ยน และเป็นเครื่องวัดฐานะทางสังคม ดังข้อความว่า

เงิน ซึ่งหมายความว่า เครื่องวัดสำหรับการแลกเปลี่ยน อันเราให้ชื่อว่า เหรียญกระษาปณ์ หรือ เงินตรา เพื่อให้แปลกไปจากเงิน ซึ่งเป็นชื่อสำหรับเรียกโลหะธาตุขาวอันมีค่านี้ เราสมมติกันว่าเป็นแก้วสารพัดนึก มาแต่คึกคักบรรพ์ ยิ่งต่อมาในสมัยที่เจริญเช่นเดี๋ยวนี้ เงินตราก็ยังเป็นแก้วสารพัดนึกมากขึ้น แต่ก่อนนี้เราเคยเฝ้าเพื่อนเงินของเราว่า ประเทศเขาซื้อตันท่งหรือยศ บรรดาศักดิ์ได้ด้วยเงินตรา แต่เดี๋ยวนี้คำสัพยอกนั้นมาได้แก่เราเอง อย่าเพิ่งเข้าใจว่าข้าพเจ้าหาความหรือแกล้งใส่ร้าย...

("เงิน คือแก้วสารพัดนึก," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 2. 2467 : 258)

2.4 ความน่าที่ขึ้นต้นด้วยการบอกบทสรุปใจความสำคัญของบทความ

โดยสรุปความให้สัมพันธ์กับชื่อเรื่อง เมื่อผู้อ่านอ่านชื่อเรื่องแล้ว อ่านคํานำก็จะตอบปัญหาจากชื่อเรื่องได้เลยทีเดียว ผู้เขียนป้อนคำตอบให้โดยไม่ต้องให้ผู้อ่านตอบ เมื่อผู้อ่านอ่านคํานำจบ จะเกิดความสงสัยขึ้นว่า ควรจะเห็น เช่นเดียวกับผู้เขียนอ้างมาหรือไม่ ผู้เขียนจะขยายความในเนื้อเรื่องอย่างแจ่มแจ้งทำให้ผู้อ่านอยากฟัง เหตุผลของผู้เขียนว่าทำไมจึงสรุปความเช่นนั้น

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เขียนบทความที่ขึ้นต้นคํานำด้วยการสรุปใจความสำคัญของบทความ จำนวน 7 เรื่อง มีรายชื่อดังนี้

"การศึกษาของเราเมื่อถึงศตวรรษที่แล้วมา"

"มโนษย์กับการศึกษา"

"การส่งนักเรียนไปศึกษาที่ต่างประเทศ"

"ลูกเสือสยาม"

"อันตรายของเด็ก บุหรี่ และน้ำซากาแพ"

"เทศพาณิชย์ และกิจของเทศบาล"

"คนมีวิชาควรทำการหรือไม่"

บทความเรื่อง "การส่งนักเรียนไปศึกษาที่ต่างประเทศ" เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี
 ขึ้นต้นบทความด้วยการสรุปถึงเหตุผลว่าทำไมจึงต้องส่งนักเรียนไปศึกษาที่ต่างประเทศ เป็นเรื่องที่มี
 ความสำเร็จเพราะเป็นการไปถ่ายวิชาความรู้แบบใหม่มาใช้ในการพัฒนาประเทศ แม้ประเทศ
 ที่พัฒนาแล้วก็ยังส่งนักเรียนไปศึกษาที่ต่างประเทศ เพื่อเป็นการแสวงหาความรู้เพิ่มเติมและ
 แลกเปลี่ยนประสบการณ์กัน เมื่อท่านขึ้นต้นบทความด้วยการสรุปให้เห็นความสำคัญและความจำเป็น
 ของการส่งนักเรียนไปศึกษาต่อที่ต่างประเทศแล้ว ในเนื้อหาท่านได้เขียนขยายความถึงเกณฑ์ที่ใช้
 คัดเลือกนักเรียนไปศึกษาต่อและผลดีของการไปศึกษาต่อต่างประเทศ ดังข้อความว่า

การส่งนักเรียนไปศึกษาที่ต่างประเทศนี้ ทำกันอยู่ทุกประเทศ นักเรียนผู้ไปเรียนนั้น เป็น
 นักเรียนที่รัฐบาลส่งก็มี นักเรียนที่ไปเรียนด้วยทุนของตัวเองก็มี สำหรับประเทศที่เพิ่งเริ่ม
 จัดการศึกษาการส่งนักเรียนไปเรียนที่ต่างประเทศเป็นการจำเป็นเท่ากับไปต่อวิชาหรือไป
 ขนวิชาซึ่งประเทศของตัวยังบกพร่องอยู่ แม้แต่ประเทศที่การศึกษาบริบูรณ์ดีแล้ว ก็ยังต้อง
 ส่งนักเรียนไปเรียนต่างประเทศที่การศึกษาละม้ายคล้ายคลึงกัน เช่น ประเทศในยุโรปและ
 สหพันธรัฐอเมริกาส่งนักเรียนไปศึกษาแลกเปลี่ยนกันอยู่เสมอ ทั้งนี้ก็เพราะเหตุว่า การส่ง
 นักเรียนไปเรียนต่างประเทศนั้นไม่สำหรับต่อวิชาอย่างเดียว ย่อมมีความจำเป็นในการสื่อ
 สนธิภาษาและความก้าวหน้าในวิชาความรู้ระหว่างประเทศ...

("การส่งนักเรียนไปศึกษาที่ต่างประเทศ," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1.

ม.ป.ป. : 183 - 184)

บทความเรื่อง "ลูกเสือสยาม" เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้สรุปใจความสำคัญของบทความไว้ในคำขึ้นต้น ท่านสรุปว่า ท่านเห็นด้วยกับการตั้งกองลูกเสือ ในเนื้อหาท่านได้ขยายความออกไปอีกว่า เหตุที่ควรมีการตั้งกองลูกเสือขึ้นนั้นเพราะ มีอารยธรรมแบบตะวันตก หลังไหลเข้ามา ความเป็นอยู่แต่โบราณของเรามีความเห็นแก่ตัวมาก และความไม่เข้าใจเรื่องชาติ จึงเป็นเหตุให้มีการจัดตั้งกองลูกเสือและเสือป่า ดังข้อความว่า

...ปฐมราชกรณีย์สำคัญ แห่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จเถลิงถวัลยราชย์ คือได้ทรงตั้งกองเสือป่า เป็นสมาคมสำหรับผู้ใหญ่ กับกองลูกเสือเป็นสมาคมสำหรับเด็ก ทรงตระหนักในพระราชหฤทัยว่า ควรปลูกใจคนไทย เพราะ "เอสปรีย์ เดอะ คอร์ป" เป็นการจำเป็นอย่างยิ่งในสมัยนั้น ต่อจากการเปลี่ยนแปลงบ้านเมือง วิธีการปกครอง และความเป็นอยู่ของประชากรชาวจีน ซึ่งสมเด็จพระชนกาธิราช พระปิยมหาราชเจ้า ได้ทรงเริ่มไว้เป็นปีกแผ่นดีแล้ว...

("ลูกเสือสยาม," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 169)

บทความเรื่อง "เทศพาณิชย์และกิจของเทศบาล" เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้สรุปใจความสำคัญของบทความไว้ในคำขึ้นต้น คือกล่าวถึงหน้าที่ของเทศบาลว่าควรจะทำอะไรบ้าง โดยท่านเน้นเรื่องภาษี ทั้งภาษีท้องที่ ภาษีแผ่นดินและเงินศึกษาพลี ในเนื้อหาท่านได้ขยายความออกไปถึงวิธีการเก็บภาษีและการนำเงินภาษีมาใช้ ดังข้อความว่า

ที่ประชุมชน เช่น นครหรือเมืองหรือละแวกบ้าน ซึ่งมีกำลังสามารถช่วยตัวเองได้โดยไม่ต้องคอยรัฐบาลกลางจัดให้ บางแห่งเขาก็จัดการเพื่อช่วยตัวเองเพื่อความเจริญของเขาเอง เช่น การตั้งประปา การไฟฟ้า หรือไฟก๊าส การรกร้าง เป็นต้น ผู้จัดก็คือเจ้าหน้าที่ และผู้แทนราษฎร รวมกันเป็นเทศบาล หรือมิวนิซิเปิลตี้ เงินสำหรับจัดราษฎรในท้องที่แห่งนคราภิบาลนั้น ก็เฉลี่ยกันออกมากและน้อยตามเกณฑ์ที่เสียภาษีให้แก่

แผ่นดินหรือรัฐบาลกลางอยู่แล้ว ส่วนที่เฉลี่ยให้แก่คราภิบาล เพื่อประโยชน์เฉพาะการ
ท้องที่ ของตน ๆ นี้ จึงเรียกว่า "เรท" หรือจังกอบ ก็คือภาษีท้องที่นั่นเอง...

("เทศพาณิชย์และกิจของเทศบาล," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 2.

2467 : 250 - 251)

2.5 ความน่าที่ขึ้นต้นด้วยข้อความที่เป็นข่าว เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี นำข้อมูล
จากข่าวหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นภายในประเทศขณะนั้นมาเขียนบทความ ซึ่งทำให้ผู้อ่านมีความสนใจ
ใคร่ติดตามว่าเรื่องราวของเหตุการณ์นั้น ๆ จะสืบหน้าต่อไปอย่างไร การนำข่าวมาเขียนความน่า
จึงเป็นส่วนช่วยดึงดูดใจผู้อ่านได้ทางหนึ่ง การเปิดเรื่องเช่นนี้ช่วยรื้อฟื้นความรู้ ความจำแก่ผู้อ่าน
เพื่อให้เข้าใจเนื้อความ ในบทความที่ท่านเขียนอีกด้วย ความน่าที่ขึ้นต้นด้วยข่าวมีปรากฏใน
บทความของท่าน จำนวน 7 เรื่อง มีรายชื่อดังนี้

"โรคระบาดพบใหม่"

"จันทร์ปราศวันที 20 กุมภาพันธ์ 66"

"สามะโนครวีอุฎณ์ทวิปีละล้าน"

"การเสียหายและหนี้สงคราม"

"ข่าววิวาทกลางเมือง"

"ชาวฝรั่งเศสเริ่มสอนหน้าที่มารดาแล้ว"

"เรื่องชาวบ้านนอกหาความชาวกรุง"

บทความที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเขียนขึ้นนั้นส่วนหนึ่ง ความน่าจะขึ้นต้นด้วยข้อความ
ที่มีลักษณะคล้ายข่าว หรืออ้างถึงข่าวนั้น เช่น บทความเรื่อง "โรคระบาดพบใหม่" จะขึ้นต้น
ความน่าด้วยข้อความเหมือนกับจะบอกข่าวว่ามีโรคกำลังระบาดเป็นโรคที่พบใหม่ เมื่อคนอ่านดู
ครั้งแรกจะตื่นเต้นสนใจว่าเป็นโรคอะไรกันแน่ เมื่ออ่านบทความไปจนจบจะได้ทราบว่าโรคระบาด
ที่พบใหม่นี้คือ โรคไข้เกียจ นั่นเอง ดังข้อความว่า

โรคพบใหม่ชนิดหนึ่ง กำลังระบาดทั้งกรุงเทพฯ และหัวเมือง ในกรุงเทพฯ เป็นคาชตัน ตามโรงหนัง พนักสะพาน ศาลาวัด ลานวัด ฯลฯ ในหัวเมืองจะเห็นได้ตามสถานีรถไฟ โดยมาก...

("โรคระบาดพบใหม่," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 164)

บทความเรื่อง "จันทบูรราคา วันที่ 20 กุมภาพันธ์ 66" เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้ยก เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในกรุงเทพมหานคร มาเป็นคำขึ้นต้นบทความ โดยมีจุดมุ่งหมายในการเขียน บทความคือ เรียกร้องให้ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในกรุงเทพฯ ดังข้อความว่า

เหตุการณ์ข้างต้นนี้ เกิดขึ้นในกรุงเทพมหานครเอง ซึ่งควรหรือเป็นได้ถึงเพียงนี้ ? เสียงสนั่นหวั่นไหวด้วยประทัด ระฆัง ปืนน้ำมัน และอะไร ๆ ที่ใคร ๆ นึกว่าพอจะให้ พระราชหฤทัยได้...

("จันทบูรราคา วันที่ 20 กุมภาพันธ์ 66," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 212)

หรือบทความเรื่อง "ชาวบ้านนอกหาความชาวกรุง" เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้นำ เหตุการณ์หลังจากประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในต่างจังหวัดแล้ว เกิดมีเสียงบ่นมาว่า เด็กต่างจังหวัดจะหลบเข้ามาอาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ หหมด เพื่อหนีเกณฑ์ให้เข้าเรียนหนังสือ เนื่องจากในกรุงเทพฯ ยังไม่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา ซึ่งท่านเห็นว่าควรจะประกาศ ใช้พระราชบัญญัตินี้ในกรุงเทพฯ ได้แล้ว ดังข้อความว่า

จำไม่ได้ว่าใครคนหนึ่งกล่าวว่า

"จะกลัวอะไร เท่าที่เอาเป็นจริงเป็นจังไปเสียหมดไม่มี"

ขอท่านผู้อ่านพึงมีทัศนคติต่อคำกล่าวนี้

เสียงคร่ำครวญให้เกณฑ์เด็กเข้าโรงเรียน บัดนี้จับได้แล้วว่าเป็นเสียงชาวบ้านนอก
พระราชบัญญัติประถมศึกษาออกเมื่อวันที่ 1 ตุลาคม ศกนี้เอง (พ.ศ.2464) เวลา
ล่วงไปยังไม่พ้น 6 เดือน ทุกลมรสได้ประกาศใช้พระราชบัญญัตินั้นแล้ว ทั้งทั้งมณฑลบ้าง
เป็นแต่ส่วนบ้าง ชาวบ้านนอกข้างคอยแข่งขันหน้าชาวกรุงจริงหนอ...

("ชาวบ้านนอกหาความชาวกรุง," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1.

ม.ป.ป. : 207)

บทความเรื่อง "เงินค่าเสียหายและหนี้สงคราม" เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้นำข่าว
มาเป็นความนำบทความ เขียนในรูปสนทนาระหว่างรัตนและลี้ว์ฟัง ในขณะที่ เยอมนี่ ปฏิเสธ
จะไม่ใช่หนี้สงครามแก่ฝ่ายชนะสงคราม คืออังกฤษ ฝรั่งเศส และอเมริกา ดังข้อความว่า

ลี้ว์ฟัง : รัตนเป็นเจ้าของบ้านถ้าไม่รับแขกดี ๆ บ่อยให้หน้าแห้งแล้งอยู่บนโต๊ะ ฉันจะ
ไม่คิดมีงานตอบแทนที่บ้านฉันบ้าง ฉันจะปฏิเสธการใช้หนี้เอาดี ๆ อย่างที่เขากำลัง
ตั้งทำปฏิเสธหนี้สงครามกันอยู่เดี๋ยวนี้...

รัตน "ขอโทษจ๊ะ ! พี่ยังไม่ทันสังเกต" เรียกคนเลี้ยงให้ชงน้ำชาเติมและเอาโซดาน้ำแข็ง
มาให้ "แม้เงินค่าเสียหายและหนี้สงคราม เขาก็คงไม่ปฏิเสธกันได้ง่าย พี่เชื่อว่าลูกหนี้ดี
ทั้งหลายย่อมไปปฏิเสธหนี้ของตน..."

("เงินค่าเสียหายและหนี้สงคราม," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 2.

2467 : 141)

2.6 ความน่าที่ขึ้นต้นด้วยข้อความที่เป็นเรื่องเล่า วิธีเขียนความน่าแบบนี้เป็นการเล่าเรื่องเกริ่นน้าก่อนที่จะเข้าสู่เนื้อเรื่อง เหมาะสำหรับบทความที่มีขนาดยาว (ลิตาพิณจุฑา และคนอื่น ๆ . 2516 : 63 - 64)

เจ้าพระยาธรรมาศคัมภีร์ ใช้วิธีการขึ้นต้นบทความด้วยข้อความที่เป็นเรื่องเล่า มีจำนวน 6 เรื่อง มีรายชื่อดังนี้

"เรื่องชาวสยามกับชาวต่างประเทศ"

"รพินทรนาถตะกักรกับชมพูทวีป"

"ความเจื้อยขามีประโยชน์อย่างไร"

"คนที่มีอาการเจื้อยขานั้นจะรักษาให้หายได้หรือไม่"

"นิทานเรื่องผีเสียม"

"เรื่องไม่เป็นเรื่อง"

บทความเรื่อง "ชาวสยามกับชาวต่างประเทศ" เจ้าพระยาธรรมาศคัมภีร์เขียนบทความเรื่องนี้ขึ้นเนื่องจากว่าในเวลานั้น มีข่าววิวาทกลางเมือง ทาสงครามกันด้วยปากกา ระหว่างหนังสือพิมพ์จีนและหนังสือพิมพ์ไทย ท่านเห็นว่าทั้งชาวสยามหรือชาวต่างประเทศ ซึ่งหมายถึงคนจีนต่างก็อาศัยอยู่บนแผ่นดินไทย ควรร่วมมือกันทำให้ประเทศชาติเจริญ ท่านขึ้นต้นบทความนี้ด้วยการเล่าเรื่องให้ท่านทราบว่าคุณเป็นคนไทย แต่ไม่ได้รังเกียจคนจีน ซึ่งท่านนับว่าคนจีนที่อาศัยในประเทศไทยเป็นน้องของคนไทย ดังข้อความว่า

ข้าพเจ้ารู้ภาษาอังกฤษและไม้หวงวิชา จึงยินดีแจกความรู้แก่ท่านผู้ต้องการ หรือมีต้องการก็ช่าง Siam คำนี้ตรงกับภาษาไทยว่า สยาม ที่จริงเขาควรสะกดสยามได้ดีกว่านี้ แต่นั้นเป็นความผิดของแผนที่ และเขาไม่ต้องการเปลี่ยนวิธีอ่านของเขา ประเทศเราก็ได้ชื่อใหม่ ว่า "ไซแอม" ตามตัวอักษรฝรั่งเศส ซึ่งอ่านใกล้เคียงว่าสยาม เมื่อหมายถึงคน เขาจึงปัจจุบันเป็น Simese ซึ่งท่านต้องหัดแปลให้จงว่า "ชาวสยาม" โปรดอย่าลืมน้าคนไทย

มีจำนวนเข้าใจว่าหลายสิบล้าน หรือมากยิ่งขึ้นก็ได้ แต่คงไม่มากยิ่งไปกว่าเงินน้อง
ของเรา ชาวสยามก็เป็นไทยพวกหนึ่ง จำนวนเพียงสิบล้านเศษเท่านั้น...

("ชาวสยามกับชาวต่างประเทศ," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของกรุงเทพ เล่ม 1.

ม.ป.ป. : 216)

บทความเรื่อง "นิทานเรื่องพี่เสียม" เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เขียนบทความนี้
กล่าวถึงลักษณะโดยทั่วไปของคนไทยทั้งในด้านบวกและด้านลบ มีน้ำเสียงประชดประชันคนไทย
อยู่ในที่ ท่านเขียนในรูปของนิทานใช้คำว่าเสียมแทนคนไทย ดังข้อความว่า

(เป็นเรื่องเปรียบเทียบถึงคน แต่ไม่ใช่บุคคล) พี่เสียมเป็นผู้ดีเก่าสืบสกุลมาตั้งสองพันปี
หรือมากกว่านั้น แกเป็นคนชอบการสมาคมและช่างพูด พอว่างงานแกก็เที่ยวคุยกับคนใน
คนนี้ แกยังไม่ค่อยคุยกับหนังสือ แต่ลูกหลานของแกคุ้นกับหนังสือมากขึ้นทุกที จะว่าแกเป็น
คนขยันก็ยาก เพราะแกเคยได้รับความสะดวกสบายมาเสียหลายชั่วอายุคนจนติดนิสัย แก
จึงทำงานเท่าที่จำเป็นตามกฎแห่งเศรษฐวิทยาเท่านั้น แกเป็นคนถือตัวมาก ตามธรรมเนียม
ของผู้ดีเก่า ผู้มีอิสระไม่เคยเป็นข้าใคร...

("นิทานเรื่องพี่เสียม," สยามรัฐ. 2 มิถุนายน 2528 : 20)

2.7 ความน่าที่ขึ้นต้นด้วยข้อความที่เป็นคำถาม คือการเริ่มต้นความน่าด้วยการใช้
คำถามที่เกี่ยวกับเรื่องที่เขียน

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เขียนความน่าด้วยคำถามเพื่อชวนให้ผู้อ่านคิดตอบปัญหาที่
ผู้เขียนตั้งคำถามไว้ และเพื่อคลายความสงสัยจากปัญหา ผู้อ่านจะกระตือรือร้นที่จะติดตาม
เรื่องราวต่อไป เพื่อคว้าคำตอบจะตรงกับที่ตนคาดไว้หรือไม่ ในบทความของเจ้าพระยา
ธรรมศักดิ์มนตรี เริ่มต้นความน่าในลักษณะนี้ มีจำนวน 5 เรื่อง ดังนี้

"ปัญหาการศึกษา"

"ทำไมเราจึงต้องเรียนภาษาต่างประเทศ"

"ถ้าตลกไม่มีในโลกแล้ว โลกจะดีขึ้นหรือเลกลง"

"อีคอนอมิกส์หรือเศรษฐวิทยา คืออะไร"

"สหศึกษาหรือเรื่องให้เด็กหญิงชายเรียนปนกัน"

บทความเรื่อง "สหศึกษาหรือเรื่องให้เด็กหญิงชายเรียนปนกัน" เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เริ่มความนำบทความด้วยการตั้งคำถามตรงตามชื่อเรื่อง แต่ไม่ต้องการคำตอบจากผู้อ่าน ท่านจะมีคำตอบอยู่แล้วในเนื้อหา คือท่านเห็นด้วยที่ให้เด็กหญิง เด็กชายเรียนปนกันในบางช่วง และแยกกันเรียนในบางช่วง เพราะการเรียนปนกันนั้นมีทั้งผลดีและผลเสีย แต่ผลดีมากกว่าผลเสีย ช่วงที่มีผลเสียท่านก็ให้แยกกันเรียน ดังข้อความว่า

เด็กหญิงกับเด็กชายเรียนปนกันในโรงเรียนเดียวกัน จะเป็นการควรหรือไม่ เป็นปัญหาศึกษาที่สำคัญส่วนหนึ่ง ได้มีผู้ออกความเห็นแสดงคุณและโทษไว้แล้วทั้งสองฝ่าย ด้วยเป็นปัญหาที่ได้เคยได้เถียงกันมามาก ประเทศสกอตแลนด์ได้เคยใช้วิธีให้เรียนปนกันมาแล้วแต่โบราณ ครั้นต่อมาในตอนหลังเมื่อการศึกษาเดินเข้ารู้อย่างสมัยใหม่ วิธีให้เรียนปนกันนี้กลายเป็นวิธีสำหรับการศึกษาแห่งชาติ...

("สหศึกษาหรือเรื่องให้เด็กหญิงชายเรียนปนกัน," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 40)

บทความเรื่อง "ปัญหาการศึกษา" เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้นำปัญหาที่เกิดขึ้นจากการเรียนการสอนมาขึ้นต้นบทความ โดยเรียงลำดับเป็นข้อ ๆ วิธีนี้จะช่วยให้ผู้อ่านทราบปัญหาชัดเจนยิ่งขึ้น และท่านได้นำปัญหาเหล่านั้นมาชี้แจง อธิบายทีละข้อในเนื้อหาบทความ ดังข้อความว่า

1. เราอบรมเด็กทางหนังสือมากไป จะเอางานที่โหดให้ทำพอควรแก้หลักสูตรเข้าหาทางอาชีพให้มากขึ้น
2. วิธีสอนยังล้าหลัง แทนที่จะทำให้วิชาอย่างกระจุกกระจาย ควรเข้าหมวดเป็นธรรมชาติงาน กับการสมาคม และดำเนินการสอนแบ่งรัศมีออกไปจากแม่หมวดเหล่านี้
3. การศึกษาบังคับของเราทั้งรสูญเสียที่เดียว ถือเอาแต่ปริมาณเข้าว่า โรงเรียนประชาบาล (คือโรงเรียนเทศบาล) ครูคนหนึ่งสอนนักเรียนตั้ง 70 - 80 คนเงินเดือนอย่างนักเรียนสอนซึ่งไม่ใช่ฐานครูเลย
4. การอบรมพลเมืองของเราจะเอารูปไหนกันแน่?
ปัญหาเช่นนี้ยังมีอีกมาก ทั้งที่เป็นปัญหาและไม่เป็นปัญหา...

("ปัญหาการศึกษา," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของกรุงเทพ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 67)

การขึ้นต้นความนำแบบตั้งคำถามโดยไม่ต้องการคำตอบดังกล่าว นอกจากจะเป็นการขึ้นต้นความนำด้วยการตั้งคำถามตรงตามชื่อเรื่องแล้ว ยังขึ้นต้นบทความด้วยการตั้งคำถามกว้าง ๆ และมีได้เขียนคำตอบไว้ในการเปิดเรื่องเท่านั้น แต่จะอธิบายคลี่คลายคำตอบในเรื่อง ดังเช่นบทความเรื่อง "ทำไมเราจึงต้องเรียนภาษาต่างประเทศ" ขึ้นต้นความนำโดยการตั้งคำถามกว้าง ๆ ว่า ทำไมเราจึงต้องมาเรียนภาษาต่างประเทศ มีผลอะไรบ้าง เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้อธิบายถึงผลที่ควรจะเป็น คือผลนั้นเกิดแก่ประเทศชาติและตนเองโดยนำภาษามาเป็นเครื่องมือในการแสวงหาความรู้เพิ่มเติม เพื่อนำความรู้ขึ้นมาพัฒนาตนเองและประเทศชาติตั้งข้อความว่า

คำถามเช่นนี้ ถ้าจะตอบเฉพาะประโยชน์ส่วนตัว ก็อาจตอบได้เพียง 2 - 3 บรรทัด แต่คำว่า "เรา" นี้จะได้หมายเพียงบุคคลเฉพาะตัว ๆ ทั้งหมดด้วยกันก็ทำไม่ ย่อมหมายความว่าถึง คนทั้งหลายอันรวบรวมกันเข้าเป็นพวกเดียวกันชาติเดียวหรืออยู่ในประเทศเดียวกันด้วย

เพราะฉะนั้นในการที่จะดำริถึงประโยชน์ว่าทำไมเราจึงต้องเรียนภาษาต่างประเทศ จึงต้องคิดทั้งส่วนตัวและส่วนบ้านเมือง ชาตภูมิ...

("ทำไมเราจึงต้องเรียนภาษาต่างประเทศ," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 109)

2.8 ความน่าที่ขึ้นต้นด้วยการแสดงความคิดเห็น

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีขึ้นต้นบทความด้วยความน่าลักษณะนี้ จำนวน

2 เรื่อง คือศึกษาทัศนและการศึกษาชาติ

บทความเรื่อง "ศึกษาทัศน" ท่านมีความเห็นว่าคนไทยเป็นอารยชนมาแต่โบราณ เพราะคนไทยได้รับการอบรมได้รับการศึกษามาเหมือนกับประเทศที่บอกว่าตนเป็นอารยชนแล้ว ดังข้อความว่า

อารยประเทศได้ชื่อดั่งนั้น ด้วยเหตุประชานเมื่ออารยธรรม ธรรมนั้นอบรมขึ้นด้วย
 สาธารณศึกษา ทั้งโลกธรรมเนียม หรือโดยที่ได้ศึกษาในสำนักเรียนจริง ๆ ประเทศ
 สยามได้มีการศึกษาอย่างสมัยโบราณ มาแต่ดึกดำบรรพ์ อาราม คือโรงเรียน พระคือครู
 การเล่าเรียนก็มีหนังสือและเลข ผู้จะสั่งสอนเขา ซึ่งจะต้องทรงคุณความรู้แตกฉานยิ่งขึ้นไป
 ก็อาศัยการเรียนภาษาบาลี เป็นแว่นเพื่อสาธยายธรรม คือพระไตรปิฎก อาศัยเหตุนี้
 กล่าวได้ว่าไทยก็เป็นอารยชนมาแต่โบราณเหมือนกัน...

("ศึกษาทัศน," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 177)

บทความเรื่อง "การศึกษาชาติ" เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีขึ้นต้นโดยแสดงความคิดเห็น
 ว่าควรจัดการศึกษาให้ผู้หญิงด้วย เพราะผู้หญิงเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งในการพัฒนาประเทศ
 เช่นเดียวกับผู้ชาย จึงควรได้รับการศึกษาด้วย ดังข้อความว่า

การศึกษาสำหรับสตรีจะทอดทิ้งไว้ก่อนหรือ ไม่นั้นปรากฏแต่ข้างต้นแล้วว่า แม้ความนิยมยังไม่เกิด ตรงกันข้าม ความรังเกียจยังมีอยู่ในชนบางเหล่า ทางการก็ยังไม่จัดตั้งโรงเรียนสตรีของรัฐบาลขึ้น ทั้ง ๆ ที่ยังมีได้มีการลงทุนสำหรับงานนี้ ต้องอาศัยเจียดเองงบประมาณการศึกษาชาย ทั้งนี้ เพราะเป็นที่ทราบอยู่ว่า หญิงไทยได้มีส่วนร่วมมือกับชายมาแล้วแต่ไร ในการจรรโลงประเทศตั้งแจ้งอยู่ในพงศาวดาร แม้ทุกวันนี้ เมื่อผ่านไปตามทางรถไฟหรือตามถนนก็จะเห็นหญิงเป็นแรงงานสำคัญที่ทำการหาบหาม แจวพาย ค้าขาย ทานา เกี้ยวข้าว และเลี้ยงลูกไปด้วยในเวลาเดียวกัน...

("การศึกษาชาติ," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 46)

ความสัมพันธ์ระหว่างการเขียนความนึกกับการเสนอแนวคิด

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเขียนความนึกบทความโดยวิธีต่าง ๆ ทั้งสิ้นรวม 8 วิธีคือ บอกรวมมุ่งหมายของการเขียนบทความ เอย่ยพื้นความหลังสภาพหรือปรากฏการณ์ให้คำจำกัดความ หรืออธิบายศัพท์ บอกรบสรุปรูปใจความสำคัญของบทความ ข้อความที่เป็นข่าว ข้อความที่เป็นเรื่องเล่า ข้อความที่เป็นคำถาม คำกล่าวหรือคำอุปมาอุปไมย

การเสนอแนวคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีในบทความนั้น ท่านจะสอดแทรกไว้ในทุกส่วนของบทความในส่วนที่เป็นความนึกบางเรื่องอาจจะมีแนวคิดของท่านแทรกอยู่ เช่น แนวคิดในเรื่อง การจัดการศึกษาท่านเห็นว่าสตรีควรได้รับการศึกษาด้วย ท่านได้เสนอแนวคิดไว้ในความนึกของบทความเรื่อง "การศึกษาชาติ" มีข้อความว่า

การศึกษาสำหรับสตรีจะทอดทิ้งไว้ก่อนหรือ ไม่นั้นปรากฏแต่ข้างต้นแล้วว่า แม้ความนิยมยังไม่เกิด ตรงกันข้าม ความรังเกียจยังมีอยู่ในชนบางเหล่า ทางการก็ยังไม่จัดตั้งโรงเรียนสตรีของรัฐบาลขึ้นทั้ง ๆ ที่ยังมีได้มีการลงทุนสำหรับงานนี้ ต้องอาศัยเจียดเองงบประมาณการศึกษาชาย...

("การศึกษาชาติ," บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ. ม.ป.ป. : 46)

แนวคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเกี่ยวกับภาษีอากร ท่านเห็นว่า ควรเก็บภาษีภายในประเทศเป็นภาษีแผ่นดินและภาษีท้องถิ่น และไม่เห็นด้วยกับการตั้งกำแพงภาษีกีดกันสินค้าจากต่างประเทศ ในแนวคิดเดียวกันนี้ท่านนำเสนอไว้ในบทความ 3 เรื่อง คือกำแพงภาษีเทศพาณิชย์ และกิจของเทศบาล บ่าวกลับเป็นนาย ทั้ง 3 เรื่องนี้ มีความน่าในลักษณะต่างกัน บทความเรื่อง "บ่าวกลับเป็นนาย" ขึ้นต้นความน่าว่า

เศรษฐกิจกำลังให้ร้ายแก่โลก ทาโลกให้เดือดร้อนไปทุกหย่อมหญ้าในเวลานี้ ดังที่เรียกกันว่า ความตกต่ำแห่งเศรษฐกิจนี้ไม่มีสมุฏฐานที่ก่อหลายสถาน จักกล่าวเฉพาะ Mass Productions ได้แก่ การทำสินค้ามากมายก่ายกองในเวลาอันน้อย เปลืองใส่หุ้ยน้อยจนสามารถขายราคาถูกลงได้ ด้วยอำนาจเครื่องจักรและความรู้วิทยาศาสตร์ ทั้งทางอุตสาหกรรมและกลกรรมสถานหนึ่งกับทองคำเข้าไปรวมกองเป็นภูเขา ผิดส่วนอยู่เป็นแห่ง ๆ ไม่แจกจ่ายไปทั่วอีกสถานหนึ่ง...

("บ่าวกลับเป็นนาย," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 2. 2467 : 37)

— จะเห็นได้ว่า ความน่าในเรื่องนี้ยังไม่พบแนวคิดหลักของผู้เขียน ในคำนำบทความเรื่องนี้บอกให้ทราบว่ากำลังมีปัญหาทางเศรษฐกิจ เนื่องจากผลผลิตมีมากเกินไปความต้องการ

บทความเรื่องเทศพาณิชย์และกิจของเทศบาล มีคำนำบทความว่า

ที่ประชุมชน เช่น นครหรือเมืองหรือละแวกบ้าน ซึ่งมีกำลังสามารถช่วยตัวเองได้โดยไม่ต้องคอยรัฐบาลกลางจัดให้ บางแห่งเขาก็จัดการเพื่อช่วยตัวเอง เช่น การตั้งประปา การไฟฟ้าหรือไฟก๊าซ การรถราง เป็นต้น ผู้จัดก็คือ เจ้าหน้าที่ และผู้แทนราษฎรรวมกันเป็นเทศบาลหรือมิวนิสติ เงินสำหรับจัดราชการในท้องที่แห่งนคราภิบาลนั้นก็เฉลี่ยกันออกมากและน้อยตามเกณฑ์ที่เสียภาษีให้แก่แผ่นดินหรือรัฐบาลกลางอยู่แล้ว ส่วนที่เฉลี่ยให้

แก่นคราภิบาล เพื่อประโยชน์เฉพาะการท้องถิ่นของตน ๆ นี้ จึงเรียกว่า เรท หรือจังกอบ ก็คือภาษีท้องถิ่นนั่นเอง...

("เทศาณิษย์และกิจของเทศบาล," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 2.
2467 : 250)

การเขียนความนำเรื่อง เทศาณิษย์ และกิจของเทศบาลนี้ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้เสนอแนวคิดของท่านไว้ในความนำด้วย ความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดและความนำนี้มีความสำคัญมาก เพราะขึ้นต้นเรื่องดี เรื่องก็จะน่าสนใจน่าติดตามอ่านต่อไป บทความของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีความนำ สองลักษณะ คือความนำที่มีแนวคิดสอดแทรกไว้กับความนำที่ไม่มีแนวคิดสอดแทรก

3. การเขียนเนื้อเรื่อง

3.1 วิธีการเสนอเนื้อเรื่อง

วิธีเสนอเนื้อเรื่องในบทความของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ใช้วิธีต่าง ๆ

3 วิธี คือ

3.1.1 บรรยาย

3.1.2 บรรยายแทรกด้วยคำถาม

3.1.3 บรรยายแทรกด้วยบทสนทนา

3.1.1 ใช้การบรรยาย

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีใช้วิธีการเสนอเนื้อเรื่องโดยการบรรยายมากที่สุด ทั้งนี้ในการบรรยายนั้น ท่านได้แสดงความเห็นพร้อมทั้งยกตัวอย่างประกอบเรื่องราวต่าง ๆ ด้วยเสมอ เช่น

...แผนศึกษาอย่างใหม่ในยุโรปและอเมริกา ประเทศสำคัญ ๆ ได้ใช้กันทั่วถึงแล้ว แต่ในทวีปเอเชีย เวลานี้มีแต่อยู่กับสยามเท่านั้น ที่ได้จัดไปถึงชั้นศึกษาบังคับ ประเทศที่นับว่าเจริญด้วยการศึกษา เช่น จีน อินเดีย พม่า ฟิลิปปินส์ และอินโดจีน ถึงจะได้จัดการศึกษาเข้ารูปแผนใหม่กันโดยมาก ได้มีมหาวิทยาลัยมาก่อนเรานาน การศึกษาชั้นมหาวิทยาลัยของอินเดีย จีน และฟิลิปปินส์เฟื่องฟูกว่าเราจนจะเปรียบกันไม่ได้ ก็ยังมีได้ออกกฎหมายเกณฑ์ศึกษา ยังเป็นอันอยู่ในฐานะให้การศึกษาแผนโบราณเพียงบุคคลบางชั้นบางพวกอยู่นั่นเอง เขาเดินวิธีผิดกับเรา เขาจัดสูงลิ่วขึ้นไปทางฟ้า เหมือนตึกเขาระฟ้าของนิวยอร์ก เขามีวิทยาลัยมากแห่ง สอนวิชาชั้นอุดมกลื่อนกลาด เราจัดแผ่ออกไปตามแผ่นดิน...

("มนุษย์กับการศึกษา," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1. ม.ป.บ : 14 - 15)

3.1.2 ใช้การบรรยายแทรกด้วยคำถาม

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเสนอเนื้อเรื่องโดยใช้การบรรยายแทรกด้วยคำถามมากเป็นลำดับที่สอง คำถามที่ท่านแทรกไว้ในคำบรรยายแต่ละช่วงนี้แม้ทั้งคำถามที่ได้เสนอคำตอบไว้แล้ว และคำถามที่ต้องการให้ผู้อ่านได้คิดเองนับเป็นวิธีเสนอเนื้อเรื่องที่จะกระตุ้นความสนใจของผู้อ่านได้เป็นอย่างดี วิธีนี้แบ่งได้ 2 ลักษณะ คือ

(1) การบรรยายแทรกด้วยคำถามพร้อมกับคำตอบ

จากบทความเรื่อง "มนุษย์กับการศึกษา" มีคำถามถามว่า มนุษย์เราในสมัยนี้ควรจะเรียนอะไร ท่านได้ให้คำตอบไว้ในบทความ ดังนี้

...ศึกษาแผนโบราณเรียนกันตามความสมัคร เป็นการศึกษที่ต่างก็แสวงหาเอง เฉพาะบุคคล เฉพาะชั้น จึงไม่ต้องมีการจัดอะไรนัก ปล่อยให้เป็นไปตามความต้องการกับการสนองความต้องการ Demand กับ Supply ของพลกนิกรนั่นเอง แต่ครั้งใช้แผนบังคับเข้าแล้ว

เมื่อทุกคนจะต้องเรียนตามควรแก่อัธยาศัยก็ต้องรื้อนถึงมีการจัดใหม่ที่มีที่เรียนพอ มีครูที่ได้ฝึกหัดแล้วพอและมีการเรียนวิชาพร้อมทั้งแผนกสามัญและวิสามัญเพียงพอในการจัดนี้จึงเกิดปัญหาขึ้นว่า

มนุษย์สมัยนี้ จะต้องเรียนอะไร?

ปัญหานี้ตอบเป็นยุติทั่วโลกว่า ต้องให้ทุกคนมีวิชากลาง ๆ เพื่อลบลบสติปัญญาให้เป็นคนหูสว่าง ตาสว่าง เรียกว่าสามัญศึกษาส่วนหนึ่งกับมีวิชาเฉพาะ เพื่อใช้ประกอบอาชีพจะได้ดีเรียกว่าวิสามัญศึกษาอีกส่วนหนึ่ง มนุษย์ทุกคนต่างก็ได้รับการศึกษาทั้งสองส่วนนี้พอเหมาะแก่อัธยาศัยคืออุปนิสัยและความสามารถของตน ๆ จึงจะนับว่าครบองค์แห่งศึกษาบังคับ จะขาดไปส่วนใดส่วนหนึ่งไม่ได้เป็นอันขาด...

("มนุษย์กับการศึกษา," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 8 - 9)

(2) การบรรยายแทรกด้วยคำถามที่ผู้อ่านต้องค้นหาคำตอบเอง
จากบทความเรื่อง "จันทบูรราคา วันที่ 20 กุมภาพันธ์ 66"

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีกล่าวถึงการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา บริเวณรอบนอกกรุงเทพฯ แต่ภายในกรุงเทพฯ ยังไม่ประกาศใช้ ท่านต้องการให้ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในกรุงเทพฯ ท่านตามคนที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องในเรื่องนี้ว่า ถึงเวลาหรือยังที่จะประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในกรุงเทพฯ ดังข้อความ

...คือตั้งแต่ 9.18 ล.ท. ถึงเที่ยงคืนกับ 59 นาที ในคืนนั้นเค็รื้อนยิ่งกว่าผู้กลัวแตรหนัง เพราะแตรหนังหนีได้ แต่หนีเสียงไล่พระราชคืนวันนั้นหนีไม่ได้เสียทีเดียวนี้แหละกรุงเทพฯพระมหานคร เมื่อ พ.ศ.2496 กรุงเทพฯ ซึ่งเป็นใจกลางของประเทศสยาม อันเป็นประเทศศิวิไลซ์ละที่รักของเรา ควรใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในกรุงเทพฯ หรือยังเจ้าข้า...

("จันทบูรราคา วันที่ 20 กุมภาพันธ์ 66," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1.

ม.ป.ป. : 215)

3.1.3 การบรรยายแทรกด้วยบทสนทนา

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เสนอเนื้อเรื่องโดยใช้การบรรยายแทรกด้วยบทสนทนา การแทรกบทสนทนาไว้ใน การบรรยายนั้น เป็นการช่วยแยกประเด็นสำคัญของใจความ ทำให้สามารถอธิบายเรื่องต่าง ๆ ได้อย่างชัดเจน และนอกจากนั้นยังช่วยในการดำเนินเรื่อง ทำให้เนื้อเรื่องของบทความน่าสนใจติดตาม เช่น บทความเรื่อง "ออกจากมาตราทองคำ" เป็นบทความทางเศรษฐกิจ ท่านต้องการอธิบายให้คนทั่วไปเข้าใจถึงความจำเป็นที่ไทยไม่ควรออกจากมาตราทองคำ ท่านได้ชี้ให้เห็นถึงผลดีและผลเสียของการออกจากมาตราทองคำ โดยอธิบายผ่านรัตนในบทความเรื่องนี้ท่านเสนอเนื้อเรื่องโดยใช้การบรรยายแทรกด้วยบทสนทนาตลอดบทความ ดังข้อความว่า

... ขุนวณิชจันทวงศ์ บิดนางลี้หังเอ่ยขึ้นว่า

"กัวลาลัมเปอร์ เขาออกมาจากมาตราทองคำ เราไม่ออกทำให้การซื้อขายแลกเปลี่ยนกัน กังราคายาก เพราะราคาแลกเปลี่ยนเงินขึ้น ๆ ลง ๆ ไม่ตรงกัน แต่ก่อนนี้เงินของเรา ตีราคาตายตัวกับเงินเปานต์ เติวนี่จะออกจากทองไปตามเปานต์เสียบ้างก็แล้วกัน จะไม่ต้องลำบากแก่การค้าขายของเราที่สิงคโปร์ ปีนัง และกัวลาลัมเปอร์เหมือนเช่นนี้..."

รัตน "ลำบากที่แหลมมลายู อังกฤษคนเดียวไม่สู้สำคัญจะ การค้าขายของเรากับที่อื่น ๆ ทั่วโลกอย่าให้ต้องลำบากดีกว่า เราคงอยู่กับทองคำ ราคาเงินตราของเราเป็นยุติ เป็นข้อหนึ่งที่ดีกว่าจะไปติดกับเปานต์ คือออกจากทองคำ ให้ราคาเงินเราขึ้น ๆ ลง ๆ ตามเปานต์ อีกประการหนึ่งคุณอย่าลืมทราบว่า สยามไม่ได้ขึ้นอยู่กับจักรวรรดิอังกฤษเหมือนกัวลาลัมเปอร์..."

("ออกจากมาตราทองคำ," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 2.

2467 : 122 - 123)

บทความเรื่อง "กาแพงภาษี" เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีใช้การบรรยายแทรกด้วยบทสนทนาตลอดบทความ ท่านต้องการเสนอความคิดเห็นเรื่องภาษีในขณะนั้นประเทศต่าง ๆ จัดเก็บภาษีขาเข้าในราคาสูง เปรียบเหมือนกับเป็นกาแพงภาษีกันไม่ให้สินค้าของต่างประเทศเข้ามาค้าขายในประเทศตนเอง เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเห็นว่าเราควรค้าขายกับประเทศทั่วไปไม่ควรมาตั้งเป็นกาแพงภาษี ท่านอธิบายผ่านรัตน ดังข้อความว่า

...รัตน "ขอให้คุณพ่อของคุณดาลองนึกดูเถิดว่า ถ้าหากเราป้องกันสินค้าทำได้ในเมืองเรา ด้วยวิธีตั้งกาแพงภาษี ห้ามสินค้าประเภทเดียวกันที่ทำ ณ ต่างประเทศ มิให้เข้ามาและแข่งขันได้ เราก็คงยอมทำลายการขายสินค้าของเรา ณ ต่างประเทศด้วยจริงไหมจะส่วนการเก็บภาษีสินค้าต่างประเทศให้ต่ำหรือไม่เก็บเลยนั้น ถ้าเราเห็นไปพยายามให้สินค้าของเราทั้งขาเข้าและขาออกทวีขึ้นตามกัน ยิ่งมากได้เท่าไรยิ่งดี กลับจะเป็นการส่งเสริมให้การพาณิชย์ในบ้านเมืองเราเฟื่องฟูขึ้นเกิดตั้งห้างร้านใหญ่โตขึ้น เกิดบริษัทประกันการส่งสินค้า ประกันไฟและประกันชีวิตขึ้น เกิดมีพ่อค้าสั่งของนอกและสั่งของนอกขึ้น...

("กาแพงภาษี," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม-2, 2467 : 118)

3.2 ภาษาที่ใช้ในการเสนอเนื้อเรื่อง

ภาษามีหลายระดับ ภาษาในแต่ละระดับจะเหมาะสมกับงานเขียนแต่ละชนิดแตกต่างกัน ภาษามีระดับแตกต่างกันนั้นสังเกตได้จากคำหรือคำศัพท์ของคำ

ลิตธา พินิจกุลดล แบ่งระดับของถ้อยคำในภาษาไทยตามโอกาสที่ใช้ทั่วไปเป็น 3 ระดับ (ลิตธา พินิจกุลดล และคนอื่น ๆ . 2516 : 23) คือ

1. ภาษาปาก (Vulgate) ได้แก่ ภาษาที่ใช้ในการทำความเข้าใจกับหมู่คนที่ใกล้ชิดสนิทสนมเป็นกันเอง ไม่ต้องระมัดระวังและพิถีพิถันมากนัก บางครั้งภาษาปากปรากฏกับระดับภาษาอื่นก็มี ในการเขียนใช้ภาษาปากเพื่อแสดงบรรยากาศให้สมจริงเหมาะสมกับเนื้อเรื่องที่เขียน เช่น

บทสนทนาหรือข้อความที่คัดมาเป็นอัญประกาศ ภาษาปากอาจมีคำว่า คำหยาบ คำสแลง รวมอยู่ด้วย

2. ภาษาถิ่นแบบแผน (Informal) คือภาษาที่ใช้พูดหรือเขียนในโอกาสทั่ว ๆ ไป อย่างภาษาปากแต่เพิ่มความพิถีพิถันในการใช้ ความสุภาพ และมารยาทมากขึ้น เช่น บันทึกข้อความส่วนตัว จดหมายถึงบุคคลที่ไม่ใช่เพื่อนสนิท ภาษานวนิยาย ในบทความบางประเภท

3. ภาษาแบบแผน (Formal) คือภาษาที่เรียบเรียงด้วยความประณีตใช้ทั้งในการพูด และการเขียนเพื่อเป็นหลักฐานทางราชการ ทางวิชาการเพื่อยกย่องบุคคล หรือเพื่อความถูกต้องแน่นอนตามหลักภาษา เช่น คำกราบบังคมทูล หนังสือราชการ เรียงความ บทความทางวิชาการ ประทับ วาทิกทinker กล่าวว่ คำในภาษาไทยมีระดับไม่เท่ากัน หมายถึง การแบ่งคำออกไปใช้ในที่สูงต่ำต่างกันตามความเหมาะสม ได้แบ่งคำตามที่นำไปใช้เป็น 2 ระดับ (ประทับ วาทิกทinker. 2514 : 5 - 6) คือ

1. คำระดับที่ใช้อย่างไม่เป็นทางการ ได้แก่ คำที่ใช้กันในภาษาที่ไม่เป็นแบบแผน ส่วนใหญ่ใช้ในการพูดหรือการเขียนอย่างไม่เป็นทางการ คือคำปากหรือคำตลาด เช่น ชี้แจง กิน พ่อแม่ ในหลวง และคำสแลง เช่น เบี้ยว อื้อซ่า

2. คำระดับที่ใช้อย่างเป็นทางการ ได้แก่ คำที่ใช้กันในภาษาที่เป็นแบบแผน หรือภาษาของทางราชการ คือคำสุภาพและราชาศัพท์ เช่น เกียรติคุณ เสวย บิดา มารดา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ภาษาที่พบในบทความของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี จะเปลี่ยนแปลงไปตามประเภทของบทความซึ่งแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะ คือ บทความที่ทางด้านความคิดเห็น และบทความที่เสนอความรู้ บทความที่เน้นทางด้านความคิดเห็น มักจะเป็นบทความที่เสนอเรื่องราวในเชิงวิเคราะห์ วิจัยและทำนายเหตุการณ์ล่วงหน้า เรื่องที่แสดงความคิดเห็นส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับ เศรษฐกิจและการศึกษาในช่วงนั้น ๆ ส่วนบทความที่เน้นเสนอความรู้มักจะเป็นบทความเกี่ยวกับการศึกษาและเศรษฐกิจเช่นเดียวกัน ท่านเสนอเรื่องตามความเหมาะสมกับเหตุการณ์ช่วงนั้น ๆ เช่น บทความเรื่อง ลูกเสือสยาม ในขณะนั้นกำลังมีงานชุมนุมลูกเสือ เรียกว่า Jamboree ในพระนคร ดังนั้น ภาษาที่ใช้เขียนบทความของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี อาจแบ่งตามระดับภาษาได้ 2 ประเภท คือ

1. ภาษาที่ไม่เป็นแบบแผน จะปรากฏในบทความแสดงความคิดเห็น

2. ภาษาแบบแผน จะปรากฏในบทความที่ให้ความรู้

ระดับภาษาในบทความของ เจ้าพระยาอรรคมศักราช มีดังนี้

1. ภาษาที่ไม่เป็นแบบแผน คือ ภาษาที่เจ้าพระยาอรรคมศักราชเขียนในบทความที่เน้นความคิดเห็นเป็นส่วนใหญ่ บทความที่เจ้าพระยาอรรคมศักราชมีความมุ่งหมายสำคัญในการเสนอความคิดเห็นต่าง ๆ เกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ ขณะเดียวกัน ก็สอดแทรกความรู้ด้วย แต่ก็มีได้มุ่งหวังที่จะเสนอความรู้โดยตรง เช่น บทความเรื่อง พระราชบัญญัติประถมศึกษา สหศึกษา เรื่อง ให้เด็กหญิงชายเรียนปนกัน ทำไมเราจึงต้องเรียนภาษาต่างประเทศ ชาวบ้านนอกหาความชาวกรุง ฯลฯ ภาษาที่ใช้เขียนเรื่องประเภทนี้ มักใช้ภาษาที่ไม่เป็นแบบแผน มีคำภาษาปากอยู่มาก ในขณะที่เดียวกันในช่วงที่เสนอข้อมูลตรงไปตรงมาก็จะใช้ภาษาแบบแผนปะปนอยู่บ้าง ดังตัวอย่าง

เพราะตัวมีเงินเดือนอยู่แล้ว

แต่นางแพนเล่นไฟไม่ได้หยุด

ที่จะคิดว่าข้าพเจ้าเป็นคนหนึ่ง

รุ่งขึ้นจะมีผู้สมัครตั้งโหล

ก็ชวนให้กระหยิ่มในทางนั้นด้วย

ประตูลูกศรซึ่งแต่ก่อนเปิดต่างสองบานนั้น

ไม่เข้าอาจปิดมิดที่เดียวก็ได้

คราวนี้ไม่กล้าถามออกมาได้ง ๆ ว่าเมื่อไร

นั้นนะซี

พ่อถึกจะบ่นให้ปากหักก็ช่าง

ไม่หลุดตาแก่

เหมือนหลุดตาคนมากมาย

คลายความ โหยกเหยกและตื่นตัว

ในหัวเมืองหายากเต็มที

การศึกษาสำหรับชายร่อนกว่า

ฉลาดยิ่งยวดกว่าเราก็อหาไม
 มีไช้จะกระโดดพรวด
 พ้อถึงสอดขึ้นมาทันที
 เขาก็คงทาแก่คนใจของ เขาอย่างนั้นแหละ
 มิน่าเล่า
 บัดนี้จับได้แล้วว่าเป็นเสียงชาวบ้านนอก
 ชาวบ้านนอกช่างคอยแ่งขึ้นหน้าชาวกรุงจริงหนอ
 ได้สมีใจแล้ว
 มีหน้าซ้ำ
 ตั้งช่องให้เด็กของเขา
 ถ้าเช่นนั้นพระนครมิเป็นเมืองทารกหรือ
 เอาละ ที่นี้ชาวบ้านนอกเป็นแพ้หลุด
 เห็นหรือไม่
 จริงอยู่
 อย่าเพื่อหาความ
 กรุงจะเป็นช่อง
 ชะรอยจะรู้จัก
 ราหุลลัภย์ที่จะชวดกินจันทร์
 อันจะแก้ตัว
 ต่อให้อยู่พรหมโลก
 กระเป่าตู่ไปตามกัน
 พวกพระจันทร์ได้สนุกกันใหญ่
 เตือดร้อนเหลือเกิน
 สักกะฝึก
 งมกายขัดกันไปขัดกันมา

คลาบ้าน

อนิจจา

ตัวสู้ใช้หรือไม่

แล้วชี้หน้าว่า

สมน้ำหน้า

สุขสำราญบานใจ

น้อยจ้อยหรือ "เป็น" เต็มที่

ออกจะชินหูเต็มที

เพื่อขึ้นสวรรค์ลงนรกได้หรือไม่

เห็นจะมีไม่น้อยกระมัง

แต่ไหน ๆ

ข้าพเจ้าก็อยากจะสว่างขึ้นบ้าง

แรก ๆ เป็นยานอนหลับที่ใช้ได้ยาวนานหนึ่ง

คืน ๆ เขาก็เคยไปไม่ชะงัด

ข้าพเจ้ามีแก้ไขใจจะแจกจ่าย

จงเตรียมพร้อมสำหรับหลับหรือไม่หลับ เกิด

ขอให้คิดดูว่า

และอีกตัวอย่างหนึ่ง

...การที่ชาวประเทศยุโรป เขาเป็นผู้มีสติปัญญาคิดหาเครื่องใช้ได้แปลก ๆ นี้มิใช่ว่าเขาจะ
ผู้ฉลาดยิ่งยวดกว่าเราก็คงไม่ เป็นด้วยเขามีพื้นความรู้ ความชำนาญตามธรรมดาโลก
มากกว่าเรา เราก็มองเห็นได้ง่าย ๆ ไม่ใช่หรือว่าการที่จะคิดหามาพิกาได้นั้นจะต้องมี
ความรู้ในเรื่องเครื่องจักรและในการคำนวณต่าง ๆ มีความรู้ความชำนาญเป็นขั้น ๆ

ขึ้นไปแล้ว มิใช่จะกระโดดพรวดเดียวถึงขั้นสุดเมื่อไร... ก็การที่มีแบบอย่างอันเรา
พอจะลอกจะเรียนได้ เช่นนี้ นับว่าเป็นเคราะห์ดีที่เราจะได้เดินทางลัด...

("ทำไมเราจึงต้องเรียนภาษาต่างประเทศ," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1.
ม.ป.ป. : 113 - 114)

...เสียงคร่ำครวญให้เกณฑ์เด็กเข้าโรงเรียน บัดนี้จับได้แล้วว่าเป็นเสียงชาวบ้านนอก
พระราชบัญญัติประถมศึกษาออกเมื่อวันที่ 1 ตุลาคม ศกนี้เอง (พ.ศ.2464) เวลาล่วงไป
ยังไม่พ้น 6 เดือน ทกมณฑลได้ประกาศใช้พระราชบัญญัตินั้นแล้วทั่วทั้งมณฑลบ้าง เป็นแต่
ส่วนบ้าง ชาวบ้านนอกข้างคอย แข่งขึ้นหน้าชาวกรุงจริงหนอ
ชาวบ้านนอกใช้วิธีให้รัฐบาลออกพระราชบัญญัติได้สมใจแล้วมีหน้าชี้ยังหาความชาวกรุง
ต่อไปอีกว่า มาตั้งข้อให้เด็กของเขาหลบหนีการเกณฑ์ได้ การหาความเช่นนี้เหลือเกิน
ราวกับว่าเด็กบ้านนอกจะหลบเข้ามาอยู่ในกรุงหมด ถ้าเช่นนั้น พระนครมีเป็นเมืองทหาร
หรือ ชาวบ้านนอกคุกชาวกรุงใหญ่เสียแล้ว...

("เรื่องชาวบ้านนอกหาความชาวกรุง," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1.
ม.ป.ป. : 207 - 208)

จากตัวอย่างบทความที่เน้นความคิดเห็นข้างต้นนี้ สังเกตได้ว่า เจ้าพระยา
ธรรมศักดิ์มนตรีใช้ภาษาที่ไม่เป็นแบบแผนเพื่อปลุกเร้าอารมณ์ ความรู้สึกของผู้อ่านให้เกิดความ
เป็นกันเอง เช่น การสื่อความหมายเชิงสนทนาพูดคุย เหมือนกับได้สนทนากับผู้เขียน การใช้
ภาษาในระดับนี้เหมาะสมกับการถ่ายทอดความคิดเห็นช่วยให้การสื่อสารบรรลุตามความมุ่งหมายของ
ผู้เขียน เกิดความสมจริงสมจังน่าเชื่อถือสร้างสัมพันธภาพระหว่างผู้เขียนกับผู้อ่านให้ใกล้ชิดกัน
มากขึ้น

2. ภาษาแบบแผน คือภาษาที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเขียนในบทความที่เน้นด้านความรู้เป็นส่วนใหญ่ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเขียนบทความทั้งด้านที่เน้นความคิดเห็นและบทความที่เน้นถ่ายทอดความรู้ หรือเรียกว่า บทความเชิงสารคดี ซึ่งเป็นบทความเน้นเนื้อหาสาระเกี่ยวกับข้อเท็จจริงเป็นสำคัญ แม้บทความเชิงสารคดีจะเน้นความรู้ก็ตามแต่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้เขียนสอดแทรกความคิดเห็นเป็นช่วง ๆ ไปด้วย โดยมีได้แสดงอารมณ์ความรู้สึกที่แจ่มแจ้งเด่นชัดเท่ากับบทความที่ทําแต่งเสนอความคิดเห็นโดยตรง ดังนั้น ระดับภาษาส่วนใหญ่ในบทความที่เน้นความรู้จึงมักเป็นภาษาแบบแผน ถ้อยคำและภาษาที่เรียบ ค่อนข้างประณีตพิถีพิถัน เป็นหลักฐานทางราชการ ทางวิชาการได้ดี ในกรณีที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เขียนบทความในเรื่องเดียวกันแต่เน้นทั้งด้านความรู้และนำประเด็นความรู้ในบางตอนมาเขียนเสนอความคิดเห็นนั้น ท่านจะใช้ถ้อยคำภาษาแบบแผนในช่วงที่แสดงความรู้ข้อเท็จจริงและใช้ถ้อยคำภาษาที่ไม่เป็นแบบแผน ในตอนที่เขียนเสนอความคิดเห็น ทั้งนี้ เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจ แยกแยะข้อเท็จจริงและข้อคิดเห็นในบทความได้แจ่มชัด และการเลือกใช้คำทั้ง 2 ระดับ ในบทความเดียวกันของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีในที่ที่เหมาะสมนี้ ย่อมทำให้เกิดผลดีต่อการสื่อสาร การใช้ภาษาไม่เป็นทางการในตอนที่แสดงความคิดเห็นย่อมทำให้กระชับจิตใจและอารมณ์ของผู้อ่าน ส่งผลให้จุดมุ่งหมายในการเสนอข้อเท็จจริงและเสนอความคิดเห็นในบทความนั้นบรรลุจุดมุ่งหมายบทความที่เน้นความรู้นั้น เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเขียนทั้งเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาและ เศรษฐกิจ เช่น บทความเรื่อง "ลูกเสือสยาม" "มนุษยกับการศึกษา" "ศึกษาทัศน" "บ่าวกลับเป็นนาย" "ทำไมประเทศทั้งหลายจึงทำการค้าขายที่เรียกว่ารัฐพาณิชย์" ฯลฯ ดังตัวอย่าง

...การเสียป่าแม่ได้เลิกไปแล้ว ก็ได้เกิดประโยชน์สมพระราชประสงค์แล้ว การนี้ถึงประโยชน์ผู้อื่น ทาคุณให้ผู้อื่น ทาคนให้เป็นประโยชน์แก่คนทั้งหลาย โดยมีได้หวังผลตอบแทนเหล่านี้อย่างน้อยก็ได้ผูกพันติดปากและชินหู การเรียกทหารอาสาได้รวดเร็วสำหรับราชการสงครามครั้งสงครามโลกที่แล้วมานี้ ก็เชื่อกันว่าเป็นผลของการเสียป่าที่ได้ทรงปลุกใจไว้ อนึ่ง เราเป็นประเทศใช้พระราชบัญญัติเกณฑ์ชายหนุ่มรับราชการทหารไม่เลือกหน้า ประโยชน์ของเสียป่าในทางเป็นกำลังให้แก่บ้านเมือง นับวันแต่จะต้อง

หมดสิ้นไป เพราะจะหาชายฉกรรจ์ที่ไม่เคยเป็นทหารได้น้อยเข้าทุกที่ การเสือบ่าจึง
นับเป็นการชั่วคราวแท้ เพื่อปลุกใจให้ผู้ใหญ่ให้รู้สึกต่อหน้าที่และคอยสนับสนุนเด็ก...

("ลูกเสือบ่า," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 174 - 175)

...สถานแรกเป็นผลแห่งสติปัญญา ความเพียรของมนุษย์ที่ได้เรียนรู้ความจริงอันเป็นความลับ
แห่งธรรมชาติ เรียกว่าวิทยาศาสตร์และใช้ความรู้นี้ประกอบวัตถุแห่งธรรมชาติให้เกิด
เป็นกำลังเรียกว่าเครื่องจักร เครื่องยนต์ต่าง ๆ สามารถทำอุตสาหกรรมขนาดใหญ่
กายกอง และதாகสิกรรมแผนใหม่ให้เกิดพืชผลมากมาย สถานหลังเป็นผลแห่งวิธีการ
ของมนุษย์ที่ได้คิดใช้เงินตราเป็นเครื่องวัดการแลกเปลี่ยนทั้งหลาย...

("บ่าวกลับเป็นนาย," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 37 - 38)

...อารยประเทศได้ชื่อคั้งนั้นด้วยเหตุประชาชนเมื่ออารยธรรมเช่นนั้น อบรมขึ้นด้วยสาธารณศึกษา
ทั้งโดยธรรมเนียม หรือโดยที่ได้ศึกษาในสำนักเรียนจริง ๆ ประเทศสยามได้มีการศึกษา
อย่างสมัยโบราณมาแต่ตึกดาบรรพ์ อารามคือ โรงเรียน พระคือครู ถวายเล่าเรียนก็มี
หนังสือและเลข ผู้จะสั่งสอนเขาซึ่งจะต้องทรงคุณความรู้แตกฉานยิ่งขึ้นไปก็อาศัยการเรียน
ภาษาบาลีเป็นเว้นเพื่อสาธยายธรรม คือพระไตรปิฎก อาศัยเหตุนี้ กล่าวได้ว่าไทยก็เป็น
อารยชนมาแต่โบราณเหมือนกัน...

("ศึกษาทัศน," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 177)

จากการวิเคราะห์ระดับภาษาในบทความของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีนั้นพบว่า ระดับ
ภาษาที่ใช้มีความเหมาะสมสอดคล้องกับลักษณะของบทความ ระดับภาษาที่ปรากฏมี 2 ระดับ คือ
ภาษาที่ไม่เป็นแบบแผน และภาษาที่เป็นแบบแผน บทความของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี แบ่งได้

เป็น 2 ลักษณะ คือบทความที่เน้นทางด้านความคิดเห็นกับบทความที่เน้นทางด้านความรู้ บทความที่เน้นความคิดเห็นจะใช้ภาษาที่ไม่เป็นแบบแผน ส่วนบทความที่เน้นด้านความรู้จะใช้ภาษาที่เป็นแบบแผน

4. การเขียนสรุป

การเขียนสรุปหรือคาลงท้าย มีผู้กล่าวไว้ดังนี้

ลีธา พินิจภูตล (2516 : 83) กล่าวว่า ความลงท้ายมักจะเป็นตอนที่กล่าวถึงคำแนะนำหรือวิธีแก้ไขปัญหา หากว่าบทความนั้นเป็นบทความที่เกี่ยวกับปัญหา หรืออาจจะเป็นตอนที่ย้ำความคิดเห็นของผู้เขียนให้เด่นชัดขึ้น

ประสิทธิ์ ภาพย์กลอน (2518 : 185) กล่าวว่า การเขียนสรุปต้องฝากความประทับใจหรือข้อคิดให้แก่ผู้อ่าน ซึ่งอาจทำได้โดยการยกคำถามสุภาษิต คำกล่าว หรือบทกวีที่ไพเราะ ฯลฯ อย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ ข้อสำคัญที่ควรจำคือ คาลงท้ายควรใช้ภาษาสั้น ๆ กระชับ น่าอ่านและประทับใจผู้อ่าน

เจือ สตะเวทิน (2514 : 37) ได้ให้ความหมายของการเขียนคาลงท้ายไว้ดังนี้ คาลงท้ายที่ผู้อ่านสนใจ คือเขาชอบเพราะเหตุผลอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลายอย่างในข้อต่อไปนี้

1. สนุก
2. ได้ความรู้
3. เห็นความใหม่ หรือความแปลก

โมรี ชินสารานู (2530 : 145) ได้ให้คำจำกัดความเกี่ยวกับการสรุปว่า การสรุปคือการเน้นความคิดสำคัญของเรื่องและเป็นการแสดงฝีมือของผู้เขียนเพื่อให้น่าสนใจผู้อ่านให้สนใจ เนื้อเรื่องที่ผู้เขียนเสนอ ข้อเขียนนั้นต้องมีลักษณะที่ชัดเจนตรงเป้าหมายและกระชับรัด การสรุปความที่ดีนั้นต้องทำหน้าที่ 2 ประการ คือประการแรก เป็นการบอกทบทวนให้ผู้อ่านทราบว่าเรื่องนั้น ๆ สมบูรณ์แล้ว ประการที่สอง เป็นส่วนที่ผู้เขียนมุ่งเน้นความคิดสำคัญ หรือเป็นความคิดส่วนตัวของผู้เขียนเอง

การสรุปจึงมีความสำคัญเช่นเดียวกับการเขียนคานำหรือความนำ เพราะในตอนเริ่มต้นผู้เขียนบทความจะต้องสร้างความสนใจเพื่อดึงดูดความสนใจของผู้อ่านให้ติดตามเรื่องราวต่อไปจนจบ และการสรุปจะต้องสร้างความประทับใจให้แก่ผู้อ่านด้วยเช่นกัน

ดังนี้

เจือ สตะเวทิน (2517 : 132 - 135) ได้กล่าวถึง เทคนิคการเขียนคำลงท้ายไว้

1. วิธีใช้ประโยคประทับใจให้เห็นจุดที่ต้องการ
2. วิธีสรุปความทบทวนโดยใช้คำใหม่
3. วิธีจบด้วยบทกลอน
4. วิธีจบด้วยการเรียกร้องขอความร่วมมือ
5. วิธีจบด้วยให้ความรู้อย่างแปลก
6. ลงท้ายด้วยจุดสุดยอดแบบเรื่องสั้น
7. จบลงด้วยวิธีตัดกลับหรือหวนกลับ
8. วิธีทิ้งท้ายไว้ให้คิดเอาเอง

ส่วนการสรุปหรือการลงท้ายในบทความของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีนั้นท่านได้ใช้ศิลปะในการเขียนสรุปบทความ เพื่อต้องการบอกผู้อ่านให้ทราบว่าเรื่องนั้น ๆ สมบูรณ์แล้ว และเพื่อตอกย้ำความคิดสำคัญหรือความคิดส่วนตัวของผู้เขียนเอง วิธีการสรุปดังกล่าวมีลักษณะเฉพาะตัวรวมทั้งหมด 8 ลักษณะ ดังจะได้จัดลำดับการใช้จากจำนวนมากไปหาน้อย ดังนี้

ลำดับ	วิธีเขียนสรุปเรื่อง	จำนวนบทความ
1	สรุปด้วยการสรุปใจความสำคัญของเรื่อง	21
2	สรุปด้วยการแสดงความคิดเห็นของผู้เขียน	19
3	สรุปเรื่องด้วยการเรียกร้องขอความร่วมมือ	7
4	สรุปด้วยการทิ้งท้าย	6
5	สรุปเรื่องด้วยการตอบคำถาม	6
6	สรุปเรื่องด้วยการตั้งความปรารถนาหรือความหวัง	5
7	สรุปเรื่องโดยไม่มีบทสรุป	4
8	สรุปเรื่องด้วยการนำสุภาษิตหรือบทกวีมากล่าว	2
	รวม	70

ตารางข้างต้นนี้เป็นวิธีการสรุปที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีใช้เขียนบทความ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

4.1 การเขียนสรุปด้วยการสรุปใจความสำคัญของเรื่อง

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเขียนสรุปบทความด้วยการสรุปใจความสำคัญของเรื่อง โดยสรุปความจากเนื้อเรื่องทั้งหมดที่กล่าวมาอย่างย่อ ๆ เพื่อให้เห็นใจความที่สำคัญได้ชัดเจนยิ่งขึ้น การเขียนลักษณะนี้ผู้เขียนต้องการจะย้ำใจความสำคัญของเนื้อเรื่องทั้งหมดให้ผู้อ่านทราบอีกครั้ง

การเขียนสรุปด้วยการสรุปใจความสำคัญของเรื่องมีจำนวน 21 เรื่อง ได้แก่เรื่อง "สหศึกษาหรือเรื่องให้เด็กหญิงชายเรียนปนกัน"

"สภาวะศึกษา"

"ข่าววิวาทกลางเมือง"

"ข่าวนามสกุล"

"เปรียบเทียบการศึกษายามกับพม่า"

"รพินทร์นารถตะกูร์กับชมพูทวีป"

"เรื่องไม่เป็นเรื่อง"

"ลัทธิปา"

"สามะโนครวีผู้ป่วนทวีปละล่าน"

"อนุโลมวิธีเกณฑ์ศึกษา"

"ความตกต่ำแห่งเศรษฐกิจเท่าที่เราท่านพอจะเข้าใจได้ทุกคน"

"อิคอนอมิกส์หรือ เศรษฐวิทยาคืออะไร"

"กำเนิดและความขึ้นลงแห่งราคา"

"พรอพิเทียริงหรือตลาดหน้าคอก"

"เรื่องชาวสยาม"

"ภษิต"

"งานกับเล่น - ข้อควรคิด"

"คนมีวิชาควรทำการหรือไม่"

"คนที่มีอาการเฉื่อยชานั้นจะรักษาให้หายได้หรือไม่"

"ประเทศฝรั่งเศสเริ่มสอนหน้าที่มารดาแล้ว"

และ "พระอาทิตย์ผู้เป็นที่พึ่งแห่งโลก"

บทความเรื่อง "ความตกต่ำแห่งเศรษฐกิจเท่าที่เราท่านพอจะเข้าใจได้ทุกคน"

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีกล่าวไว้ว่า ความตกต่ำแห่งเศรษฐกิจนี้เป็นไปทั่วโลกมีสาเหตุหลายประการที่ทำให้เศรษฐกิจโลกตกต่ำ เช่น สินค้าผลิตได้มากเกินไปความต้องการ ไม่มีเงินตราพอใช้เพราะทองคำถูกเก็บเป็นทุนสำรอง เงินรับและหนี้สงครามเป็นปัจจัยอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้เศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกรวมทั้งในประเทศไทยด้วย เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีสรุปบทความเรื่องนี้โดยการสรุปใจความสำคัญของเรื่อง ดังตัวอย่าง

...บัดนี้จะขอรวบรัดชี้สองสถานเพียงว่าความตกต่ำแห่งเศรษฐกิจในประเทศเรา เกี่ยวด้วย ตลาดสินค้าต่างประเทศและสินค้าภายในทั่วไปในเมืองเราสถานหนึ่ง กับเกี่ยวกับสินค้า ข้าวของเราโดยเฉพาะอีกสถานหนึ่ง สถานแรกไทยเขมรรวมข้าว กล่าวว่ เราเป็น เพียงปลายเหตุ ต้นเหตุอยู่ในยุโรปและอเมริกาเขาตกต่ำเราก็พลอยตกต่ำด้วย เขาแก้หาย เราก็พลอยหายด้วยเป็นสุคติวิสัยที่เราจะแก้ไขเองเพราะเราเป็นเพียงปลายเหตุ ส่วน สถานหลังเกี่ยวกับเราโดยตรง การช่วยชาวนาเป็นการช่วยตัวเองและเป็นหน้าที่ ๆ รัฐบาลของเรากำลังช่วยเหลืออยู่แล้ว รัฐบาลข้างเคียง เขามีวิธีช่วยเหลือกันอย่างไร รัฐบาลของเราย่อมสอดส่องตรวจตราอยู่แล้ว ข้าพเจ้าขอจบไว้เพียงเท่านี้ ผู้ใดฟังแล้วยังมีความรู้เรื่องเศรษฐกิจตกต่ำเท่ากับเมื่อก่อนฟัง โปรดอย่าโทษข้าพเจ้า

("ความตกต่ำแห่งเศรษฐกิจ," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 2.

2467 : 35 - 36)

บทความเรื่อง "สหศึกษา-เรื่องให้เด็กหญิงชายเรียนปนกัน" เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้เขียนถึง การจัดการเรียนการสอนให้แก่เด็กหญิงและเด็กชาย ควรจัดให้เหมาะสมกับวัยและความสามารถของเด็กโดยจัดให้เด็กหญิงและเด็กชายเรียนปนกันในระดับประถมศึกษา แยกกันเรียนในระดับมัธยมศึกษา และมาเรียนรวมกันในระดับมหาวิทยาลัยอีกครั้ง วิธีการจัดการเรียนดังกล่าว ท่านเห็นว่าเหมาะสมกับการจัดการศึกษาในประเทศไทย ซึ่งเป็นประเทศกำลังพัฒนา มีงบประมาณจำกัด แต่ต้องการให้คนในชาติรู้หนังสือมากจึงควรให้เรียนดังนี้ ดังตัวอย่าง

...เพราะฉะนั้น การศึกษาของผู้หญิงควรเท่ากันกับผู้ชาย และต้องมีทั้งการศึกษาของผู้หญิง โดยเฉพาะ สำหรับผู้ชายโดยเฉพาะและสำหรับผู้ชายและผู้หญิงเหมือนกันอีกด้วย ควรให้โอกาสได้เลือกตามชอบใจ ไม่ควรจะปิดทางเสียทีเดียว เมื่อถึงเวลาจำเป็นผู้หญิงจะได้แทนผู้ชายและผู้ชายแทนผู้หญิงได้ อันตรายที่ใหญ่ที่สุดสำหรับเด็กผู้หญิงนั้น ก็คือ บ่า ในบ้านที่ชอบพาหน้าที่เป็นแม่สื่อ เพื่อจะได้เงินและผู้ที่มีเงินเสียให้แก่แม่สื่อและพาเด็ก

ผู้หญิงไปทำให้เสียคนได้ตามความประสงค์นั้น ก็มักจะเป็นผู้ใหญ่ที่มีเงินและเป็นเจ้าชู้
ไม่ใช่เด็กนักเรียนเลย

("สหศึกษา เรื่องให้เด็กหญิงขายเรียนปนกัน," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1.
ม.ป.ป. : 107 - 108)

นอกจากจะสรุปเรื่องด้วยการสรุปใจความสำคัญของเรื่องแล้ว เจ้าพระยา
ธรรมศักดิ์มนตรียังได้แสดงความคิดเห็นเพิ่มเติมไว้อีกด้วย เช่น บทความเรื่อง พรอพิเทียรหรือ
ตลาดหน้าคุก เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเขียนถึงการฉวยโอกาสขึ้นราคาสินค้า การขึ้นราคา
แบบเรียน ซึ่งมีความจำเป็นต้องใช้มากในเวลานั้น เปรียบเหมือนเป็นตลาดหน้าคุกเพราะคนซื้อ
ไม่มีโอกาสต่อรองราคาได้เลย คนที่ทำการนี้สมควรจะมีโทษตามกฎหมาย ในช่วงที่มีเหตุการณ์
ไม่ปกติมีการกักตุนสินค้าในเวลาสงคราม ควรจะมีกฎหมายบังคับให้แบ่งกำไรแก่รัฐบาล มีการ
ควบคุมราคาสินค้า เมื่อบ้านเมืองเข้าสู่เหตุการณ์ปกติก็ควรยกเลิกกฎหมายฉบับนี้ ดังข้อความว่า

...การหากำไรที่ต้องรังเกียจมีแต่ที่ปรากฏว่า เป็นการทำความเสียหายให้แก่ประชชน นับว่า
ผิดในทางเป็นปฏิปักษ์ต่อสมาคมแห่งมนุษย์ เช่น ลงทุนกักตุนสินค้าไว้หมด หรือเกือบหมด
เพื่อบีบบังคับขายเอาตามชอบใจ หรืออีกประการหนึ่งผิดทางจรรยา คือบีบบังคับเอากำไรจาก
ผู้จนแค้นหรือผู้โง่เขลา เหล่านี้แหละเรียกว่าพรอพิเทียรหรือพรอพิเทียร ควรจะมีโทษตามกฎหมาย นอกจากนั้น
ต้องนับว่าการหากำไรเป็นคุณเพราะเป็นปัจจัยให้เกิดความเจริญ ศาสนาก็ดี ญาติสัมพันธก็ดี
ความเกรงอาชญาที่ดี ไม่เป็นย่ำยี่คนสามัญให้ทำงานได้ดีเท่าการได้กำไร บ้านเมืองใดมี
คนฉลาดหากำไรได้มาก บ้านเมืองนั้นก็ย่อมเจริญมาก เมืองไทยเราก็มีคนฉลาดหากำไร
เป็นจำนวนไม่น้อย ถ้าคนเหล่านั้นเป็นไทยทั้งหมด ไม่ใช่ชาวต่างประเทศเสียโดยมากแล้ว
จะวิเศษหาหน่อยไม่ในระหว่างมหาสงครามนี้ เกิดมีกฎหมายบังคับให้แบ่งกำไรเป็นพลีแก่
รัฐบาลด้วย เพราะในเวลาผิดปกติด้วยเหตุมหาสงครามเป็นโอกาสที่พ่อค้าหากำไรได้มาก
และรัฐบาลก็กำลังต้องการใช้เงินมากเพื่อการทำสงครามอยู่ด้วย แต่พออย่างเข้าเวลาปกติ

ก็มีการคัดค้านว่ากฎหมายนี้ไม่อุดหนุนข้ากัลป์ถ่วงพาดพิงซึ่งเป็นความจริง เพราะเป็นยาเบื่อมากกว่าเป็นยาเจริญอาหาร...

("พรอพิเทียร์หรือตลาดหน้าคุก," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครุเทพ เล่ม 2.

2467 : 289 - 290)

4.2 การเขียนสรุปด้วยการแสดงความคิดเห็นของผู้เขียน

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีปิดเรื่องโดยขมวดความคิดเห็นและความต้องการ ซึ่งเป็นจุดหมายของผู้เขียนไว้ในตอนท้าย เป็นการย้ำประเด็นที่ผู้เขียนต้องการเสนอให้ทราบว่าเป็นบทความเรื่องนั้น ๆ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีความคิดเห็นโดยสรุปอย่างไร เพื่อให้ผู้อ่านเก็บเอาไปพิจารณา การสรุปเรื่องด้วยวิธีนี้ มีจำนวน 19 เรื่อง ได้แก่

"การศึกษาวิจารณ์จากแง่ของผู้ให้"

"ทำไมเราจึงต้องเรียนภาษาต่างประเทศ"

"การส่งนักเรียนไปศึกษาที่ต่างประเทศ"

"เรื่องชาวบ้านนอกหาความชาวกรุง"

"ความเห็นเจ้าถึกเรื่องสยามใหม่"

"สหปาสีรัฐอเมริกาบ้การศึกษา"

"สหปาสีรัฐอินเดีย"

"ความเสียหายและหนี้สงคราม"

"เงินคือแก้วสารพัดนึก"

"ใครเป็นใครในบูรพทิศ"

"คนตายขายคนเป็น"

"อันตรายของเด็ก บุหรี่และน้ำซากาแพ"

"การสุขาภิบาลสำหรับบุคคลและครอบครัว เป็นความรู้ เรื่องการต่อสู้ข้าศึกที่เราแล

ไม่เห็นตัว"

"ความเจ็อยข้ามีประโยชน์อย่างไร"

"หญิงงามเมืองกับนักปราชญ์ ใครทำให้มนุษย์ทัวเสียมากกว่ากัน"

"ไปเที่ยวรถไฟสายนครราชสีมา"

"ชะอ่า"

และ "นิทานเรื่องพี่เสียม"

บทความเรื่อง "ทำไมเราจึงต้องเรียนภาษาต่างประเทศ" เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี กล่าวถึงความสำคัญของการเรียนภาษาต่างประเทศไว้หลายประการ เช่น เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมให้แก่ตนเอง หรือใช้เป็นเครื่องมือในการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ เพื่อศึกษาวิทยาการของชาติตะวันตกในสาขาการแพทย์ วิทยาศาสตร์ เป็นต้น เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีกล่าวว่า เด็กควรจะรู้ภาษาต่างประเทศอย่างน้อยคนละ 1 ภาษา เพื่อนำมาใช้ในการพัฒนาประเทศของเรา ดังข้อความ

... เหตุฉะนั้น ข้อที่ว่าเกือบจะต้องลงเป็นเกณฑ์กลาง ๆ ว่า นักเรียนของเราทุกคน จะต้องรู้ภาษาต่างประเทศไม่มากก็น้อย อย่างต่ำเพียง 1 ภาษานั้น กลายเป็นจะต้องให้เป็นเกณฑ์จริง ๆ ถอนค่าเกือบ ออกเสีย แล้วเมื่อต่อไปผู้ที่เราส่งออกไปต่างวิชา ต่างประเทศ ได้กลับเข้ามาทำการให้แก่บ้านเมืองมาก ๆ เข้า วิชาเหล่านั้นได้ถ่ายทอดเป็นภาษาของเรามาก ๆ เข้า เราก็อาจเรียนและฝึกหัดได้ทุกอย่างในประเทศเรา ตามเหตุผลที่อ้างไว้ในข้อ 1 ข้อ 2 ข้อ 3

("ทำไมเราจึงต้องเรียนภาษาต่างประเทศ," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1.

ม.ป.ป. : 130)

บทความเรื่อง คนตายขายคนเป็น เนื้อเรื่องกล่าวถึง ประเพณีการทำศพ ประเพณีไทย เมื่อมีคนตายจะทำบุญกัน 3 วัน 7 วัน แต่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเห็นว่า เศรษฐกิจในปัจจุบัน มีค่าครองชีพสูง ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นเงินทองไปหมด แม้แต่เวลา การมีมหรสพในงานคนตาย

หลาย ๆ วัน ท่านเห็นว่าเป็นการสิ้นเปลืองโดยใช้เหตุ รวมทั้งการเก็บศพบรรจุไว้เมื่อมีโอกาส จึงเอาออกมาทาบดู ท่านไม่เห็นด้วยกับวิธีการดังกล่าว ท่านเห็นว่าควรจะเปลี่ยนวิธีการทศพใหม่ โดยทศพให้เร็วกว่าเดิม ซึ่งท่านให้ดำเนินการเรื่องทศพนี้กับตัวท่านด้วย ดังข้อความว่า

...ในที่สุดฉันเชื่อมั่นว่าเวลามาถึงแล้วที่เราต้องปฏิบัติ วิธีการปลงศพและด้วยความเชื่อ เช่นนี้ ประกอบกับความเห็นใจว่าการเปลี่ยนประเพณีเป็นสิ่งที่ต้องปฏิบัติให้แยบคาย ฉันจึงยินดีเข้าบุกเบิกทางโดยอัตโนมัติ ขอผู้ไม่เห็นด้วยกับฉันโปรดให้อภัยแก่ฉันด้วย

("คนตายขายคนเป็น," บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ. 2514 : 8)

บทความเรื่อง "การศึกษาวิจารณ์จากแง่ของผู้ให้" เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีกล่าวถึง การศึกษาจากมุมมองของผู้ทำหน้าที่ให้การศึกษา คือครู นอกจากครูจะเป็นผู้ให้การศึกษาโดยตรง แล้ว เด็กยังได้รับการศึกษาจากครอบครัว สังคม แต่ผู้ที่มีหน้าที่ให้การศึกษาที่สำคัญที่สุดคือ ครู ซึ่งท่านได้กล่าวถึงมารยาทของครู 7 ข้อ ครูใดที่มีมารยาทครบทั้ง 7 ข้อนี้ ก็จะได้ชื่อว่า ดำรงตนสมกับมีอาชีพเป็นครู เช่น หากความรู้เพิ่มเติมอยู่เสมอ ประพฤติตนให้สมเป็นเยี่ยงอย่าง แก่ศิษย์ ฝึกสอนโดยควรแก่นิสัยของศิษย์ โทษตัวเองเมื่อสอนศิษย์ไม่ได้ตั้งใจ ไม่ลงโทษศิษย์ด้วย โทษะ ไม่ลาเอียงด้วยอคติ ไม่พรั่วเวลาของศิษย์ การทำได้ทั้ง 7 ข้อนี้ ท่านเห็นว่าเป็นเรื่องยาก พอสมควร แต่คนที่รักอาชีพการเป็นครูไม่ควรจะทอดทิ้งควรทำได้ ดังข้อความว่า

...การประพฤติถูกต้องและเคร่งครัดต่อมารยาททั้ง 7 นี้ เป็นการเห็นคุณค่าเห็นน้อยมาก ข้อ 7 เป็นน่าเห็นน้อยกว่าข้ออื่น ๆ แต่การเป็นครูก็คือ ความเห็นคุณค่าเห็นน้อยนั่นเอง คำว่าครู แปลว่า หนักเรารักเป็นครู เราหรือจะกลัวหนัก?

("การศึกษาวิจารณ์จากแง่ของผู้ให้," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1.

ม.ป.ป. : 65)

4.3 การสรุปเรื่องด้วยการเรียกร้องขอความร่วมมือ

วิธีนี้เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีสรุปบทความโดยเรียกร้องหรือวิงวอนให้ผู้อ่านปฏิบัติสิ่งหนึ่งสิ่งใด เรียกร้องให้เสียสละหรือให้ปฏิบัติบางอย่างเพื่อประโยชน์ส่วนรวม คือชาติ บทความที่สรุปเรื่องโดยวิธีนี้มี 7 เรื่อง ได้แก่

"จันทบูรราคาวันที่ 20 กุมภาพันธ์ 66"

"พระราชบัญญัติประถมศึกษา"

"โรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว"

"เสือป่าในหน้าที่พลเรือน"

"ข่าวกลับเป็นนาย"

"กาแพงภาษี"

และ "ความเห็นนายพอร์ดมหาเศรษฐี"

บทความเรื่อง "จันทบูรราคา วันที่ 20 กุมภาพันธ์ 66" เนื้อเรื่องกล่าวถึงความวุ่นวายของคืนวันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2466 ซึ่งเป็นคืนที่มีจันทบูรราคาในกรุงเทพฯ คนแก่เอาไม้เคาะต้นไม้ตามความเชื่อว่าจะทำให้ต้นไม้มีผลดก เด็กจุดประทัด ตีกระป๋อง หรือวัตถุต่าง ๆ ทำให้มีเสียงดัง เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เห็นว่าที่เป็นดังนี้เพราะคนไม่มีการศึกษา คนที่อยู่ในกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นเมืองหลวงของประเทศยังมีพฤติกรรมเช่นนี้ ควรที่จะประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในกรุงเทพฯ ได้แล้ว เพื่อเด็กในกรุงเทพฯ ทุกคนจะได้รับการศึกษา ดังข้อความที่ท่านเรียกร้องขอความร่วมมือว่า

...นี้แหละกรุงเทพมหานคร เมื่อ พ.ศ. 2466 กรุงเทพฯ ซึ่งเป็นใจกลางของประเทศสยาม อันเป็นประเทศศิวิไลซ์ละที่รักของเรา ควรใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในกรุงเทพมหานคร หรือยังเจ้าข้า

("จันทบูรราคา วันที่ 20 กุมภาพันธ์ 66," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1.

ม.ป.ป. : 215)

บทความเรื่อง "พระราชบัญญัติประถมศึกษา" เนื้อหากล่าวถึงอุปสรรคปัญหาการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา รวมถึงผลดีผลเสียของพระราชบัญญัติประถมศึกษา เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีนำเสนอบทความเรื่องนี้ให้ท่านองบพสนทนา โดยเล่าว่าพ่อถึกเป็นคนถามคำถามต่าง ๆ และตัวท่านเป็นคนตอบคำถามนั้น ในตอนท้ายได้กล่าวถึงงบประมาณในการจัดการศึกษา หลังจากประกาศใช้พระราชบัญญัติแล้ว เงินที่ได้มาจากเงินศึกษาพลี นำมาใช้ในการจัดการศึกษานั้นไม่เพียงพอ ควรจะขอบริจาคจากประชาชนที่มีรายได้สูง ขอบริจาคเพิ่มขึ้นจากเงินศึกษาพลี โดยท่านขอความร่วมมือให้ช่วยกันบริจาคเงินเหมือนที่ตำบลบ้านไตนัด เพื่อนำเงินนี้มาพัฒนาการศึกษาต่อไป ดังข้อความว่า

... ข้าพเจ้า ได้ยินพ่อถึกคำนวณจำนวนหญิงจรรยาเกี่ยวกับจำนวนชายจรรยาที่ต้องเกณฑ์ให้เสียศึกษาพลีที่บ้านไตนัดว่าไม่พำกัน นอกนั้นก็ยังมีหญิงชายนอกเขตจรรยาที่ไม่อยู่ในเกณฑ์ที่ต้องเสียศึกษาพลี กับพ่อค้าคหบดีข้าราชการซึ่งจะออกให้เกินกำหนดเกณฑ์ถมไป ท่านพวกนี้ธรรมชาติอาจจัดการเรียไรได้ทั้งนั้น เพราะฉะนั้นถ้าจัดดีเงินศรัทธายอดนี้จะมากกว่าเงินที่เก็บได้ตามกฎหมายสองเท่าสามเท่าก็ได้ ยิ่งตำบลมังมีจะยิ่งเก็บได้เป็นจำนวนมากไม่มีจำกัด ฉะนั้น เมื่อตำบลบ้านไตนัดได้มีครูโรงเรียนประชาบาลล้วนแต่ผู้ได้ฝึกหัดสำเร็จออกจากโรงเรียนฝึกหัดครูกลีกรรมของมณฑลแล้ว บ้านไตนัดก็ยังมีเงินเดือน ให้แก่ครูในตำบลอย่างงดงามทั่วกัน ซึ่งลาพักเก็บศึกษาพลีจะทำไม่ได้ เมื่อบ้านไตนัดจัดได้สำเร็จทั้งเรื่องครู และเรื่องเงินตั้งนี้แล้วบ้านไตนัดก็ "พ้นภัยแห่งโรคเกณฑ์ศึกษา"

("พระราชบัญญัติประถมศึกษา," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1. ม.ป.ป. :

4.4 การสรุปเรื่องด้วยการทิ้งท้าย

การปิดเรื่องวิธีนี้ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีปิดเรื่องโดยมีข้อความทิ้งท้าย เพื่อจูงใจ โน้มน้าวจิตใจ ให้ผู้อ่านใคร่ติดตามอ่านบทความต่อไป การสรุปเรื่องวิธีนี้มีจำนวน 6 เรื่อง ได้แก่

"มนุษย์กับการศึกษา"

"ความมุ่งหมายแห่งการศึกษา"

"เด็กสยาม"

"แผนศึกษาของมนุษย์"

"เดี๋ยวนี้เราคิดขึ้น"

และ "ออกจากมาตราทองคำ"

บทความเรื่อง "ออกจากมาตราทองคำ" เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี กล่าวถึงความจำเป็นที่ไทยไม่ควรออกจากมาตราทองคำ ท่านได้ชี้ให้เห็นถึงผลดี และผลเสียของการออกจากมาตราทองคำซึ่งเกี่ยวเนื่องกับเศรษฐกิจของไทย ท่านได้อธิบายผ่านตัวละคร คือ รัตน์ รัตน์เป็นผู้ไขข้อข้องใจของชาวบ้านซึ่งเป็นตัวละครอื่น ๆ ในบทความ นอกจากเรื่องออกจากมาตราทองคำแล้ว ยังมีเรื่องเงินค่าเสียหายและหนี้สงคราม ซึ่งบทความทั้งสองเกี่ยวกับเรื่องเศรษฐกิจ และใช้ตัวละครชุดเก่านำเสนอบทความ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้ทิ้งท้ายไว้ตอนจบของบทความเรื่อง ออกจากมาตราทองคำว่ารัตน์และลี้พั้งจะหาโอกาสมาพบปะกันอีก ดังข้อความว่า

...เมื่อเสร็จการฉลองพระที่บ้านก้านแล้ว นายรัตน์อยากให้ที่บ้านท่านขุนวาณิชเงินวงศ์ มีงานฉลองอะไร ๆ บ้าง และนางสาวลี้พั้งก็ใคร่ให้นายไค้อ้อมมีหุ่นเงินทั้งกระจาดที่บ้าน ทั้งสองคนจะได้ต่างมีโอกาสไปช่วยงานของกันและกันอีก

("ออกจากมาตราทองคำ," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 2. 2467 : 139)

บทความเรื่อง "มนุษย์กับการศึกษา" เนื้อหากล่าวถึง การให้การศึกษากับเด็กทุกคน ตามควรแก่ศักยภาพของเด็กนั้น แต่การจัดการศึกษานั้นเป็นการลงทุน โดยรัฐเป็นฝ่ายจัดการ เป็นฝ่ายลงทุน เมื่อจะจัดการศึกษาแล้วก็ควรจัดให้เด็กได้ศึกษาจบชั้นสูงสุด นักเรียนเรียนรู้ได้ตามกำลังความสามารถ ไม่ใช่เรียนได้แค่ครึ่ง ๆ กลาง ๆ แล้วไม่มีที่เรียนต่อ นักเรียนจะเรียนได้ไม่ครบ มีความรู้ไม่เพียงพอ ท่านได้ทิ้งท้ายไว้ให้คิดว่า รัฐจะหาเงินจากที่ไหนมาลงทุน จัดการศึกษาตั้งข้อความว่า

...เมื่อเราได้ก้าวเข้าไปครึ่งทาง ในแผนศึกษาปัจจุบันนี้แล้ว จาเราจะต้องรีบก้าวให้ถึงที่ มิฉะนั้นจะกลายเป็นทศครึ่ง ๆ กลาง ๆ เลยไม่เป็นผล หรืออาจเสียผลไปก็ได้ งานต่อไปที่จะให้เราได้ครูประกาศนียบัตร เป็นครูในโรงเรียนประชาบาล ให้ได้ครู กสิกรรมสอนประถมปีที่ 4 ปีที่ 5 ให้โรงเรียนวิสามัญศึกษา มีพร่าวไปทั่วประเทศ ครูโรงเรียนสามัญศึกษา ให้มีมหาวิทยาลัยถึงขนาด หัตถ์เอ็นนิเยียร์ และเกษตรบัณฑิต ของเราใช้ได้เอง ไม่ต้องเปลืองเงินส่งเด็กไปเรียนต่างประเทศ เหล่านี้จะต้องลงทุนเงินอีกมากมาย สมมติว่า เรามีเครื่องมืออยู่พร้อมแล้ว เราจะได้เงินที่ไหนมาลงทุน ? นี่แหละเป็นปัญหาที่ข้าพเจ้าคิดว่าตกเป็นหน้าที่ของพวกเราจะต้องสนใจกันบ้าง

(“มนุษย์กับการศึกษา,” ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 24)

บทความเรื่อง "ปัญหาการศึกษา" เนื้อหากล่าวถึง คนพูดถึงปัญหาทางการศึกษาในแง่มุมต่าง ๆ ซึ่งท่านก็ได้ตอบให้ทราบในบทความเรื่องนี้แล้ว แต่บางเรื่องเช่น การอบรมพลเมืองของชาติจะเป็นไปในลักษณะไหน เรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่ ที่ท่านให้ความสำคัญมากจนไม่สามารถจะตอบในที่เดียวให้จบในบทความได้ ท่านจึงเรียบเรียงแบบสอนอ่านขึ้นเพื่อจะช่วยตอบคำถามนี้ ท่านได้กล่าวทิ้งท้ายไว้ในบทความ "ปัญหาการศึกษา" ให้ผู้ที่สนใจติดตามอ่านได้ ดังข้อความว่า

...ปัญหาที่ 4 เรื่องการอบรมพลเมืองจะเอารูปไหน เป็นปัญหาชาติ ตกเป็นหน้าที่ของรัฐบาล เราพลเมืองควรเพียงให้ความสนใจ ท่านจะเอาหรือไม่เอาแล้วแต่ท่าน ฉันจะออกความเห็นในที่นี้ก็จะยืดยาวเกินไป ฉันกำลังเรียบเรียงแบบสอนอ่านอยู่ชุดหนึ่ง เป็นการกระทำที่จะช่วยแก้ปัญหาได้ไม่น้อยเลย ถ้าฉันคิดเอาคำนำแห่งหนังสือนี้มาให้ท่านอ่านเสียทีเดียว ก็ดูเหมือนจะเป็นการตัดบท ไม่ต้องให้ฉันพูดอะไรต่อไปอีก หนังสือชุดนี้ 4 เล่มแรก พร้อมทั้งจะเสนอขออนุญาตในไม่ช้า เพื่อหวังให้ได้ออกใช้ทันต้นศกหน้า

("ปัญหาการศึกษา," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 73)

4.5 การสรุปเรื่องด้วยการตอบคำถาม

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีใช้วิธีการสรุปเรื่องแบบนี้มักใช้ในเรื่องที่มีความน่าโดยตั้งปัญหา ตั้งคำถาม แล้วตอบสรุปไว้ในเนื้อเรื่อง และตอนปิดเรื่อง การสรุปเรื่องเช่นนี้มี 6 เรื่อง ได้แก่

"จดหมายจากเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี"

"ปัญหาการศึกษา"

"ทำไมประเทศทั้งหลายจึงทำการค้าขายที่เรียกว่ารัฐพาณิชย์"

"ถ้าไม่มีตลกในโลกแล้ว โลกจะดีขึ้นหรือเลวลง"

"โรคระบาดพบใหม่"

และ "ชาวสยามกับชาวต่างประเทศ"

บทความเรื่อง "โรคระบาดพบใหม่" เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้กล่าวไว้ในความน่าบทความว่ามีโรคระบาดชนิดหนึ่ง กำลังระบาดทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด คนไข้มิรู้ตัวว่าเป็นโรค ถึงแม้ว่าโรคนี้จะเป็นโรคพบใหม่ แต่ก็ปรากฏว่าเป็นโรคเก่ากว่าโรคทั้งหลาย แต่พึงจะมีคนค้นพบ วิธีที่จะรักษาโรคนี้ได้ โดยการใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา ใช้งานกับโรงเรียนเป็นยาป้องกันโรคนี้ได้ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการศึกษาว่าสามารถแก้โรคร้ายนี้ได้ โดยท่านกล่าวสรุปไว้เกี่ยวกับโรคนี้ว่า

"โรคนี้ยังสืบไม่ออกว่า ได้ชื่อมาแต่สมัยใดว่า "โรคไข้เกียจ"

("โรคระบาดพบใหม่," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 168)

บทความเรื่อง ชาวสยามกับชาวต่างประเทศ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี กล่าวว่าคนที่อยู่ในประเทศไทยมี 2 จำพวก คือ คนที่เป็นชาวสยามกับคนที่เป็นชาวต่างประเทศ เมื่อคนจำนวนมากมาอยู่รวมกันบางครั้งก็มีเรื่องทะเลาะวิวาทกัน เช่น ในครั้งนี้มีต้นเรื่องมาจากร้านที่เรียกชื่อว่า ไทยสตอร์ ไปเข้าชื้อกับพวกร้านเงินทองแจ้งความของตนจากหนังสือพิมพ์ เพราะหนังสือพิมพ์กล่าวติเตียนเงิน จึงทำให้มีการปะทะคารมกันผ่านทางหนังสือพิมพ์ ในครั้งแรกที่ได้ข่าวนั้นท่านคิดว่าจะเป็นเรื่องใหญ่โต ในที่สุดท่านก็ได้คำตอบว่า

...ผู้ไปส่งกลับมารายงานว่า เป็นการแสดงโวหารกันอย่างร้ายกาจระหว่างหนังสือพิมพ์ต่อหนังสือพิมพ์เท่านั้น ความเสียหายที่หัวโนว กระทั่งกระเทือนถึงพ่อค้าราษฎรบ้างก็เป็นส่วนน้อยนิดเดียว แต่ถูกเข้าทั้งชาวสยามและชาวต่างประเทศ ชาวนครทั่วไปเป็นปกติอยู่อย่างท่านกับข้าพเจ้า ซึ่งตกในจำพวกยอมเชื่อในจั่วหน้าเรื่อง แล้วก็ละเลยไป

("ชาวสยามกับชาวต่างประเทศ," ความเรียงเรื่องต่างของครูเทพ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 220)

4.6 การเขียนสรุปด้วยการตั้งความปรารถนาหรือความหวัง

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี สรุปเรื่องด้วยการตั้งความปรารถนาหรือความหวัง

จำนวน 5 เรื่อง ได้แก่

"การศึกษาชาติ"

"ความเห็นพ่อถึกเรื่องคดีการศึกษาแบบปัจจุบัน"

"ลูกเสือสยาม"

"สยามกับพายุชัย"

และ "งานกับเล่นเนื่องด้วยกายนคร"

บทความเรื่อง "ลูกเสือสยาม" เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้กล่าวถึงสาเหตุการตั้งกองลูกเสือ และเสือป่านั้น และเมื่อตั้งขึ้นแล้วก็มีประโยชน์ต่อประเทศชาติหลายประการ เช่น การนึกถึงประโยชน์ผู้อื่น ท้าคุณให้ผู้อื่น ท้าตนให้เป็นประโยชน์แก่คนทั้งหลายโดยมิได้หวังผลตอบแทน มีความสำนึกในหน้าที่ เป็นต้น เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีตั้งความหวังว่า การลูกเสือของไทยจะคงอยู่ต่อไป เพราะประชาชนทุกคนช่วยกันรักษาให้มีการลูกเสือในประเทศไทย ดังข้อความว่า

...บัดนี้ กำลังมี "แชมบูรี" ใหญ่เป็นคารบที่ 2 ลูกเสือได้มาชุมนุมกันในพระนครจากทิศต่าง ๆ ทั้งพระราชอาณาจักร ทั้งยังมีลูกเสือผู้ป่วนเข้ามาสมทบแรมค่ายอยู่ด้วย เป็นครั้งแรกในประวัติการของลูกเสือสยาม นับว่าเป็นเกียรติยศยิ่ง มหาชนย่อมพากันประสาทพรให้แก่ลูกเสือถ้วนหน้าอยู่แล้ว ขอความเจริญจงมีแก่ลูกเสือทั้งหลาย ชโย

("ลูกเสือสยาม," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 175 - 176)

บทความเรื่อง "การศึกษาชาติ" เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีกล่าวถึงการให้การศึกษาแก่เด็กว่าควรจะให้เด็กมีความรู้ทั้งในด้านสามัญศึกษาและวิสามัญศึกษา เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการประกอบอาชีพ ด้านวิสามัญศึกษานั้น รัฐบาลยังจควรให้เด็กได้ไม่เต็มทีเนื่องจากมีข้อจำกัดหลายประการ เช่น มีงบประมาณไม่เพียงพอ เพราะโรงเรียนวิสามัญ เสียค่าจัดแพงกว่าโรงเรียนสามัญ และขาดครูผู้สอนที่เชี่ยวชาญเฉพาะสาขา แต่ท่านก็ตั้งความหวังว่าในที่สุดจะสามารถจัดการศึกษาทางด้านวิสามัญศึกษาได้ดี เหมือนกับการจัดสามัญศึกษา ดังข้อความว่า

...การลงทุนทางการศึกษาได้ทวีขึ้นกว่าก่อนหลายเท่า งบประมาณกระทรวงธรรมการ นับเป็นที่ 2 ในกระบวนพลเมืองด้วยกัน และรัฐบาลก็ได้เริ่มอุดหนุนอุตสาหกรรม บางประเภทขึ้นแล้ว เช่นการทำกระดาษและการทำน้ำตาล วิสามัญศึกษาทุกแขนง ของเราจึงเป็นงานที่จะหวังได้มาก ในกึ่งศตวรรษต่อไปนี้โดยไม่ต้องสงสัย เช่นเดียวกับที่ได้สมหวังทางสามัญศึกษา และอุดมศึกษามากแล้วในกึ่งศตวรรษที่ให้ หลังไป

("การศึกษาชาติ," บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ. ม.ป.ป. : 58 - 59)

4.7 วิธีการจบเรื่องโดยไม่มีบทสรุป

การเขียนสรุปบทความในลักษณะนี้ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีจบบทความ โดยไม่มีบทสรุปซึ่งเป็นกลวิธีการเขียนบทความวิธีหนึ่งของท่านมีจำนวน 5 เรื่อง ได้แก่

"ศึกษาทัศน"

"การศึกษาเกษตรกรรม"

"การศึกษาของเราเมื่อกึ่งศตวรรษที่แล้วมา"

"ปัญหาศึกษาที่คนสนใจ"

และ "เทศพาณิชย์และกิจของเทศบาล"

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้อธิบายถึงความจำเป็นที่เราต้องจัดการศึกษาเฉพาะ ผู้ชายก่อนผู้หญิง แต่ประเทศที่เจริญแล้วนั้นผู้หญิงก็ได้รับการศึกษาประเทศไทย จึงควรจัดการศึกษาเพื่อผู้หญิงด้วย โดยจัดครั้งแรกนั้น จะจัดในลักษณะค่อยเป็นค่อยไป เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี กล่าวไว้ในบทความเรื่อง ศึกษาทัศน ดังข้อความว่า

...การศึกษาที่รัฐบาลเริ่มเข้าเป็นฐานะในรัชกาลที่ 5 เพราะเหตุเป็นการเริ่มและจะต้องทำตามกำลัง ไปก่อน จึงได้ตั้งหน้าจัดแต่สำหรับชายฝ่ายเดียว แต่อารยชนของชาติและประเทศนั้นรวมกันทั้งชายและหญิง เหตุฉะนั้นต่อมาในรัชสมัยนี้ (รัชกาลที่ 6) จึงได้ทรงรับเปลี่ยนแปลงอีกอย่างหนึ่ง คือ เมื่อการศีกษาได้ตั้งรูปเป็น เป็นการศึกษาชาติแล้ว การเล่าเรียนสำหรับเพศทั้งสองก็เป็นอันให้ดำเนินไปพร้อมกันทีเดียว แม้โรงเรียนสตรีจะมีน้อยแห่งจนเกือบเรียกได้ว่าไม่มี นักเรียนชาย หญิงรุ่นเล็ก ๆ ก็ยังเรียนปนกันในโรงเรียนเดียวกันได้ ทั้งครูก็อาจจะให้สืบกันไปทั้งหญิงและชายในไม้ช้าเข้าทำนองสหศึกษา Co - Education...

("ศึกษาทัศน์," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1. ม.ป.ป. : 181 - 182)

บทความเรื่อง "การศึกษาเกษตรกรรม" เนื้อหากล่าวถึง ความจำเป็นของการจัดการศึกษาเกษตรกรรมในบ้านเมืองเรา เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้ชี้แจงเหตุผลว่าทำไมการศึกษาเกษตรกรรมของไทยจึงยังไม่เจริญก้าวหน้าเท่าที่ควร ซึ่งมีสาเหตุมาจากหลายประการ เช่น ไม่มีงบประมาณในการจัดการศึกษาในสาขานี้ โดยเฉพาะต้องไปเจียดเงินจากสามัญศึกษามาใช้ ไม่มีผู้เชี่ยวชาญเฉพาะสาขา ขาดแคลนครู และนักเรียนกับผู้ปกครองไม่เห็นความสำคัญของวิชาจึงไม่สนใจเรียน ท่านได้กล่าวอธิบายไว้ตอนสรุปเรื่องว่า เกษตรกรรมนั้นเป็นวิชาที่มีความสำคัญ ดังข้อความว่า

...แท้จริงงานจัดศึกษาเกษตรกรรมของเรา ตำแหน่งงาน Pioneer คือเป็นงานเริ่มหรืออยู่ข้าง เพราะถึงวิทยาศาสตร์เกษตรกรรมสมัยโน้นจะได้ก้าวหน้าไปมากพอใช้แล้วก็ดี แต่การศึกษาเกษตรกรรมกับแผนศึกษาชาติยังเป็นของใหม่อยู่ งานไฟโอเนี่ยของผู้เริ่มริเป็นธรรมดาต้องเป็นงานทดลอง อะไรผิดก็แก้กันไป เป็นงานที่เดินวกเวียนแทนที่จะเดินตามเส้นตรงเหมือนงานที่มีถูกเป็นครู ผิดเป็นครู ให้ถือเป็นเยี่ยงอย่างอยู่แล้ว การจัดการศึกษาเกษตรกรรมของเราเข้าทำนองนี้ จึงมีทางก้าวหน้า ชงักและถอยหลังเมื่อเปลี่ยนคนและ

เปลี่ยนสติปัญญาบ่อย ๆ โครงการนั้นได้กลายเป็นกลิ้งครกขี้หมูเขา หรือพายเรือทวนน้ำ หรือฝ่ามรสุม มิได้หยุดหย่อนอย่างไรก็ดี ผลของการที่ได้เตรียมไว้แต่เนิ่น ๆ ได้ช่วยให้เรามีพื้นเป็นลำา เป็นสันอยู่บ้าง และคนที่เราได้เตรียมไว้ก็น่าชื่นใจที่ได้เป็นชีวิตสำคัญ แห่งการเกษตรกรรม และการศึกษาเกษตรกรรมในบัดนี้

("การศึกษาเกษตรกรรม," บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ. 2514 : 66)

4.8 การเขียนสรุปด้วยการนาสาษิตหรือบทกวีมากล่าว

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีสรุปเรื่องโดยใช้วิธีนี้ในบทความเรื่อง "มธยัสถ์" และ "ศาสนนาทางวิทยุของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เมื่อคืนวันที่ 8 ตุลาคม 2476" ท่านได้เขียนอธิบายเนื้อความต่าง ๆ โดยละเอียดในตอนท้าย ท่านได้ยกบทกวีประกอบ เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

บทความเรื่อง "มธยัสถ์" เนื้อหากล่าวถึง การครองชีพในปัจจุบัน ทุกสิ่งทุกอย่างมีราคาไปหมด คนจะดำรงชีพได้อย่างปรกติสุข ต้องอาศัยความประหยัดไม่ฟุ่มเฟือยใช้จ่ายเท่าที่จำเป็น จึงจะช่วยพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศให้เจริญได้ ถ้าคนในชาติไม่รู้จักประหยัดแล้ว เศรษฐกิจของประเทศจะตกต่ำยิ่งกว่าที่เป็นอยู่ ดังข้อความว่า

...ผู้ที่ช่วยตัวเองก็ไม่รอด แล้วยอมจะช่วยผู้อื่นไม่ได้ เพราะฉะนั้นผู้ที่หวังจะ เกื้อกูลอุดหนุน ผู้อื่น จะต้องทำตนให้ไกลจากความเป็นหนี้ และจะต้องมีความมธยัสถ์ เพื่อให้มีทุนสมบัติ เป็นกำลังไว้ช่วย

ยามจนคนเคียดแค้น	ชิงชัง
ยามมั่งมีคนประหนึ่ง	นอบน้อม
แจกพฤกษ์คนกนทวัง	เวียนลู่ เสมอณา
ปางหมดผลนกรพร้อม	พรากรลั่นบินหนี

("มธยัสถ์," บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ. 2514 : 70)

บทความเรื่องศาสนาทางวิทยุของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เนื้อหากล่าวถึงปัญหาของแบบเรียน เริ่มตั้งแต่คนแต่งแบบเรียน ท่านเห็นว่าผู้ที่สมควรแต่งแบบเรียน คือครูที่สอนหนังสืออยู่ทุกวัน ไม่ใช่คนที่มาอยู่ในกองตำราเป็นผู้แต่ง และให้แต่ละท้องถิ่นเลือกใช้แบบเรียนได้ตามสภาพท้องถิ่น ส่งเสริมให้เด็กอ่านหนังสือมากขึ้น เปิดโอกาสให้แต่งตำราแบบเรียนแข่งขันกันได้ในตอนท้ายเรื่องท่านได้ยกสำนวนพิชัยของไทยปิดท้ายเรื่อง เพื่อสรุปความคิด และจุดมุ่งหมายของบทความนั้นให้เด่นชัดขึ้น ดังข้อความว่า

...นี่แหละท่านทั้งหลาย ดอกบัวบางที่เราอาจเห็นเป็นกงจักร ไปได้ และตรงกันข้าม บางที่เรากลับเห็นกงจักรเป็นดอกบัว อะไรที่เป็นเทคนิคเกี่ยวกับวิชาเฉพาะหรือวิชาพิเศษทั้งหลาย เมื่อเราแลดูด้วยตาเปล่า ไม่ใช่แว่นทางเทคนิคเราก็อาจเห็นผิด ไปได้ ดังนี้

("ศาสนาทางวิทยุของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี," บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ.
2514 : 34)

ดังได้กล่าวมาแล้ว การเปิดเรื่องและการสรุปเรื่อง เป็นลักษณะสำคัญยิ่งในการเสนอบทความ เพราะเป็นวิธีสร้างความสนใจ กระตุ้นให้ผู้อ่านติดตามอ่านบทความของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี และช่วยให้บทความมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ความสัมพันธ์ระหว่างการเขียนสรุปกับการเสนอแนวคิด

การสรุปบทความทั้งหมดที่วิเคราะห์ในประเด็นนี้สอดคล้องกับแนวคิดมีรายละเอียด ดังนี้

การสรุปใจความสำคัญของเรื่องและการแสดงความคิดเห็นของผู้เขียน เป็นการเน้นย้ำความคิดที่ผู้เขียนต้องการเสนอ นั่นคือ แนวคิดในการเขียนบทความเป็นที่มาของบทสรุปนั้น เช่น บทความเรื่อง พรอพิเทียร์ริงหรือตลาดหน้าคุก

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี มีความคิดว่าพ่อค้าไม่ควรจะกักตุนแบบเรียนไว้ ทำให้แบบเรียนมีราคาแพง หรือจួយโอกาสขึ้นราคาแบบเรียนในขณะที่คนส่วนใหญ่กำลังต้องการใช้แบบเรียนเป็นจำนวนมาก การกระทำดังกล่าวเปรียบเหมือนการค้าขายอยู่หน้าคูก ผู้ซื้อไม่มีสิทธิ์ต่อรองสินค้าได้ ในตอนท้ายบทความเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีกล่าวแสดงแนวคิดไว้ดังข้อความว่า

...การหากำไรที่ต้องรังเกียจมีแต่ที่ปรากฏว่า เป็นการทำความเสียหายให้แก่ประชุมนับว่าผิดในเป็นปฏิปักษ์ต่อสมาคมแห่งมนุษย์ เช่น ลงทุนกักตุนสินค้าไว้ หมกหรือเก็บบมคเพื่อบีบบัคนขายเอาตามชอบใจ หรืออีกประการหนึ่งผิดทางจรรยา คือบีบบัคนเอากำไรจากผู้จนเต็มหรือผู้โง่เขลา เหล่านี้แหละเรียกว่า พรอพิเทียริงควรมีโทษตามกฎหมาย นอกจากนั้นต้องนับว่าการหากำไรเป็นคุณ เพราะเป็นปัจจัยให้เกิดความเจริญ ศาสนาก็ดี ญาติสัมพันธ์ก็ดี ความเกรงอาชญาาก็ดี ไม่เป็นนัยว่าคนสามัญให้ทำงานได้ดีเท่าการได้กำไร บ้านเมืองใดมีคนฉลาดหากำไรได้มาก บ้านเมืองนั้นก็ย่อมเจริญมาก เมืองไทยเราก็มีคนฉลาดหากำไรเป็นจำนวนไม่น้อย ถ้าคนเหล่านั้นเป็นไทยทั้งหมด ไม่ใช่ชาวต่างประเทศเสียโดยมากแล้ว จะวิเศษหาหน่อยไม่ ในระหว่างมหาสงครามก็เกิดมีกฎหมายบังคับให้แบ่งกำไรเป็นพลให้แก่รัฐบาลด้วย เพราะในเวลาผิดปกติด้วยเหตุมหาสงครามเป็นโอกาสที่พ่อค้าหากำไรได้มาก และรัฐบาลก็กำลังต้องการใช้เงินมากเพื่อการทำสงครามอยู่ด้วย แต่พออย่างเข้าเวลาปกติ ก็มีการคัดค้านว่ากฎหมายไม่อุดหนุนซ้ำกลับถ่วงพาดิชย์ ซึ่งเป็นความจริงเพราะเป็นยาเบื่อมากกว่าเป็นยาเจริญอาหาร

("พรอพิเทียริงหรือตลาดหน้าคูก," ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของกรุงเทพ เล่ม 2 2467 : 289 - 290)

การเสนอแนวคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีส่วนใหญ่จะสอดคล้องไว้ทุกส่วนของบทความ ผู้อ่านจะทราบแนวคิดของท่านได้จากการอ่านบทความทั้งเรื่องแล้วประมวลเนื้อเรื่องเป็นแนวคิด จึงจะทราบได้ว่าท่านมีแนวคิดอย่างไรในบทความนั้น

บทที่ 4

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

สรุปผลการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าบทความของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี มีความมุ่งหมายดังต่อไปนี้

1. เพื่อศึกษาแนวคิดทางการศึกษา เศรษฐกิจ ที่ปรากฏในบทความของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี

2. เพื่อวิเคราะห์ทักลวิธีการเขียนบทความของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี

จากผลการศึกษา สรุปได้ว่าแนวคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี จะเน้นหนักไปทางด้านการศึกษาและเศรษฐกิจ มีรายละเอียดดังนี้

แนวคิดทางด้านการศึกษา

แนวคิดทางด้านศึกษามี 5 ประการ ได้แก่ คุณค่าของการศึกษา การจัดการศึกษา แบบเรียน และการเรียนการสอน

1. คุณค่าของการศึกษา เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เห็นว่า คนเป็นส่วนสำคัญในการพัฒนาประเทศ สิ่งที่น่ามาพัฒนาคนคือการศึกษา ทำให้คนมีประสิทธิภาพสูงขึ้นเพื่อเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศ และการศึกษาเป็นเครื่องมือสำคัญในการถ่ายทอดความรู้วิธีการใหม่

2. การจัดการศึกษา เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเห็นว่า รัฐมีหน้าที่รับผิดชอบในการจัดการศึกษาทุกระดับ เพื่อพัฒนาประชากรของรัฐให้มีประสิทธิภาพสูงขึ้น ท่านมีความคิดเห็นเกี่ยวกับการจัดการศึกษาในแต่ละระดับ ดังนี้

2.1 การประถมศึกษา การประถมศึกษาเป็นการศึกษาขั้นพื้นฐานที่ประชาชนทุกคนพึงได้รับ การประถมศึกษาควรจัดเป็นการศึกษาบังคับและจัดให้เปล่าจัดให้ทั่วประเทศพร้อมกัน โดยจัดการศึกษาภาคบังคับให้ได้มากที่สุดก่อนจึงปรับปรุงคุณภาพภายหลัง สำหรับงบประมาณในการจัดนั้นควรทำในรูปของการแบ่งแรง คือ เก็บภาษีจากประชาชนบ้าง และรัฐช่วยเหลือบ้าง

2.2 การมัธยมศึกษา การศึกษาในระดับมัธยมศึกษา เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี สนับสนุนให้เลือกเรียนทั้งสายสามัญและวิสามัญตามความถนัดและความสนใจของแต่ละบุคคล และ การจัดการศึกษาในระดับมัศึกษานี้ รัฐบาลและเอกชนควรร่วมมือกันจัด เพื่อให้การศึกษาใน ระดับนี้ได้แพร่หลายยิ่งขึ้น

2.3 การจัดการศึกษาอาชีวศึกษา เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีส่งเสริมให้มีการ จัดการศึกษาด้านอาชีวศึกษาเป็น 2 ประการ คือ

2.3.1 การศึกษาด้านหัตถกรรมในโรงเรียนเพื่อให้นักเรียนหาความรู้ทาง ช่าง และการฝีมือไปประกอบอาชีพได้ ทั้งให้นักเรียนเลือกเรียนได้ตามความถนัด และความสนใจ

2.3.2 การศึกษาด้านเกษตรกรรม ในการให้ความรู้แก่เด็กนั้น ควรให้ ความรู้สายอาชีพแก่เด็กด้วย เกษตรกรรมเป็นอาชีพหลักของคนไทย จึงควรจัดให้มีการเรียน การสอนวิชาเกษตรกรรมในโรงเรียนในระยะแรกขาดแคลนครูด้วยจึงเร่งผลิตครูสาขาเกษตร- กรรม

2.4 การฝึกหัดครู ในระยะแรกที่มีการขยายการศึกษาภาคบังคับนั้นต้องใช้ครู เป็นจำนวนมาก แต่โรงเรียนฝึกหัดครูยังผลิตครูได้ไม่เพียงพอกับความต้องการ การศึกษา สมัยใหม่ใช้ฆราวาสแทนพระสงฆ์ แต่การศึกษาก็ยังคงอยู่ในวัดเหมือนเดิม เพื่อเป็นการปรับปรุง คุณภาพของครูให้ดีขึ้น จึงควรคัดเลือกนักเรียนจากท้องถิ่นไปอบรมเกี่ยวกับการสอนแล้วให้กลับมา สอนที่ท้องถิ่นตน ภายหลังจึงปรับปรุงคุณภาพของครูให้ดีขึ้น

2.5 การอุดมศึกษา มหาวิทยาลัยซึ่งเป็นสถาบันอุดมศึกษานั้นมีประโยชน์ต่อ การพัฒนาประเทศมาก เพราะเป็นแหล่งรวมศิลปวิทยาการต่าง ๆ จึงควรมีมหาวิทยาลัยใน ประเทศเพื่อให้คนได้ศึกษาหาความรู้ ขยายเพิ่มมากขึ้น เป็นการประหยัดเงินตราของประเทศ ได้ทางหนึ่ง เพราะไม่ต้องส่งนักเรียนไปศึกษาในระดับอุดมศึกษาที่ต่างประเทศ

2.6 การส่งนักเรียนไปศึกษาที่ต่างประเทศ เพื่อเป็นการหาความรู้ วิทยาการ ใหม่ ๆ กลับมาพัฒนาประเทศ ผู้ที่จะได้ไปศึกษาต่อที่ต่างประเทศนั้น ควรจะเป็นผู้ที่มีความสามารถ มีความรู้และตั้งใจศึกษาเล่าเรียนจริง หรือส่งข้าราชการไปดูงานที่ต่างประเทศ เพื่อเพิ่มพูนความรู้

2.7 การจัดการศึกษาสำหรับสตรี เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นผู้ให้ความสำคัญในการศึกษาของสตรีมากโดยพยายามให้สตรีได้รับการศึกษาโดยทั่วถึง ให้เด็กหญิงเรียนปนกับเด็กชายในระดับประถมศึกษา แยกกันในระดับมัธยมศึกษา และเรียนรวมกันในระดับอุดมศึกษา ทั้งให้ผู้หญิงเลือกเรียนได้ตามความถนัดและความสนใจ

3. แบบเรียน ในการเรียนสิ่งที่สำคัญชิ้นหนึ่ง คือ แบบเรียนในเรื่องนี้เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เห็นว่าควรจะให้ครูผู้สอนเป็นผู้แต่งแบบเรียน เปิดโอกาสให้มีการแข่งขันกันเขียนตำรา และให้แต่ละท้องถิ่นเลือกใช้แบบเรียนได้ตามความเหมาะสม

4. การเรียนการสอน เกี่ยวกับการเรียนการสอนนี้เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเห็นว่าควรเลือกใช้วิธีสอนให้เหมาะสมกับระดับชั้น วัย และความสามารถของเด็ก ควรสอนจากง่ายไปหายาก และสอนให้สัมพันธ์กับความรู้เดิม เด็กในแต่ละโรงเรียนมีทั้งเด็กเก่งและเด็กอ่อนควรส่งเสริมเด็กเรียนเก่ง และซ่อมเสริมเด็กเรียนอ่อน ในการสอนทุกครั้งควรสอดแทรกจริยธรรมไว้ด้วย ครูควรมีทั้งหญิงและชาย

แนวความคิดด้านเศรษฐกิจ

แนวความคิดนี้ งามนอกออกเป็น 5 ประการ ได้แก่ ปัญหาด้านธุรกิจและการพาณิชย์ การเก็บภาษีอากร การยกฐานะทางเศรษฐกิจของประชาชน การแก้ปัญหาการว่างงาน และการแก้ปัญหาและการรุกรานทางเศรษฐกิจ

1. ปัญหาด้านธุรกิจและการพาณิชย์ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เห็นว่ากำลังสำคัญในการค้า พ่อค้า แต่คนไทยที่เป็นพ่อค้ามีจำนวนน้อย ควรจะฝึกหัดด้วยการเป็นลูกจ้างก่อนแล้วจึงขยับขึ้นเป็นถ้าแก่ สำหรับเกษตรกรท่านเสนอแนะว่า ให้ทำเกษตรแบบไร่นาสวนผสม เรื่องสินค้ามีราคาแพงนั้น ท่านเสนอว่า ควรทำให้การซื้อขายสมดุลกัน การใช้เงินควรจะให้ เป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนซื้อขายเท่านั้น ไม่ควรให้เงินมาเป็นนายของตน

2. การเก็บภาษีอากร เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ไม่เห็นด้วยกับการตั้งกำแพงภาษีควรจะให้มีการค้าระหว่างประเทศได้อย่างเสรี และการเก็บภาษีในประเทศนั้น ควรจะเก็บในอัตราที่ต่างกันระหว่างผู้มีรายได้น้อยกับผู้มีรายได้มาก การเก็บภาษีทองที่เมื่อเก็บได้แล้วควรส่งไปส่วนกลางส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งไว้บำรุงดูแลท้องถิ่นของตนเอง

3. การยกฐานะทางเศรษฐกิจของประชาชน การที่คนส่วนรวมมีฐานะดี ฐานะของประเทศย่อมดีตามไปด้วย คนจะยกฐานะของตนเองได้ด้วยการทำงานเต็มความรู้ความสามารถ และดำเนินชีวิตอย่างประหยัด

4. การแก้ปัญหาการว่างงาน เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ให้ข้อเสนอแนะในการแก้ปัญหาการว่างงานว่า ควรให้ความรู้ทางเกษตรแบบใหม่แก่ชาวนา เพื่อจะได้มีความรู้ที่ได้ไปปรับปรุงวิธีการเพาะปลูกของชาวนา ส่งเสริมพาณิชย์กรรม อุตสาหกรรมขนาดใหญ่ เพื่อช่วยให้คนมีงานทำ เมื่อกลีรละทิ้งอาชีพเดิมไปเป็นกรรมกรตามโรงงานมากขึ้น ทำให้เกิดปัญหาการว่างงานขึ้น ท่านเสนอวิธีแก้ไขไว้ว่า ควรลดชั่วโมงทำงานลง

5. การแก้ปัญหาการรุกรานทางเศรษฐกิจ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเห็นว่าการรุกรานด้วยกำลังรบลดลงเปลี่ยนเป็นการรุกรานทางเศรษฐกิจแทน ท่านได้เสนอวิธีแก้ปัญหาดังกล่าวว่า คนไทยควรมีนิสัยรักการค้าขาย และให้คนไทยที่แต่งงานกับคนจีนมีบุตรออกมา เรียกว่า พันธุ์เจริญ ให้คนเหล่านี้เป็นกำลังสำคัญในการแก้ปัญหาการรุกรานทางเศรษฐกิจต่อไป

กลวิธีการเขียนบทความ

วิธีการที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ใช้ในการตั้งชื่อเรื่องบทความมี 5 ลักษณะ เรียงลำดับตามจำนวนที่ปรากฏมากน้อยได้ดังนี้

1. ตั้งชื่อเรื่องตามความสำคัญของเรื่อง
2. ตั้งชื่อเรื่องแบบเร้าความสนใจ
3. ตั้งชื่อเป็นรูปคำถาม
4. ตั้งชื่อเรื่องแบบเปรียบเทียบ
5. ตั้งชื่อแบบขัดความ

การนำเสนอเรื่อง จำนวนนอกออกเป็น การเขียนความนำและการสรุปเรื่อง การเขียนความนำ เรียงลำดับตามจำนวนที่ปรากฏมากน้อยได้ดังนี้

1. เริ่มต้นด้วยการบอกจุดมุ่งหมายของการเขียนบทความ
2. เริ่มต้นด้วยการเอ่ยถึงความหลัง สภาพหรือปรากฏการณ์

3. เริ่มต้นด้วยการให้คำจำกัดความหรืออธิบายศัพท์
4. เริ่มต้นด้วยการบอกบทสรุปใจความสำคัญของบทความ
5. เริ่มต้นด้วยข้อความที่เป็นข่าว
6. เริ่มต้นด้วยข้อความที่เป็นเรื่องเล่า
7. เริ่มต้นด้วยข้อความที่เป็นคำถาม
8. เริ่มต้นด้วยคำกล่าวหรือคำอุปมาอุปไมย

ส่วนการสรุปเรื่อง มี 8 ลักษณะเรียงลำดับตามจำนวนที่ปรากฏมากน้อยได้ดังนี้

1. สรุปด้วยการสรุปใจความสำคัญของเรื่อง
2. สรุปด้วยการแสดงความคิดเห็นของผู้เขียน
3. สรุปด้วยการเรียกร้องขอความร่วมมือ
4. สรุปด้วยการทิ้งท้าย
5. สรุปด้วยการตอบคำถาม
6. สรุปด้วยการตั้งความปรารถนาหรือความหวัง
7. สรุปโดยไม่มีสรุป
8. สรุปด้วยการนำสุภาษิตหรือบทกวีมากล่าว

ระดับภาษาที่ใช้ในบทความพบว่า มี 2 ระดับ คือ ภาษาที่ไม่เป็นแบบแผนและภาษาที่เป็นแบบแผน บทความที่เน้นด้านความคิดเห็นส่วนใหญ่จะใช้ภาษาที่ไม่เป็นแบบแผน ส่วนบทความที่เน้นความรู้ส่วนใหญ่จะใช้ภาษาที่เป็นแบบแผน ในช่วงที่เสนอข้อมูลตรงไปตรงมานั้น จะใช้ภาษาแบบแผนในบทความทั้ง 2 ลักษณะ

แนวคิดและการนำเสนอเรื่อง มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เพราะการนำเสนอแนวคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีให้ผู้อ่านได้รับทราบ ท่านใช้กลวิธีการเขียนหลายลักษณะ เพื่อให้บทความมีความน่าสนใจ น่าติดตามอ่าน

ด้านการเสนอเนื้อเรื่อง ใช้วิธีการเสนอ 3 วิธี คือ การบรรยาย การบรรยายแทรกด้วยคำถาม และการบรรยายแทรกด้วยบทสนทนา

บทความของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีความดีเด่นในด้านแนวคิดที่นำเสนอในบทความนั้น ด้านกลวิธีการเขียนที่เด่นของท่าน คือ การนำเสนอเนื้อเรื่องโดยใช้การบรรยาย แทรกด้วยบทสนทนา

อภิปรายผล

แนวความคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีในเรื่องคุณค่าของการศึกษา แสดงให้เห็นว่าท่านเป็นนักการศึกษาผู้มองการณ์ไกลว่า การศึกษาหาความรู้ของคนรุ่นก่อนมีผลต่อคนรุ่นหลังเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากการศึกษาเป็นเครื่องมืออันสำคัญในการถ่ายทอดศิลปวิทยาการต่าง ๆ ไปยังอนุชน นอกจากนั้นท่านยังมีความคิดก้าวหน้า ดังที่ท่านให้ข้อคิดว่า การศึกษาเป็นการพัฒนาคนให้เจริญงอกงามในทางสติปัญญา คือการศึกษาจะช่วยให้คนมีความรอบรู้ เฉลียวฉลาด

แนวคิดการจัดการประถมศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการประถมศึกษาในปัจจุบันที่ว่า การจัดการศึกษาระดับประถมศึกษาเป็นการศึกษาที่มุ่งให้ผู้เรียนมีความรู้ความสามารถขั้นพื้นฐาน (กระทรวงศึกษาธิการ. 2533 : 60) และมีความรู้ความสามารถที่จะพัฒนาตนเองและสังคมต่อไป ท่านกล่าวว่าการศึกษาเป็นการศึกษาขั้นพื้นฐานที่ประชาชนทุกคนพึงได้รับ นับว่าท่านได้ส่งเสริมการยกระดับความรู้ของประชาชนให้สูงขึ้น ทำให้ประชาชนเป็นเฉลียวฉลาด รู้จักคิดอย่างมีเหตุผลเป็นทรัพยากรที่มีประสิทธิภาพ อันเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศให้เจริญรุ่งเรืองสืบไป

การศึกษาในระดับมัธยมศึกษา เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี สนับสนุนให้เรียนทั้งวิชาสามัญและวิชาสามัญถ้าหากคนไทยยังนิยมศึกษาวิชาสามัญเพื่อเข้ารับราชการแต่เพียงอย่างเดียว โดยไม่สนใจศึกษาด้านวิสามัญ เพื่อประกอบอาชีพอื่น ๆ แล้ว นานไปจะเกิดปัญหาการว่างงานขึ้น เนื่องจากทางราชการไม่มีตำแหน่งหน้าที่ให้เพียงพอแก่ผู้ที่สำเร็จการศึกษามา ครั้นจะประกอบอาชีพอื่น เช่น การกลีกรรรม พาณิชยกรรม และการอุตสาหกรรม ก็ไม่ประสบความสำเร็จเพราะไม่มีความรู้ ความชำนาญในเรื่องนั้น ๆ เพียงพอ ดังนั้นท่านจึงกล่าวย้ำชักชวนให้คนไทยหันมาสนใจที่จะศึกษาด้านวิสามัญศึกษามากขึ้น แนวความคิดดังกล่าวนี้นับได้ว่า ท่านเป็นนักการศึกษาที่มองการณ์ไกล เพราะในปัจจุบันรัฐบาลก็ส่งเสริมให้เรียนทางด้านวิชาชีพ

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี สนับสนุนนโยบายการจัดตั้งมหาวิทยาลัย เพราะท่านเห็นว่าเป็นแหล่งศึกษาในระดับสูง ขณะนั้นประเทศไทยกำลังมีการเปลี่ยนแปลงระบบการทำงานต้องการคนที่มีความรู้ความสามารถในระดับสูงมาทำงาน นับได้ว่าการจัดตั้งมหาวิทยาลัยขึ้นนั้นได้ตอบสนองกับความต้องการของทุกฝ่าย คือ ฝ่ายรัฐบาลได้ข้าราชการที่มีความรู้ และประชาชนมีสถานศึกษาเพิ่มมากขึ้น

การจัดการฝึกหัดครูในระยะเริ่มแรกนั้นเร่งผลิตครูให้มีจำนวนมาก เพื่อจะได้เพียงพอ กับความต้องการ เมื่อครูมีจำนวนเพียงพอแล้ว ก็หันมาปรับปรุงคุณภาพของครูให้ได้มาตรฐาน เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เห็นวิชาอาชีพรู้นั้นเป็นอาชีพที่หนัก แต่คนที่รักการเป็นครูไม่ควรจะกลัวการลำบากนี้

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี นับเป็นนักการศึกษาที่ให้ความสำคัญต่อการศึกษาสายอาชีพ มาก ท่านสนับสนุนให้เรียนทั้งด้านเกษตรกรรม และหัตถกรรม เพื่อนำไปเป็นเครื่องมือประกอบอาชีพ ปัจจุบันการศึกษาเน้นให้คนมีความรู้ทางสายอาชีพเช่นกัน

การส่งนักเรียนไปศึกษาต่างประเทศ ในปัจจุบันนี้ก็มี การส่งนักเรียนไปศึกษาที่ ต่างประเทศโดยใช้เกณฑ์เดียวกับเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ใช้ในการคัดเลือกคนไปต่างประเทศ คือ เลือกคนที่มีความรู้ความสามารถ

แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการประถมศึกษา การมัธยมศึกษา การฝึกหัดครู การอุดมศึกษา การศึกษาด้านเกษตรกรรม อาชีวศึกษา การจัดการศึกษาสำหรับสตรี ซึ่งเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เสนอแนะไว้ นั้น เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาการศึกษามาจนปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดการประถมศึกษาและการมัธยมศึกษา

แนวความคิดเกี่ยวกับแบบเรียนของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี นับเป็นความคิดที่กว้างไกลมีความทันสมัยมาก ท่านเห็นว่าควรให้ครูผู้สอนเป็นผู้แต่งแบบเรียนเอง เพราะครูสอนอยู่ทุกวันย่อมรู้ถึงสภาพการเรียนการสอนและปัญหาต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี เปิดโอกาสให้มีการแข่งขันกัน เมื่อแบบเรียนของใครมีคุณภาพดีก็จะขายได้ ถ้ามีคุณภาพต่ำก็จะขายไม่ได้ จึงทำให้ผู้เขียนแบบเรียน ต้องทำแบบเรียนที่มีคุณภาพออกมาจำหน่าย และการแข่งขันนี้จะทำให้แบบเรียนมีราคาถูกลงด้วย

การจัดการเรียนการสอนนั้น เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้สนับสนุนให้เด็กเรียนตามความถนัดของตนนับเป็นความคิดที่ทันสมัยมาก ท่านให้สอนจากง่ายไปหายาก สอนให้สัมพันธ์กับความรู้เดิม และสอดแทรกจริยธรรมด้วย ซึ่งเป็นวิธีที่นิยมใช้ในการเรียนการสอนในปัจจุบัน

จะเห็นได้ว่า แนวความคิดทางการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีนั้นเป็นแนวความคิดที่ก้าวหน้าและมีประโยชน์ต่อสังคมมาก ไม่ว่าจะเป็นแนวความคิดในการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศหรือการจัดการศึกษาภาคบังคับก็ตาม ล้วนเป็นแนวความคิดที่มีประโยชน์ต่อการพัฒนาการศึกษา โดยสรุปรวมแนวความคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีแล้ว สอดคล้องกับการศึกษาไทยในทศวรรษใหม่ที่มุ่งสร้างความสมดุลในการพัฒนาทั้งเอกัตบุคคล และการพัฒนาสังคม โดยวางอยู่บนพื้นฐานของหลักการที่สำคัญ 4 ประการ คือ การศึกษาเพื่อปวงชน การศึกษาเพื่อความเสมอภาค การศึกษาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต และการศึกษาเพื่อการมีงานทำ (กระทรวงศึกษาธิการ. 2533 : 76)

ส่วนแนวคิดด้านเศรษฐกิจนั้น ช่วง พ.ศ. 2472 เป็นต้นไป เศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เสนอแนะหลักปฏิบัติ เช่น การประหยัดเป็นสำคัญ ช่วยปลุกระดมจิตใจประชาชนชาวไทยให้ร่วมมือต่อสู้เศรษฐกิจด้วยปัญญา

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เป็นผู้ที่พิจารณาสิ่งต่าง ๆ อย่างลึกซึ้งมีเหตุผลเป็นอย่างดี ท่านพิจารณาเห็นว่า ถ้าชาวนาทานาเพียงอย่างเดียว เกิดมีโรครระบาด น้ำท่วม หรือมีสิ่งมาทำให้ข้าวเสียหาย ชาวนาก็จะเสียรายได้ไปทั้งหมด ท่านจึงเสนอให้ทำการเลี้ยงสัตว์ เพาะปลูกพืชอย่างอื่นควบคู่ไปกับการทานาคด้วย ซึ่งในปัจจุบันรัฐบาลก็ส่งเสริมให้เกษตรกรทำไร่นา สวนผสม ดังนี้เช่นกัน

การเก็บภาษีอากรของประเทศไทยจะเปลี่ยนมาใช้ระบบภาษีมูลค่าเพิ่ม ซึ่งแนวความคิดเรื่องการเก็บภาษีของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ก็ตรงกับแนวคิดเรื่องภาษีมูลค่าเพิ่มนี้ คือ คนที่ใช้จ่ายเงินมากต้องเสียภาษีมาก คนมีรายได้น้อยควรจะเสียภาษีน้อย ข้อเสนอนี้ในการแก้ปัญหาการเก็บภาษีอากรอย่างยุติธรรม โดยให้เก็บตามฐานะทางเศรษฐกิจของแต่ละบุคคล

จากแนวทางการแก้ปัญหาเรื่องการว่างงานของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีนั้น แสดงให้เห็นว่า ท่านเป็นผู้ที่มองการณ์ไกล พิจารณาปัญหาอย่างถ่องแท้ และพยายามคิดแก้ปัญหานี้ทั้งในระยะสั้นและระยะยาว มิได้มุ่งแต่แก้ปัญหาเฉพาะหน้าเท่านั้น

การแก้ปัญหาการรุกรานทางเศรษฐกิจของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีนั้นปัจจุบันก็ยังนำมาใช้ได้ เพราะการรุกรานด้วยกำลังจะเปลี่ยนเป็นการแข่งขันทางเศรษฐกิจแทนชาติใดที่มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ชาตินั้นก็อาจจะได้เป็นชาติมหาอำนาจในโลก

แนวคิดทางด้านเศรษฐกิจของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ยังนับว่าเป็นแนวคิดที่ทันสมัย ในปัจจุบันรัฐบาลก็ได้ดำเนินวิธีการพัฒนาประเทศคล้ายกับแนวคิดที่ท่านเคยเสนอไว้

ด้านกลวิธีการเสนอบทความ

การตั้งชื่อตามความสำคัญของเรื่อง มีจำนวนมากที่สุด จากบทความที่ศึกษา ทั้งนี้เพราะเป็นการบอกเรื่องให้ผู้อ่านได้ทราบล่วงหน้า และเป็นการจูงใจผู้อ่านให้ติดตามเนื้อเรื่องต่อไป

การเขียนความนำบทความที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ใช้มากที่สุด คือ การบอกจุดมุ่งหมายของการเขียนบทความ เพราะบทความที่ท่านนำเสนอส่วนใหญ่เป็นบทความที่มีสาระเป็นเรื่องสำคัญที่จะต้องทำความเข้าใจให้ความรู้แก่ประชาชน ท่านจึงบอกจุดมุ่งหมายของบทความไว้ ทั้งยังเป็นส่วนสร้างความเข้าใจให้แก่ผู้อ่านได้ง่ายขึ้น และผู้อ่านก็ได้รับความรู้ที่มีคุณค่าในขณะเดียวกันด้วย

ด้านการเสนอเนื้อเรื่อง ผู้เขียนใช้การบรรยายมากที่สุด การนำเสนอที่น่าสนใจ คือ การเสนอเนื้อเรื่องแทรกด้วยบทสนทนา ตัวละครที่นำเสนอนั้นก็มักจะเป็นตัวละครชุดเดียวกัน เช่น นำเสนอเนื้อหาทางด้านการศึกษา จะมี พ่อถึก เป็นตัวละครสำคัญ ด้านเศรษฐกิจมี นายรัตน นางสาวลิ้วพัง ไคฮ้อ กำนัน ฯลฯ ตัวละครทั้งหมดนี้จะไม่มีการแสดงต่าง ๆ แต่จะมีคำถามซักถามตอบได้กัน ทำให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องราวได้ง่ายขึ้น บทความที่เป็นเรื่องใหม่และเป็นเรื่องที่ค่อนข้างยากที่คนทั่วไปจะเข้าใจได้ง่าย ท่านจะใช้วิธีการนำเสนอด้วยการบรรยายแทรกด้วยบทสนทนา ทำให้บทความนั้นเปี่ยมด้วยคุณค่าน่าอ่าน และง่ายต่อการทำความเข้าใจ

ส่วนการเขียนสรุปนั้นใช้วิธีการสรุปใจความสำคัญของเรื่องมากที่สุด ซึ่งผู้เขียนได้เสนอแนะความคิดที่สำคัญเกี่ยวกับการศึกษา และเศรษฐกิจ ซึ่งแสดงให้เห็นผู้อ่านได้ทราบถึงความรัก ความห่วงใย และความปรารถนาดี ที่มีต่อประเทศชาติมากเพียงไร ทั้งส่วนหนึ่งที่ท่านเป็นครูมาก่อน ท่านจึงมักย้ำประเด็นสำคัญย่อย ๆ เพื่อให้คนอ่านเข้าใจได้ง่ายขึ้น

จากการวิเคราะห์บทความของ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น แสดงให้เห็นถึงแนวคิดที่ทันสมัย มีความคิดที่กว้างไกล แนวคิดของท่านทุกเรื่องปัจจุบันยังนำมาใช้ได้ นอกเหนือจากการเป็นนักการศึกษา นักการเมืองที่สามารถแล้ว ยังมีความสามารถในการเขียนบทความอีกด้วย สิ่งที่ควรตระหนักคือ ความมีอัจฉริยะภาพทางภาษาผู้หนึ่งไม่ว่าจะเป็นการใช้ภาษาไทย ภาษาต่างประเทศ ความสามารถดังกล่าวเป็นผลมาจากความรอบรู้ของผู้เขียนเอง ทั้งด้านการศึกษา และเศรษฐกิจ ท่านเป็นผู้เขียนที่มีต้นคิดของตนเอง มีแนวคิดเฉียบแหลม แปลกใหม่ ผู้อ่านจึงได้รับประโยชน์ด้านสารค่าอย่างเอนกอนันต์ พร้อมกับความเพลิดเพลิน ในขณะที่อ่านอีกด้วย เนื้อหาแต่ละด้านดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นว่าเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เอาใจใส่ทางด้านการศึกษา และเศรษฐกิจเป็นอันมาก จึงกล่าวได้ว่า บทความของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เป็นบทความที่มีคุณค่าแก่สังคม ทั้งในด้านการศึกษาและเศรษฐกิจ

ข้อเสนอแนะ

เมื่อผู้วิจัยได้ศึกษาบทความของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีแล้วพบว่า ยังมีสิ่งที่น่าสนใจที่ควรศึกษาเพิ่มเติมอีกหลายประการ เช่น

1. ควรจะศึกษาวิเคราะห์แบบเรียนของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เช่น แบบเรียนธรรมจริยา โดยพิจารณาถึงวิธีเสนอเนื้อหา และคุณค่าของแบบเรียน
2. ควรจะศึกษาบทความของนักเขียนบทความร่วมสมัยกับเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ว่ามีคุณค่าต่อสังคมไทยอย่างไร

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

กระแส มัลลยาภรณ์. วรรณกรรมไทยปัจจุบัน. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2530.

กุกลาบ มัลลิกะมาส. วรรณคดีไทย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2517.

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง. เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ 2/11. ประมวลศึกษภาค 2. 2464.

จันทร์ศรี นิตยฤกษ์. การเขียนสร้างสรรค์. กรุงเทพฯ : วิทยาลัยครุธนบุรี, 2525.

จารุวรรณ ไวยเจตน์. การศึกษภาคบังคับของไทย พ.ศ. 2464 - 2474. กรุงเทพฯ : หน่วยศึกษานินเทศก์ กรมการฝึกหัดครู, 2517.

X จินตาศิริ เทียมเดช. วิเคราะห์ทรัพย์สินของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา). ปรินิพนธ์ กศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2524. อัดสำเนา.

เจตนา นาควัชระ. ทฤษฎีเบื้องต้นแห่งวรรณคดี. กรุงเทพฯ : ดวงกมล, 2521.

เจือ สตะเวทิน. ตำรับร้อยแก้ว. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สุทธิสารการพิมพ์, 2517.

ชนะ เวชกุล. การเขียนสร้างสรรค์. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2524.

ชลธิรา กลัดอยู่ และคนอื่น ๆ. การใช้ภาษา. กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย, 2517.

ชลธิรา กลัดอยู่. "วรรณกรรมคำสอนของครูเทพ," ใน ชุดชีวิตและงานครูเทพ. หน้า 37 - 50. กรุงเทพฯ : สารสยาม, 2518.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช และชัยสิริ สมุทวณิช. "วรรณกรรมการเมืองของไทย," สังคมศาสตร์ปริทัศน์. 11 : 73 - 78 ; กรกฎาคม 2516.

เชื้อ สารีมาน และสุรินทร์ สรสิริ. วิชาครู ตอน 1 หลักการศึกษา. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, 2515.

ไชย ประทีปปะเสน. "คำอุทิศ," ใน บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยเกษม, 2486.

ตรีศิลป์ บุญจรรยา. นวนิยายกับสังคมไทย. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2523.

แกมสุข นุ่มนนท์. การปกครองและสังคมไทย. นครปฐม : แผนกบริการกลาง สำนักงาน
อธิการบดี พระราชวังสนามจันทร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2521.

ทัศนีย์ ศุกเมธี. เอกสารประกอบการเรียนวิชาภาษาไทย 105. กรุงเทพฯ : วิทยาลัยครู
ธนบุรี, ม.ป.ป.

ทิพย์สุนทร อัมมบุตร. วรรณกรรมรัตนโกสินทร์ 2 (รัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 7). ม.ป.ป.
อัสสาเนา.

เทพ ไสยานนท์. ประเทศไทยกับการสหกรณ์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยแบบเรียน,
2516.

✕ ธรรมศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา. การศึกษาของประเทศสยามระหว่างกึ่งศตวรรษที่แล้วมา
การศึกษาถกกรรม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยเกษม, 2479.

_____. ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ เล่ม 1. โดยครูเทพ (นามแฝง).
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยเกษม, ม.ป.ป.

_____. "ความเห็นพ่อถึกเรื่องพระราชบัญญัติประถมศึกษา," วิทยาคาร. โดยครูเทพ
(นามแฝง). 25 : 291 - 307 ; ม.ป.ป.

_____. บทประพันธ์บางเรื่อง. โดยครูเทพ (นามแฝง). อนุสรณ์ในงานพระราชทาน
เพลิงศพนายครบุรีต เทพหัสดิน ณ อยุธยา, 18 มกราคม 2514. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหาร, 2514.

_____. ปกิณกประพันธ์. โดยครูเทพ (นามแฝง). ฉบับพิเศษเป็นของข้าราชการ
ซึ่งได้ทรงมหากรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาขึ้นเป็นเจ้าพระยา 31 ธันวาคม 2460.
ม.ป.ท., 2460.

_____. ปัญหาการศึกษา. โดยครูเทพ (นามแฝง). พิมพ์แจกในงานกรฐินพระราชทาน
ณ วัดราชสิทธาราม (วัดพลับ) 3 พฤศจิกายน 2478. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ศรีหนังสือ,
2478.

_____. เรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ. โดยครูเทพ (นามแฝง). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
กรมตำรวจ, 2468.

ธรรมศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา. เรื่องต่าง ๆ ของกรุงเทพ โดยมากเนื่องด้วยเศรษฐวิทยา.

โดยกรุงเทพ (นามแฝง). ม.ป.ท., 2467.

_____. ความเรียงและโคลงกลอนของกรุงเทพ. โดยกรุงเทพ (นามแฝง). กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น, 2509.

_____. "สยามกับการพาณิชย์," ใน อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นายกรรชิ่ง
โชติกเสถียร. โดยกรุงเทพ (นามแฝง). หน้า 60. 15 มีนาคม 2516,
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยเชม, 2516.

_____. "สหบาลีรัฐอเมริกาบ้การศึกษา," วิทยากรย. โดยกรุงเทพ (นามแฝง).
19 : 1203 ; ม.ป.ป.

_____. "โรงเรียนข้าราชการพลเรือนในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,"
หนังสือพิมพ์โรงเรียนข้าราชการพลเรือน. 2457 : 15 - 16 ; ม.ป.ป.

_____. "สหศึกษาหรือเรื่องให้เด็กหญิงชายเรียนปนกัน," ใน ความเรียงและโคลงกลอน
ของ "กรุงเทพ". โดยกรุงเทพ (นามแฝง). หน้า 15 - 25. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น, 2509.

นววรรธ พันธเมธา. ไวยากรณ์ไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์,
2527.

นวลศรี จงถาวร. วิเคราะห์พระราชนิพนธ์บทความที่เกี่ยวข้องกับชาวจีนในพระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. ปรินิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2524. อัดสำเนา.

นุชจรีย์ สุนทรวรรธ. วิเคราะห์บทความของหลวงวิจิตรวาทการ. ปรินิพนธ์ กศ.ม.
กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2529. อัดสำเนา.

บรรจง บรรเจิดศิลป์. ศิลปวรรณคดีกับชีวิต. กรุงเทพฯ : ประดิษฐ์การพิมพ์, 2524.

บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ม.ล. แนะแนวทางการศึกษาวิชาวรรณคดี. กรุงเทพฯ :
บัณฑิตการพิมพ์, 2518.

- ประดับ จันทรสุขศรี. วิเคราะห์บทความหนังสือพิมพ์จีนในสยามวารศัพท์ พ.ศ. 2436 - 2466. ปริชญานิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2521. อัดสำเนา.
- ประทีป วาทิกทินกร. การใช้ภาษา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2514.
- ประสิทธิ์ กาพย์กลอน. การเขียนภาคปฏิบัติ. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2518.
 _____ . แนวทางการศึกษาวรรณคดี ภาษากวี การวิจักษ์และวิจารณ์. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2518.
- บัทมาภรณ์ เชื้อสุทร. "จากศรีปราชญ์ : กวีกบฏราชสำนักถึงกวีเสรีประชาธิปไตย เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี," ใน จะเป็นนักประพันธ์พึงสำนักในอาณาจักรวรรณกรรม. หน้า 108 - 109 ; กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เจริญวิทย์การพิมพ์, 2521.
- ปรีชา ช้างขวัญยืน. ศิลปการเขียน. กรุงเทพฯ : วิชาการ, 2525.
- เปลื้อง ณ นคร. คำบรรยายวิชาการประพันธ์และหนังสือพิมพ์. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2507.
- ผะอบ ไชยะกฤษณะ. ลักษณะเฉพาะของภาษาไทย. กรุงเทพฯ : รวมสาส์น, 2526.
- พรพรรณ ธารานูมาศ. สำนวนการเขียน. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2509.
 พิชยาหลงกรณ, พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. พระนิพนธ์บางเรื่องและปารกถา. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, 2507.
 _____ . สามกรุง. โดย น.ม.ส. (นามแฝง). กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2511.
- มีทนา เกษกมล. "การดำเนินการช่วยเหลือชาวนาโดยวิธีการสหกรณ์ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (2459 - 2475)," วารสารธรรมศาสตร์. 2 : 2 ; ตุลาคม - ธันวาคม, 2522.

- ไมรี ชื่นสำราญ. เอกสารการสอนไทย 101 : ทักษะและความรู้ทางภาษา. พิมพ์ครั้งที่ 2.
กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ประสานมิตร, 2530. อัดสำเนา.
- ยศ วัชเสถียร. ความเป็นมาของการประพันธ์และนักประพันธ์ของไทย. กรุงเทพฯ :
แพรวพิตยา, 2506.
- วิทย์ ศิวะศรียานนท์. วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์, 2519.
- วิภา กงกะนันทน์ วรรณคดีศึกษา. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2521.
- ศึกษานิการ, กระทรวง. ประวัติกระทรวงศึกษานิการ 2435 - 2507. กรุงเทพฯ :
องค์การค้ำของครูสภา, 2507.
- _____ . "การศึกษาไทยในทศวรรษหน้า," ภาพลักษณ์การศึกษาภาษาไทย : อดีต ปัจจุบัน
อนาคต. กรุงเทพฯ : คณะวิชาครุศาสตร์ วิทยาลัยครูจันทระเกษม, 2533.
- สมจิต พันธุ์เหล็ก. ศึกษาบทความโคลงฉันท์ "ข้าวไกลนา" และ "คลื่นใต้น้ำ" ของ
ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช. ปรินิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2527. อัดสำเนา.
- ✕ สมัย สันทอง. "เจ้าพระยาธรรมศักดิ์กับความเป็นนักการศึกษา," วิทยาสาร. 1 :
31 - 33 ; มกราคม 2517.
- สิทธา พินิจภูวดล และคนอื่น ๆ. การเขียน. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง,
2516.
- ✕ สัจจิรา สุดเดี่ยวไกร. "บทสำรวจชีวิตและผลงานของ "ครูเทพ"," ใน ชุดชีวิตและงาน
ครูเทพ. หน้า 32 - 33. กรุงเทพฯ : สารสยาม. 2518.
- อนุমানราชธน, พระยา. การศึกษาศิลปะและประเพณี. กรุงเทพฯ : บรรณาการ, 2517.
- อรรถสิทธิ์ สิทธิสุนทร, พลตำรวจตรี. "คำอุทิศ," ใน โคลงกลอนบางเรื่องของครูเทพ
(เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสาส์น, 2510.
- เอนก เอียรถาวร และคนอื่น ๆ. การคลังรัฐบาล. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย
รามคำแหง., 2517.

ประวัติย่อของผู้วิจัย

ชื่อ	นางวาสนา	ชื่อสกุล	รัตนเม็ง
เกิดวันที่			4 เดือน สิงหาคม พุทธศักราช 2505
สถานที่เกิด			อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก
สถานที่อยู่ปัจจุบัน			1996/11 ถ.นครสวรรค์ อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม 44000
ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน			อาจารย์ 1
สถานที่ทำงานปัจจุบัน			โรงเรียนบ่อใหญ่ ตำบลบ่อใหญ่ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม 44000
ประวัติการศึกษา			
	พ.ศ. 2521		ม.ศ. 3 โรงเรียนเทเวศร์วิทยาลัย กรุงเทพฯ
	พ.ศ. 2523		บ.กศ. วิทยาลัยครูพิบูลสงคราม พิษณุโลก
	พ.ศ. 2529		กศ.บ. วิชาเอกภาษาไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม
	พ.ศ. 2534		กศ.ม. (ภาษาไทย) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

วิเคราะห์บทความของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี

บทคัดย่อ

ของ

วาสนา รัตนัง

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

ตามหลักสูตรการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย

กันยายน 2534

ปริญญานิพนธ์นี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาแนวคิด และกลวิธีการเขียนบทความของ
เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี โดยเสนอผลการศึกษาแบบพรรณาวិเคราะห์

ผลการศึกษาแนวคิดพบว่า เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเสนอแนวคิดทางการศึกษาอันเป็น
ประโยชน์เกี่ยวกับคุณค่าของการศึกษา การจัดการศึกษา แบบเรียน และการเรียนการสอนใน
ระดับต่าง ๆ ในด้านเศรษฐกิจ ท่านได้เสนอทัศนะเกี่ยวกับการผลิต การจำหน่าย การเก็บภาษี
อากร การยกฐานะทางเศรษฐกิจของประชาชน และการแก้ปัญหาการรุกรานทางเศรษฐกิจ

จากการศึกษากลวิธีการเขียนพบว่า การตั้งชื่อบทความที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี
ใช้มากที่สุดคือ การตั้งชื่อตามความสำคัญของเรื่อง การเขียนความนำนั้นส่วนใหญ่ขึ้นต้นด้วยการ
บอกจุดมุ่งหมายของการเขียนบทความ การบรรยายเป็นวิธีนำเสนอเนื้อเรื่องที่เจ้าพระยา
ธรรมศักดิ์มนตรีใช้เขียนมากที่สุด ระดับภาษาที่เสนอเรื่องมีทั้งที่เป็นแบบแผนและไม่เป็นแบบแผน
ส่วนการเขียนสรุปนั้นใช้วิธีสรุปใจความสำคัญของเรื่อง เป็นส่วนใหญ่

ผลการศึกษาวิเคราะห์ครั้งนี้ปรากฏว่า บทความของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี
มีความดีเด่นในการเสนอแนวคิด การให้ความรู้ บทความของท่านเป็นพาหนะในการสื่อความคิด
มายังผู้อ่าน ทั้งในเรื่องที่เกี่ยวกับการศึกษา และเศรษฐกิจ ซึ่งล้วนเป็นความคิดอันอำนวยประ
โยชน์แก่สาธารณชนตลอดมาจนถึงปัจจุบัน

AN ANALYSIS OF CHAO PHRAYA DHAMASAKDIMONTRI'S ARTICLES

AN ABSTRACT

BY

WASANA RUTTANAMING

Presented in partial fulfillment of the requirements for the
Master of Education degree in Thai
at Srinakharinwirot University

September 1991

The purpose of this thesis is to study the thought and the writing style from the articles written by Chao Phraya Dhamasakdimontri. The results of the study are presented via descriptive analysis.

Concerning the author's thoughts, it is discovered that Chao Phraya Dhamasakdimontri suggests useful and practical ideas about educational values, the educational system, textbooks, and the learning-teaching processes at different educational levels. In terms of economics, Chao Phraya Dhamasakdimontri presents points of view regarding production, marketing, taxation, upgrading the standard of living of the people, and solving the problem of the country's economic invasion.

The analysis of writing techniques indicates that the titles of the articles under investigation are based chiefly on their main themes. The introductory part in each article begins with the purpose of the article, while the contents are mostly presented in a narrative form. The language used is both formal and informal, and the conclusion includes mostly the main points of the subject.

The study reveals that Chao Phraya Dhamasakdimontri's articles are more outstanding in terms of thought presentation than aesthetic achievement. His articles have been a means of communicating his insights of the fields of education and economics to many not only in the past but also in the present time.